

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

HANEFÎ MEZHEBİNDE ÖŞÜR VE GÜNÜMÜZ
UYGULAMALARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HATİCE ONAR

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MUSTAFA BÜLENT DADAŞ

KONYA 2024



Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hatice ONAR		
	Numarası	18810601273		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Hanefî Mezhebinde Öşür ve Günümüz Uygulamaları			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hatice ONAR



ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hatice ONAR		
	Numarası	18810601273		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Bülent DADAŞ		
Tezin Adı	Hanefî Mezhebinde Öşür ve Günümüz Uygulamaları			

Tarihin en eski zamanlarından beri insanlar arasında ekonomik farklılıklar sosyolojik bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlara bir hayat düzeni sunan İslam, zekât emriyle zengin ve fakir arasında bir köprü oluşturarak aralarındaki ekonomik mesafenin azaltılması hedefiyle toplumsal huzur ve barışa katkı sağlamıştır. Toplumun en önemli gelir kaynaklarından biri olan tarım ürünleri de zekât verilecek mallar kapsamında değerlendirilmiştir. Tarım ürünlerinin zekâtını ifade eden öşrün farziyeti ayetle sabit olup hükümleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlü ve fiilî uygulamalarıyla şekillenmiştir. Bu da rivayet temelli birtakım görüş farklılıklarını beraberinde getirmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde öşür ile ilgili meseleler Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe ile iki öğrencisi Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Günümüz dünyasında teknolojinin gelişmesi ve tarımsal faaliyetlerin farklılaşması sonucunda öşürle ilgili oluşan sorulara cevap bulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda öşrün temel meseleleri Hanefî mezhebinin klasik kaynaklarına başvurularak ele alınmış günümüz tartışmaları için fetva kurulları ve günümüz araştırmacılarının görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise zekâtın kurumsallaştığı ülkelerdeki öşür uygulamalarına odaklanılarak hem literatürdeki tartışmaların yansımaları incelenmiş hem de günümüzde oluşan farklılıkların uygulamaya etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ülkelerdeki öşür uygulamaları ele alınırken varsa kanun metinleri veya ülkede itimat edilen fetva kurullarının sitelerine başvurulmuştur. Zekâtın devlet eliyle yönetilmesinin günümüz şartlarında imkânını gözlemleme fırsatı bulduğumuz bu çalışmada, kurumsallaşmanın zekâtın etkinliğinin artırılmasında ve bireylerde zekât bilincinin oluşmasında olumlu etkisi olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Öşürle ilgili meselelerin günümüz şartlarında tarım sektöründeki değişimler dikkate alınarak yeniden ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Hanefî Mezhebi, Zekât, Öşür, Tarım, Zekâtın Kurumsallaşması



ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hatice ONAR		
	Student Number	188110601273		
	Department	Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Mustafa Bülent Dadaş		
Title of the Thesis/Dissertation	The Tithes in Hanafi School of Law and Recent Implementations			

Since the earliest times of history, economic differences between people have been a sociological reality. Islam, which offers people an order of life, has contributed to social peace and tranquility with the aim of reducing the economic distance between the rich and the poor by creating a bridge between them with the order of zakat. Agricultural products, which are one of the most important sources of income of the society, are also considered within the scope of the goods to be given zakat. The obligation of the zakat, which refers to the zakat of agricultural products, is fixed by the verse and its provisions have been shaped by the verbal and actual practices of the Prophet (PBUH). This has brought along some differences of opinion based on narrations. In the first part of our study, the issues related to the euthür were analysed within the framework of the views of the founding imam of the Hanafi madhhab, Abū Hanīfa, and his two students Abū Yūsuf and Imam Muhammad. In today's world, as a result of the development of technology and the differentiation of agricultural activities, it has been tried to find answers to the questions arising in relation to the tithe. In the second part, by focusing on the practices of alms in the countries where zakat is institutionalised, both the reflections of the discussions in the literature are examined and the effect of the differences that have emerged today on the practice is tried to be determined. While discussing the practices of zakat in these countries, the texts of the laws, if any, or the websites of the fatwa boards relied upon in the country were consulted. In this study, in which we had the opportunity to observe the possibility of state management of zakat in today's conditions, it was concluded that institutionalisation would have a positive effect on increasing the effectiveness of zakat and raising zakat awareness in individuals. It has been concluded that the issues related to the tithe should be reconsidered by taking into account the changes in the agricultural sector in today's conditions.

Hanafi Sect, Zakat, Tithe, Agriculture, Institutionalization of Zakat

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve SINIRLANDIRILMASI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ.....	1
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM HANEFİ MEZHEBİNDE ÖŞÜR	
I. ÖŞÜR.....	6
A. Öşür Kavramı.....	6
B. Öşrün Delilleri.....	6
1. Kur’ân-ı Kerîm.....	6
2. Sünnet.....	8
3. İcmâ.....	9
II. ÖŞRE KONU OLMASI BAKIMINDAN ARAZİLER.....	9
A. Öşür Arazisi.....	10
B. Haraç Arazisi.....	13
III. ÖŞRE KONU OLMASI BAKIMINDAN ARAZİYLE İLGİLİ BAZI MESELELER.....	16
A. Öşür ve Haracın Birleşmesi Meselesi.....	16
B. Günümüzdeki Toprakların Durumu.....	19
IV. ÖŞRÜN FARZ OLMASININ ŞARTLARI.....	21
A. Mükellefle İlgili Şartlar.....	21
1. Müslüman Olmak.....	21
2. Âkil ve Bâliğ Olmak.....	23
B. Mahsul ile İlgili Şartlar.....	23
1. Mahsulün Öşür Toprağından Elde Edilmiş Olması.....	23
2. Mahsulün Mevcut olması.....	24
3. Mahsulün Belirli Nitelikte Olması.....	24
4. Elde Edilen Ürünün Nisaba Ulaşma Şartı.....	25
5. Mahsulün Mülkiyetine Sahip Olup/Olmamak.....	25
V. ÖŞRE TABİ TOPRAK ÜRÜNLERİ.....	26
VI. BALIN ÖŞRÜ.....	30

VII. ÖŞRE TABİ ÜRÜNLERİN NİSABI.....	33
A. Ebû Hanîfe'nin Görüşü	33
B. İmâmeyn'in Görüşü.....	35
1. Nisabın Belirlenmesi	37
a. Ölçekle Ölçülebilen Ürünlerin Nisabı	37
b. Ölçekle Ölçülemeyen Ürünlerin Nisabı	40
2. Nisabı Tamamlamada Ürünlerin Birbirine İlave Edilmesi.....	42
a. Cins Yönüyle Ürünlerin Birbirine İlave Edilmesi	42
b. Yıl Yönüyle Ürünlerin Birbirine İlave Edilmesi	43
VIII. ÖŞÜR HESAPLAMASINA MASRAFLARIN VE BORÇLARIN ETKİSİ ...	44
A. Öşür Hesaplamasına Masrafların Etkisi	44
B. Öşür Hesaplamasına Borçların Etkisi.....	49
IX. TOPRAĞIN SAHİBİ DIŞINDAKİ BİRİ TARAFINDAN İŞLENMESİ	50
A. Arazinin Ödünç Verilmesi	50
B. Arazinin Ortak İşletilmesi	51
C. Arazinin Kiralanması.....	52
X. ÖŞRÜN FARZ OLMA VAKTİ	53
XI. ÖŞRÜN SARF YERLERİ.....	54
XII. TOPRAKSIZ TARIM YÖNTEMİYLE ELDE EDİLEN ÜRÜNLERİN ZEKÂTI/ÖŞÜRÜ	55
İKİNCİ BÖLÜM	
HZ. PEYGAMBER (S.A.V.) DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ÖŞÜR UYGULAMALARI	
I. HZ. PEYGAMBER (S.A.V.) DÖNEMİNDEKİ ZEKÂT UYGULAMALARINDA ÖŞÜR.....	61
II. HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİNDEKİ ZEKÂT UYGULAMALARINDA ÖŞÜR	66
III. ZEKÂT MÜESSESİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU: KURUMSALLAŞMA FAALİYETLERİ.....	69
IV. ZEKÂTIN KURUMSALLAŞTIĞI BAZI ÜLKELERDEKİ ÖŞÜR UYGULAMALARI.....	71
A. Sudan.....	71
B. Ürdün.....	75
C. Kuveyt	78
D. Mısır	81
E. Türkiye.....	84
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	95

KISALTMALAR

a.mlf: Aynı müellif

b. : bin

bkz.: Bakınız

b.y.: Basım yeri yok

çev: Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

DİYK: Din İşleri Yüksek Kurulu

Erişim: Erişim Tarihi

Hz.: Hazreti

İKAM: İslâm İktisadı Araştırma Merkezi

İSAM: İslâmi Araştırmalar Merkezi

kg: Kilogram

KSÜ: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

öl. : Ölüm tarihi

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

vb.: ve benzeri

vd. : ve devamı

YÖKTEZ: Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

ÖNSÖZ

Toplumsal hayatın en önemli yapı taşlarından biri olan sosyal güvenliğin sağlanması toplumu oluşturan bireylerin birbirine yakınlaştırılarak bağlarının artırılmasıyla mümkün olabilmektedir. İslâm bu noktada Müslümanların kardeş olduğunu vurgulama, tek bir vücudun organı gibi niteleme, birbirini gözetmeyi ve kollamayı teşvik etme suretiyle sosyal anlamda birlikteliği pekiştirip güçlü bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir. Bu birlik olma ruhunun başka bir yönü ise ekonomik yönden insanlar arasında köprü oluşturan infak, sadaka, zekât gibi ibadetlerin emir ve tavsiye edilmesidir. İnsanların gelir kaynağı olan hemen hemen her alanı kapsayan zekât ibadetiyle zengin ve fakir arasındaki makas farkı eritmeye çalışılmaktadır. Zekâta tâbi mallar içerisindeki tarım ürünleri, insanların temel gıda maddelerini temin etmesinde önemli bir yere sahiptir. İnsanlık tarihinin başından beri temel gelir kaynaklarından biri olan tarım, kıyamete kadar önemini koruyacak bir konumdadır. Nisab konusunda belirlenen ölçü başta olmak üzere bazı yönleriyle kendine özel hükümleri bulunan tarım ürünlerinin zekâtı, fıkıh kitaplarında müstakil bir başlık olarak ele alınmış, devletin gelir kaynaklarından biri olması yönüyle de fıkıh kitaplarının beytülmâl ile ilgili hükümlerinin tahlil edildiği bölümlerde incelenmiştir. 20. yüzyıldan itibaren ise tarım ürünlerinin zekâtı konusu müstakil eserlerde ele alınmıştır. Tarım ürünlerinin zekâtını ifade eden öşür çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi, amacı, konuyla ilgili yapılan çalışmalar ve çalışmada takip edilen yöntemden bahsedilmiştir. Hanefî mezhebi özelinde incelediğimiz birinci bölümde ise mezhebin kurucu İmamı Ebû Hanîfe (öl.150/767) ile öğrencisi Ebû Yûsuf (öl.182/798) ve İmam Muhammed (öl.189/805)'in görüşleri çerçevesinde öşürle ilgili meseleler ve tartışmalar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, zekâtın kurumsal düzeyde icra edilmesi için faaliyetlerde bulunan bazı ülkelerin zekâtla ilgili kurumsallaşma yolculuğuna kısaca temas edilerek ana konumuz olan öşürle ilgili uygulamalarına yer verilmiştir. Tarım, insanlığın en temel gelir kaynağı olmakla beraber aynı zamanda hayatta kalması için beslenme ihtiyacını karşıladığı bir alan olmaya devam edecektir.

Teknolojinin gelişmesi tarımsal alanda birçok yeniliğe neden olmuş, üretimin geçmişe göre yüksek oranda artmasının yanında birçok masrafı da beraberinde getiren bir sektör haline gelmiştir. Farklılaşan tarımsal faaliyetler, öşür konusunda değerlendirilmesi gereken sorular doğurmuştur. Hanefî mezhebi bağlamında bu sorulara cevap bulmaya ve günümüz âlimlerinin bu sorular karşısındaki görüşlerine yer vermeye çalıştık.

Konunun belirlenmesinde ve çerçevesinin çizilmesinde yönlendiren ilk danışmanım Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK'e, çalışmanın tamamlanmasında rehberlik eden tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa Bülent DADAŞ'a, tez jürimde bulunarak görüşleriyle tezin geliştirilmesine katkı sağlayan Doç. Dr. Abdullah Acar ve Doç. Dr. İlyas Kaplan'a teşekkürlerimi sunuyorum. Hayatım boyunca desteklerini her zaman hissettiğim anne ve babama, çalışma sürecinde fedakârlığı ve desteğiyle yanımda olan eşime, hayata bakışımı güzelleştiren kızıma minnettarım.

Hatice ONAR
Haziran, 2024

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve SINIRLANDIRILMASI

Tarihin en eski zamanlarından beri insanlar arasında ekonomik farklılıklar sosyolojik bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlara bir hayat düzeni sunan İslâm, zekât emriyle zengin ve fakir arasında bir köprü oluşturarak aralarındaki ekonomik mesafenin azaltılması hedefiyle toplumsal huzur ve barışa katkı sağlamıştır. Toplumun en önemli gelir kaynaklarından biri olan tarım ürünleri de zekât verilecek mallar kapsamında değerlendirilmiştir. Tarım ürünlerinin zekâtını ifade eden öşürün farzıyeti âyetle sabit olup hükümleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlü ve fiilî uygulamalarıyla şekillenmiştir. Bu da rivayet temelli birtakım görüş farklılıklarını beraberinde getirmiştir. Öşürle ilgili birçok meselede mezhepler arası farklılıkların da olduğu göz önüne alındığında çalışmamızın sınırlarını aşmaması için Hanefî mezhebi açısından konuyu ele almayı uygun gördük.

Hanefî mezhebi içerisinde Ebû Hanîfe ve İmâmeyn¹ arasında öşürle ilgili hemen her meselede farklılaşan görüşlerin incelenmesi pratikteki soru ve sorunlara cevap bulabilmek açısından önemlidir. Çünkü öşür, pratik hayatın içerisinde bir konu olup teknolojinin gelişmesi ve tarım sektöründeki değişmelerle beraber bölgeden bölgeye bile gözetilmesi gereken farklılıkların ortaya çıktığı bir konudur. Bu yönden İslâm ülkelerindeki öşürle ilgili uygulamaları incelemek ihtilafın yansımalarını gözlemlemek ve zamanın getirdiği sorunlara üretilen çözümlerde dayandıkları delilleri tespit etme gerekliliği bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etti.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

Fıkıh, sınırlı naslarla sınırsız soru ve sorunlara çözüm üretmek hayatın İslâmî kurallar çerçevesinde düzenlenmesini sağlamaktadır. İnsanın temel ihtiyacı olan beslenmeyi karşılayan tarımsal faaliyetler dün olduğu gibi bugün de devam etmektedir. Ürün çeşitliliği, üretim hızı ve verimi, tarımsal ihtiyaç ve masraflar açısından teknolojinin gelişmesiyle tarım alanında olumlu veya olumsuz değişmeler

¹ İmâmeyn ile Ebû Hanîfe'nin iki öğrencisi Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed kastedilmektedir.

yaşanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadis ve uygulamalarından sadece belirli ve sınırlı ürünlerden öşür alınması gerektiği sonucuna ulaşan âlimler olduğu gibi araziyi nemalandırma amacıyla topraktan çıkan her ürünü öşre tabi kabul eden fakihler de olmuştur. Geçmişte yaş meyve ve sebze çabuk bozulan, büyük ticari değere sahip olmayan bir konuma sahipken bugün üretim çeşitliliğinin arttığı ve yüksek verimle büyük kazançların elde edildiği bir ürün grubu haline gelmiştir. Günümüzde yaygınlaşan topraksız tarım yöntemiyle elde edilen ürünleri zekât açısından öşür kapsamında mı ticaret malı olarak mı değerlendirileceği hususu ise uzmanlar tarafından tartışma konusudur.

Günümüzde oluşan değişimler de dikkate alınarak çalışmanın birinci bölümünde, bugünün şartlarında öşür kapsamında değerlendirilmesi gereken ürünler, nisab şartı koşulması halinde bugünün ölçüleriyle bir sınırın belirlenmesi, nisab hesaplamasında zamansal ve niteliksel açıdan dikkate alınması gereken ürünler, tarım masraflarının ve borcun bu hesaplamalara etkisi gibi konular ele alınmıştır. Öşrün temel meseleleri olan bu konular ele alınırken Hanefî mezhebinin birincil kaynaklarının orjinaline başvurulmuş, özellikle günümüz açısından değerlendirilmesi gereken noktalarda ikincil kaynaklardan ve fetva kurullarının görüşlerinden faydalanılmıştır. Hanefî mezhebinin kaynaklarına başvurulurken kaynaklar kısmında isimleri geçeceği üzere her dönemde öne çıkan bir eserden istifade edilmeye çalışılmıştır. Yazdıkları dönemin ekonomik hayatı hakkında önemli bilgiler sunan harâc ve emvâl türü eserler çalışmamız için temel kaynaklardan olup özellikle uygulamaya dair örneklerin sunulmasında büyük katkı sağlamıştır. Kitap ve müellif isimlerinin yazılışında DİA esas alınmış olup çalışmamızda ismi geçen âlimlerin ilk geçtiği yerde ölüm tarihi hicrî ve milâdî olarak günümüz âlimlerinin ise ölüm tarihi sadece milâdî olarak verilmiştir. Dipnot ve kaynakça gösterimi ise İSNAD 2 atf sistemi ölçü alınarak şekillendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise zekâtın Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Râşid halifeler dönemindeki kurumsal yapılanmayla ilgili faaliyetler ve öşür uygulamaları ele alınmıştır. Günümüz İslâm ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla beraber zekâtla ilgili çalışmalara yöneldiği görülmektedir. Zekâtın Hz. Peygamber (s.a.v.)

dönemindeki gibi bir merkezden organize edilmesinin günümüz dünyasında bazı olumsuz durumlar ve birtakım fikhî problemleri beraberinde getirmesiyle birlikte birçok yönden faydanın elde edilmesi de göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Zekâtın kurumsallaşma faaliyetlerini ele aldığımız ülkelerin tarihsel süreçte kanunlaşma çabaları, uygulama örnekleri ve gözettikleri kıstasları incelemek böyle bir organizasyonun günümüz dünyasında uygulanma imkânını gözlemleme fırsatı sunmuştur. Konumuz öşür özelinde olduğu için çalışmanın sınırları dâhilinde beş ülke ele alınmış kanuni serüveni ve organizasyon yapısı genel bir şekilde sunulup kurumsallaşmanın fikhî problemlerine girilmeden öşür ile ilgili uygulamalara odaklanılmıştır. Bu beş ülke seçilirken öşür uygulamalarına ulaşabileceğimiz zekât kanunu, güvenilir fetva kurulu veya zekâtla ilgili resmi sitesi olan ülkeler tercih edilmiştir. Öşür uygulamalarını sunarken çalışmanın hacmini dikkate alarak ülkemizdeki uygulamalara ağırlık verilip, diğer İslâm ülkelerindeki uygulamalara ise ulaşabildiğimiz ölçüde yer verilmeye çalışılmıştır. Öşür ile ilgili uygulamalar ele alınırken incelenen ülkelerin varsa Arapça ve İngilizce kanun metinleri, ülkelerin zekâtla ilgili resmi siteleri ve ülkede itimat edilen fetva kurullarının resmi sitelerine başvurulmuştur. İncelediğimiz ülkelerde toplanan zekât içerisinde tarımsal ürünlerinin payı ile ilgili verilere ulaşamamış olmak çalışmamız için bir eksiklik olmuştur.

Zekâtın devlet tarafından kurumsal bir yapıyla organize edilmesinin birçok faydası olduğu gözlemlenmiştir. Zekâtın bir merkezden yönetilmesi zekâtı belli zümre veya sınıflar içerisinde döndürülmesinden kurtarıp zekât hak sahibi zümrelerin tamamının gözetilmesi noktasında kolaylık sağlamaktadır. Sudan’da meşru para cezasının kriterlerini karşılayan mahkûmların borçlular kapsamında borcunun ödenerek serbest bırakılması ya da “fi sebîlillâh” kapsamında orduya destek verilmesi olabilmektedir. Zekât alan kişinin onur ve haysiyetinin korunması yönünden de kurumsal bir yapının daha uygun olacağı aşikârdır. Ayrıca devlet tarafından böyle bir faaliyetin gerçekleştirilmesi ihtiyaç sahibi kişilerin toplumda gözetildiğini ve desteklendiğini hissetmesine, devlete olan itimat ve bağlılığının artmasına vesile olabilir. Kurumsal yapının toplanacak zekât miktarı üzerindeki etkisinin tespiti ise ayrıntılı bir çalışmayı gerektirmektedir. Fakat yürütülen faaliyetin aynı zamanda bir

ibadet olduğu göz önüne alınarak toplumun gönlünde makes bulan bir sistem inşa etmenin, organizasyonun verimliliği açısından önemli bir husus olduğu açıktır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın “Hanefî Mezhebinde Öşür” adıyla sunulan birinci bölümünde Hanefî mezhebine ait klasik fıkıh kaynaklarına başvurulmuştur. Bu açıdan İmam Muhammed’in *el-Asl*, Serahsî (öl.483/1090?)’nin *el-Mebsût*, Kâsânî (öl.587/1191)’nin *Bedâiu’s-sanâ’*, Merginânî (öl.593/1197)’nin *el-Hidâye*, Mevsilî (öl.683/1284)’nin *el-İhtiyâr* ve İbn Âbidîn (öl.1252/1836)’in *Reddü’l-muhtâr* isimli eserleri çalışmamıza kaynaklık eden temel eserlerden olmuştur. Günümüz âlimlerinden Yûsuf Karadâvî (öl.2022)’nin *Fıkhu’z-zekât* isimli eseri çalışmamızda sıkça başvurduğumuz bir eserdir. Çağdaş âlimlerden zekât ile ilgili çalışmalarda bulunan Salih Tuğ, Celal Yeniçeri, Yunus Vehbi Yavuz, Vecdi Akyüz, Mehmet Erkal’ın eserleri öşür konusunun anlaşılmasında ve sunulmasında büyük katkı sağlamıştır. Bunların yanında zekât ve öşür ile ilgili ilmî makaleler, çalıştay ve kongrelerden istifade edilmiştir. Ayrıca ülkemizdeki Din İşleri Yüksek Kurulunun ve Uluslararası fetva kurullarının fetva ve kararlarına başvurulmuştur. Din İşleri Yüksek Kurulunun görüşleri ele alınırken sitesindeki kararlar ile *Fetvâlar* ismiyle yayınlanan kitabından ve DİYK üyesi Bilal Esen’in çalışmalarından istifade edilmiştir. Medeni ŞAVLI tarafından yapılan *Zirât Ürünlerin Zekâtı*, Abdulkadir Kışmir tarafından yapılan *İslâm Hukukunda Öşür ve Delilleri* isimli yüksek lisans tezleri ve zekâtla ilgili tezler çalışmamızın şekillenmesinde katkı sağlamıştır. Ramazan DAĞLI tarafından *Tarım Ürünlerinin Zekâtı* ismiyle yapılan yüksek lisans tezine ise ulaşılammıştır. Bu iki tezde genel olarak dört mezhep çerçevesinde öşürün ana konuları ele alınmış fakat özellikle nisabın belirlenmesi konusundaki tartışmalara girilmemiştir. Kışmir’in tezinde ise Şavlı’dan farklı olarak arazi konusunun ele aldığı görülmüştür. Çalışmamızın bu tezlerden temel farkı, öşürle ilgili klasik kaynaklardaki bilgi ve tartışmalar ele alındıktan sonra günümüz zekât kurumlarının öşürle ilgili uygulamaları incelenerek bu tartışmaların uygulamaya yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu tezlerden farklı olarak günümüzde yaygınlaşan topraksız tarım ile elde edilen ürünün zekâtı/öşrü konusu, nisabın belirlenmesi ve masraflar konusundaki

günümüz tartışmaları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yönleriyle çalışmamızın literatüre katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Râşid halifeler dönemindeki uygulamaların incelenmesinde harâc ve emvâl türü eserlere başvurulmuş bu anlamda Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Harâc*, Yahyâ b. Âdem (203/818)'in *Kitâbu'l-Harâc* ve özellikle ayrıntılı bilgilere ulaşabildiğimiz Ebû Ubeyd'in *Kitâbu'l-Emvâl* isimli kitabı kullanılmıştır. İSAV'ın zekât uygulamalarıyla ilgili çalışmayı istifade ettiğimiz hacimli çalışmalardandır. Khalid Nazir'in *The Zakat Law* ve Osman Hüseyin Abdullah'ın *ez-Zekât: ed-Damânu'l-ictimâ'iyi'l-İslâmî* isimli eseri ülkelerin zekâtla ilgili çalışmalarının tarihi seyri ve uygulamaya dair bilgilere ulaşabildiğimiz önemli eserlerden olmuştur. Türkiye'deki öşür uygulamalarını ele alırken DİB ve TDV'nin Zekât Daire Başkanlığı'nın birikimlerine başvurulmuştur. Özellikle TDV'nin Din İşleri Yüksek Kurulunun görüşlerini esas alarak oluşturduğu zekât hesaplama programında dikkate alınan öşürle ilgili şer'î kriterler incelenerek ülkemiz Müslümanlarının öşrünü hangi ölçülere riayet ederek verdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelediğimiz diğer ülkeleri ele alırken zekât kanunu metni varsa ona başvurulmuş, öşürle ilgili bilgiler ülkelerin itimat edilen fetva kurumlarının resmi sitelerinden elde edilmiştir. Özellikle İslâm İktisadı ve Finansı alanındaki araştırmacıların teveccühüne mazhar olan zekâtın kurumsallaşması konusuyla ilgili yapılan tezler, makaleler ve araştırma raporları da incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HANEFÎ MEZHEBİNDE ÖŞÜR

I. ÖŞÜR

A. Öşür Kavramı

Öşür kelimesi, tarım ürünlerinden alınacak 1/10 zekât nispetini ifade eden ‘uşr’ (onda bir)² kelimesinden dilimize geçmiştir. Bu ifade zamanla ıstılahta, oranı ne olursa olsun tarım ürünlerinden alınan zekâtı ifade etmek için kullanılmıştır.³ Hz. Peygamber (s.a.v.)’in tarım ürünleriyle ilgili “Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nisfu’l-uşr” yani yirmide bir zekât vardır.”⁴ hadisiyle öşür kelimesi terim anlamını kazanmıştır.

Uşûr adıyla alınan gümrük vergisi ve Osmanlı devletinde öşür veya âşâr adıyla toprak ürünlerinden alınan vergiyle zekâtta öşürün alakası bulunmamaktadır. Öşür kelimesinin zekât dışındaki kullanımları ârizî veya galat-ı meşhur olarak kabul edilmektedir.⁵ Öşür, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren zekâtın bir parçası olarak ifade edilmiş ve fıkıh kitaplarında “zekâtü’z-zurû’ ve’s-simâr”, “bâbü’l-uşr” başlıkları altında incelenmiştir.⁶

B. Öşürün Delilleri

1. Kur’ân-ı Kerîm

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette zekât verilmesi emredilmiş ve bu ibadetin önemine dikkat çekilmiştir. İstılah anlamını Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadisinden

² Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), 1/152; Mehmet Erkal, “Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 9.

³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 464.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, nşr. Muhammed Özdemir (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1399/1979), “Zekât”, 55; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi tûrâsi’l-arabî, 1374/1955) “Zekât”, 7.

⁵ Vecdi Akyüz, *Zekât* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 416.

⁶ Mehmet Erkal, “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/97.

alan öşür kelimesi ise Kur’ân’da geçmemektedir. Tarım ürünlerinde zekâtın farz oluşu Bakara 267 ve En’âm 141 âyetleriyle temellendirilmektedir. Bakara suresinde Allah Teâla şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden çıkardıklarımızdan hayra harcayın (infak edin). Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki, Allah zengindir, övgüye layıktır.”⁷ Bu âyetteki “infak edin” ifadesi âlimlerin çoğunluğu tarafından “zekât verin” olarak anlaşılmış olsa da iki farklı yorumun olduğu görülmektedir. Ali b. Ebî Tâlib (öl. 40/661), Âbide es-Selmanî (öl. 72/691) ve İbn Sîrin (öl. 110/729)’e göre infak ile kastedilen farz olan zekâttır. Zekât verirken iyi olanı vermek tavsiye edilmiş kötü ve bayağı olanı vermek yasaklanmıştır. Ebû Umâre el-Berâ b. Âzib (öl. 71/690?), Katâde (öl. 117/735) ve İbn Atiyye (öl.383/993)’ye göre ise âyetteki ifade nedb ifade edip Müslümanları kaliteli ve iyi olan mallardan nafile olarak infaka teşvik etmektedir.⁸

Klasik fıkıh kitaplarını incelediğimizde İslâm âlimleri tarafından bu âyetin tarım ürünlerinden alınan zekâtı delillendirmek için zikredildiği görülür.⁹

Öşrün farz olmasına delil teşkil eden diğer âyette Allah Teâlâ “Çardaklı ve çardaksız üzüm bahçeleri, çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O’dur. Her biri ürün verdiği zaman meyvesinden yiyin. Hasat günü de hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”¹⁰ buyurmuştur.

“Hasat günü de hakkını verin” ifadesindeki “hak” kavramıyla ne kastedildiği konusu âlimler arasında ihtilaflıdır. Bu konuda üç farklı görüşün olduğunu

⁷ Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), el-Bakara, 2/267.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Misriyye, 1384/1964), 3/310.

⁹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’ fi tertibi’sherâi’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1406/1986), 2/517; Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-Muhtâr* (Kahire: Matbaatü’l-Halebî, 1356/1937.) 1/113.

¹⁰ el-En’âm, 6/141.

görmekteyiz. İbn Abbâs (öl. 68/687-88), Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12), Câbir b. Zeyd (öl. 93/711-12), Sâid b. Müseyyeb (öl. 94/713), Dahhâk b. Müzâhim (öl. 105/723), buradaki “hak” kelimesinin farz olan zekâtı ifade ettiğini söylemiştir. İkinci görüşte ise Ali b. Hüseyin (öl. 94/712), Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713?), Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721) ve Hammâd b. Ebû Süleyman (öl. 20/738) “hak” ile zekât dışındaki mendup olan ödemelerin kastedildiğini nakletmiştir. Üçüncü görüşe göre bu âyet Mekke’de inmiş ve Medine’de zekâtı emreden âyetle nesh edilmiştir.¹¹ İbn Abbas, Muhammed b. Hanefiyye (öl. 81/700) ve İbrâhim en-Nehâî (öl. 96/714) ise bu âyetin oşür hadisiyle nesh edildiğini nakleder.¹²

En’âm Suresi 141 âyetiyle diğer naslar icmâl-tafsîl, ibhâm-tefsîr münasebeti içerisinde değerlendirildiğinde konu açıklığa kavuşmaktadır. Mütakaddimîn âlimlerinin nesh meselesine usulcülerden farklı bakarak mutlakı takyîd, âmmı tahsîs, mübhemi beyân, mücmeli tefsîri de neshin içerisinde değerlendirdiklerini ifade etmekte fayda bulunmaktadır. Hatta onlara göre yapılması istenilen şeyin başka bir lafızla açıklanması da nesh kapsamında değerlendirilmiştir.¹³ Bu âyetin mensuh olup olmadığı tartışmaları âyetin Mekkî olmasından kaynaklanmaktadır. Zekât çoğunluğun görüşüne göre hicrî 2. yılda farz kılınmıştır. En’âm 141 âyetiyle tarım ürünlerinin zekât sorumluluğuna genel olarak temas edilmiş daha sonra Medine dönemindeki âyet ve hadislerle zekât konusu tadrîcî bir şekilde detaylandırılmıştır.¹⁴

2. Sünnet

İslâm âlimleri, tarım ürünlerinin zekâtının meşruiyyetini Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kavli ve fiilî sünnetiyle delillendirmiştir. Bu bağlamda şu hadislere yer verebiliriz:

¹¹Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/99-100.

¹² Yahyâ b. Âdem b. Süleyman el-Kureşî, *Kitâbu’l-Harâc* (Kahire:,El-Matbaatü’s-selefiyye, 1347/1928), 125; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kurân*, thk.Muhammed Sâdık el-Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyai-türasi’l-arabî, 1405/1985), 4/176.

¹³ Yusuf Karadâvî, *Fıkhu’z-zekât* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1393/1973), 1/346-347; Erkal, “Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür”, 10.

¹⁴Erkal, “Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür”, 10-11.

Rasûlullâh (s.a.v.) : “ Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nısfu'l-uşr” yani yirmide bir zekât vardır.”¹⁵ buyurmuştur. Bu hadis tarım ürünlerinden alınacak zekâtın nispetini belirlemiştir. Bu nispetten doğan öşür kelimesi, tarım ürünlerinin zekâtını ifade eden terim olarak kullanılmıştır.

Öşür ile ilgili diğer bir hadis ise Yemen’e vali olarak gönderilen Muâz b. Cebel (öl. 17/638) tarafından nakledilmektedir:

“Rasûlullâh beni Yemen’e gönderirken göğün suladığı mahsulden onda bir, aletle (sulama tenekeleri) sulanan mahsulden yirmide bir zekât almamı emir buyurdu.”¹⁶

Bu iki hadis tarım ürünlerinden zekât alınması gerektiğini ve alınması gereken zekâtın oranını açıkça ifade etmektedir. Bu iki hadis dışında nisabın belirlendiği, öşrün toplanması için görevlilerin gönderildiğini ifade eden veya kısmi olarak konuyla alakalı hadisler bulunmaktadır. Bu hadislere konuyla ilgili oldukları başlıklarda yer verilecektir.

3. İcmâ

Bütün müctehidler ayrıntılarda görüş farklılıkları olmakla beraber öşrün farz olduğu ve tarım ürünlerinden alınması gereken zekâtın oranı konusunda ittifak etmiştir.¹⁷

II. ÖŞRE KONU OLMASI BAKIMINDAN ARAZİLER

Toprağın statüsü meselesinin Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakihlerine göre öşür almada bir etkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle onlara göre mükellef, Müslüman ise toprağın statüsüne bakılmaksızın elde ettiği mahsulden öşür vermesi gerekir.

¹⁵ Buhârî, “Zekât”, 55; Müslim “Zekât”, 7.

¹⁶ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün'im Şiblî (Beyrut: Müessesü'r-Risâle, 1422/2001), “Zekât”, 25.

¹⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/54; Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahrü'r-Râik şerhu Kenzü'd-dekâik* (b.y: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, ts.), 2/254; Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/348; Akyüz, *Zekât*, 417.

Hanefîlere göre ise tarım ürünlerinden zekât alınabilmesi için toprağın öşür toprağı olması gerekmektedir.¹⁸ Bu nedenle öşürle ilgili ana konulara geçmeden arazinin statüsü meselesinin incelenmesi konumuz açısından faydalı olacaktır.

A. Öşür Arazisi

İslâm hukukunda öşür arazisi denilince Müslümanlar tarafından fethedilerek mücahitlere veya diğer Müslümanlara taksim ve tahmîs¹⁹ edilen ganimet hissesi, ihyâ,²⁰ iktâ,²¹ veya miras yoluyla elde edilmiş topraklar anlaşılmaktadır.²² Bu topraklardan zekât alındığı için arz-ı sadaka da denilmektedir.²³ İslâm hukukçuları araziye sınıflandırırken Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarını esas alarak arazinin statüsünü tayin etmektedir. Bu konuda görüş birliği olmamakla birlikte Hanefî eserlerindeki tasnif ve delillerini aktarmaya çalışacağız.

Abbâsîler döneminde, toprakların genişlemesi ve fethedilen yerdeki insanların İslâmı kabul etmeleri üzerine Halife Hârûnürreşîd (öl. 193/809)'in, Ebû Yûsuf'a öşri ve haracî toprakların nasıl ayırt edileceğini sorması üzerine Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâç'ta* Hanefî mezhebinin görüşünü özetleyerek bu konuya açıklık getirmiştir. Buna göre, Arap veya Arap olmayan kabilelerden kendi istekleri ile İslâm dinini kabul eden kişilerin toprakları, putperest Araplar gibi kendilerinden cizye kabul

¹⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Müdevvene* (b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994); Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/564; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâli el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Tâhâ ez-Zeynî, Mahmûd Abdülvehhâb Fâyd, Abdülkâdir Atâ (b.y.: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 3/28; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1340/1922), 2/325; Erkal, "Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür", 13.

¹⁹ Tahmîs: Kelime olarak beşte bir alma anlamına gelmektedir. Âyette humus olarak ifade edilmiş olup, ganimetten 1/5 oranında devlet bütçesine ayrılmasıdır.

²⁰ İhyâ-ı Mevât: Ölü bir araziye veliyyülemrin izni ile ziraata elverişli hale getirmek. bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istulâhâtı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 4/73; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 189.

²¹ İktâ: Devlet başkanının, devlete ait bir araziye bir şahsa tevcih ve tahsis etmesi. bkz. Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istulâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 4/75; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 166.

²² Ali Şafak, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler)* (İstanbul: Doyuran Matbaası, 1977), 95.

²³ Halil Cin, "Arazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/344.

edilmeyecek; öldürülmeleri veya İslâm'ı tercih etmeleriyle karşı karşıya olan kişilerin toprakları, savaşla ele geçirilip ganimet olarak taksim edilen topraklar öşür arazisidir. Arap beldelerinin dışında savaş yoluyla veya sulh yoluyla elde edilip sahiplerinde bırakılan topraklar ise haraç arazisi kapsamındadır.²⁴

İlk iki asrın ekonomi yönetimini panoramik şekilde bize sunan Ebû Ubeyd (öl. 224/839) öşür arazisini sistematik bir şekilde şöyle sınıflandırmıştır:

1) Herhangi bir savaş söz konusu olmaksızın sahiplerinin kendiliğinden Müslüman olduğunda mülkiyetlerinde bulunan topraklar: Medine, Tâif, Bahreyn ve Yemen buna örnektir. Mekke savaşla fethedilmesine rağmen Hz. Peygamber (s.a.v.) kendilerine ve mallarına dokunmamış dolayısıyla öşür arazisi sınıfında değerlendirilmiştir.

2) Kuvvet kullanılarak ele geçirilen topraklar: Bu araziler Devlet başkanı tarafından ganimet olarak değerlendirilip beşte dördünü savaşa katılan gazilere paylaşırması suretiyle mülkiyetlerine geçirilmesiyle öşür arazisi haline gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayber'i taksim etmesi buna örnektir. Ayrıca sınır beldeleri (suğûr) de savaşanlar arasında ganimet olarak taksim edildiği takdirde bu kategoride değerlendirilmiştir.

3) Sahibi olmayan ve biri tarafından işlenmeyen topraklar: Arap yarımadasında veya başka bir bölgede bulunan arazinin devlet başkanı tarafından birine iktâ olarak tahsis edilmesidir. Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen halifelerin Yemen, Basra ve Yemâme'den bazı bölgeleri iktâ etmek suretiyle öşür almaları buna örnektir.

4) Ölü arazi sınıfındaki bir arazinin bir Müslüman tarafından tarıma elverişli hale getirilmesiyle ihyâ edilen topraklar: Bu arazilerden öşür veya yarım öşür alınması hadislerle sabittir.²⁵

²⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-Harâç*, çev. Ali Özek (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019), 118. Ayrıca bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl (İbâdât)*, thk. Ebu'l-Vefâ Afgânî, (b.y.: Dâiratü'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1340/1922), 2/158; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Mısır: Matbaatü's-saade, ty.), 3/7-8.

²⁵ Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, *Kitâbu'l-emvâl*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 475; Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 405-406. Mustafa Demirci toprak sistemiyle ilgili çalışmasında Abbâsî maliyesinde kâtip olarak çalışan Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/948?)'in altı maddelik tasnifini aktarmaktadır. Bu tasnifte, Ebû Ubeyd'in tasnifine ek olarak savâfi iken Müslümanların eline geçen ve sınır bölgelerinde terk edilmiş arazileri

Hanefî fakihleri savaş yoluyla elde edilen topraklarda devlet başkanına muhayyerlik yetkisi tanımaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayber tatbikatı esas alınıp topraklar savaşa katılanlara taksim edilirse arazi öşürün hükümlerine, Hz. Ömer'in Sevâd tatbikatı esas alınıp yerli halkın elinde bırakılırsa arazi haracın hükümlerine tabi olmaktadır. Bu toprakların yerli halka bırakılması halinde onların mülkü olarak kalmış olup bey, hibe ve rehin gibi tasarruf hakkına sahip sayılmışlardır.²⁶

Toprağın harâcî veya öşrî olmasında su doğrudan etkili olmamakla birlikte mevât arazi iken ihyâ edilen toprakların hukuki durumunu belirlemede suyun mu yoksa arazinin öşür veya harâc arazilerine yakınlığının mı esas alınacağı konusunda Hanefî imamlar farklı görüşlere sahip olmuştur. İmam Muhammed'e göre bir Müslüman tarafından ihyâ edilen topraklar öşür suyu²⁷ ile sulanıyorsa öşrî, haraç suyu²⁸ ile sulanıyorsa harâcî olarak değerlendirilmektedir. Ebû Hanîfe'nin de bu görüşte olduğu bilinmektedir. İmam Muhammed, Müslümana kendi isteği dışında haraç yüklenemeyeceği ama toprağı haraç suyuyla ihyâ etmesi durumunda kendi isteğiyle bunu tercih etmiş olacağından dolayı suyu esas aldığı rivayet edilmektedir. Ebû Yûsuf ise yakınlığı esas alarak ihyâ edilen ölü toprakların, öşür arazisine yakın ise öşrî, haraç arazisine yakın ise harâcî olduğunu söylemiştir. Onun yakınlığı esas almasında ise arazi kimin arazisine yakınsa onun ihyâ etmesinin öncelikli olduğu düşüncesine sahip olduğu görülmektedir.²⁹

Müslümanların iskân yoluyla mülk edindikleri araziler de öşür arazisi olarak ele alınmıştır. Bkz. Mustafa Demirci, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 129; Savâfi: Devlet başkanının tasarrufunda bulunan ganimetten beytül mâle ayrılan sahipsiz topraklar. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 496.

²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/32; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/138,178; Mehmet Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), 161.

²⁷ Öşür suyu: Öşür topraklarından doğan veya bu topraklarda bulunan nehir, kuyu, kaynak sularıdır. bkz. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/185.

²⁸ Haraç suyu: Haraç topraklarından doğan veya bu topraklarda bulunan nehir, kuyu, kaynak sularıdır. bkz. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/185

²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/7; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/58; Cengiz Kallek "Haraç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/73.

B. Haraç Arazisi

Müslümanlar tarafından savaş yoluyla ele geçirildikten sonra taksim ve tahmis edilmeyip devletin tayin ettiği bir vergi karşılığında gayri müslim olan sahiplerinin ellerinde bırakılan topraklardır.³⁰

Arap beldelerinin dışında kalan bölgelerden savaş yoluyla elde edilen devlet başkanının sahiplerine bıraktığı araziler ve sulh yoluyla elde edilmiş, halkı zimmî olan her arazi haraç arazisidir.³¹ Ayrıca devlet başkanının izniyle Müslüman olmayan bir kişinin ihyâ ettiği mevât arazi ve Müslümanlarla beraber savaştığı veya yol gösterdiği için Müslüman olmayan bir kişiye ganimetten verilen arazi de harâcî arazi olarak değerlendirilmektedir.³² İmam Muhammed'e göre, Müslüman olmayan bir kişinin ihyâ ettiği arazinin öşür veya haraç suyuyla sulanmasına bakılmaksızın harâcî arâzî kapsamında değerlendirilir.³³

Harâcî arâzî kavramı, Halife Mansûr (öl. 158/775) tarafından hicrî 141/757 yıllarında başlatılan toprak reformu sonucunda, savaşla fethedildikten sonra Müslüman olmayan sahiplerinde bırakılıp haraç alınan toprakları, öşür arazisi ve sulh yapılan topraklardan ayırmak için ilk defa Abbâsîler döneminde kullanılmıştır.³⁴

Haracın hukuki dayanağı, Hz. Ömer'in Sevâd³⁵ arazisindeki ichtihadıdır. Bu olay ile fey ve ganimet kavramlarının netleştiği ve çerçevesinin çizildiği bilindiği için konumuz bakımından detaylandırılması önem arz etmektedir. Hz. Ömer döneminde Irak, Şam, Mısır gibi büyük yerler fethedilerek topraklar genişlemiştir. Irak'ın fethedilmesinden sonra komutanı Sa'd b. Ebû Vakkas (öl. 55/675), Hz. Ömer'e askerlerin ganimetleri ve Irak topraklarını taksim etmesini istediğini bir mektup

³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/8; Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr 'ale'l-Hidâye*, nşr. Şemsüddîn Ahmed Kadızâde (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970), 6/33; Abdülmuhsin el-Hâlisî, *Ahkâmü'l-Arâzî* (Bağdad: Matbaatü'l-Ezher, 1388/1968), 13; Demirci, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, 67.

³¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 118; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 475.

³² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 112; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/184; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 163.

³³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/184.

³⁴ Demirci, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, 67.

³⁵ İslâm tarihinde aşağı Irak bölgesine verilen addır. İslâm fetihleri sırasında çölün sarı kumlarından sonra Fırat-Dicle havzasında ekili yeşil yeri görünce "siyah" anlamındaki Sevâd ismini verdikleri nakledilir. Nitekim verimli tarımsal faaliyetlerin iyi olduğu bazı yerler için de bu ismin verildiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Demirci, "Sevâd", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/576.

yoluyla iletmiştir. Hz. Ömer’in, en başta fethedilen toprakları savaşımlar arasında taksim etme fikrinde olduğu fakat Hz. Ali ve Muâz b. Cebel’in tavsiyesiyle fethedilen toprakları ehline bırakmaya karar verdiği bilinmektedir. Onlar fethedilen yerlerin savaşımlar arasında taksim edilmesiyle malın belli bir zümrenin elinde dolaşacağı bunun için gelecek nesilleri de gözetecek bir karar verilmesinin daha doğru olacağını savunuyorlardı. Hz. Ömer de kendisinden sonra bu kadar büyük toprakların fethedilemeyeceği düşüncesiyle bu görüşün haklı olduğuna karar vermişti. Buna ek olarak Hz. Ömer Irak ve Şam arazisinin ehliyle beraber taksim edilmesi halinde kalelere, civar yerlerin saldırısından korunması için asker tayin edilmesi ve atırye verilmesi gerektiğini söylüyordu. Fakat savaşımlar kılıçları vasıtasıyla Allah’ın ihşan ettiği ganimetlerin hakları olduğu konusunda ısrar etti ve bu konuyu istişâre etmesini istedi. Üç gün süren istişâre sonucunda ihtilafa düşölünce, Hz. Ömer Evs ve Hazrec’in büyüklerinden oluşun on kişilik bir şûra topladı. Bu kararının yukarıda da aktardığımız nedenlerini şûrada ifade ettikten sonra görüşüne delil bulunduğunu söyleyerek Haşr Suresinin fey ile ilgili olan 6-10. âyetlerini okuyup “*Servet içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşun bir şey olmasın*” kısmına dikkat çekti. Şûra sonunda Sevâd’ın sahiplerinin elinde bırakılarak haraç ve cizyeye bağlanmasına karar verildi.³⁶

Hz. Ömer’in bu tatbikatıyla, toprağı ziraatı iyi bilen eski sahiplerinin elinde bırakarak verimin devamlılığını sağlama, Müslüman nüfus arasında adaletli bir gelir dağılımını tesis ederek nesiller arası dengeyi gözetme, arazinin işleyenlerle beraber taksim edilmesi halinde bölgedeki kalelere asker yerleştirilmesi zorunluluğundan dolayı devleti ek bir giderden kurtarma amacını gözettiği görölmektedir.³⁷ Hz. Ömer bu uygulamasıyla bu topraklardan elde edilen gelirden bütün Müslümanların faydalanmasını sağlamıştır.

³⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâç*, 53-59; Ebû Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, 73-77; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 158-159; Hüseyin Çelik, “Fey ve Ganimet Âyetleri Çerçevesinde Sevâd Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi” *KSÜ İlahiyat Faköltesi Dergisi* 15 (2010), 87-88.

³⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâç*, 70-71; Karadâvî, *Fıkhu’z-zekât*, 1/408; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 158-159; Kallek, “Haraç”, 72; Çelik, “Fey ve Ganimet Âyetleri Çerçevesinde Sevâd Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, 89; Nası Aslan, “Gaî Yorum Açısından Hz. Ömer’in Sevâd Arazisindeki Uygulamasına Yönelik Bir Değerlendirme” *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018), 247-249.

Hız. Peygamber (s.a.v.) Hayber'de araziyi savaşanlar arasında taksim ederken ganimet âyetini³⁸ esas almış, Hız. Ömer Sevâd'da araziyi ehline haraç karşılığında bırakırken fey âyetini³⁹ esas almıştır.⁴⁰ Hız. Ömer'in savaşla elde edilmiş toprakları taksim etmeme kararı konusunda ictehad, ganimet âyetini fey âyetiyle tefsir etme, maslahât, istihsân, sahabe icmâi ve şurâ konusunun güzel bir örneği gibi çok yönlü değerlendirilmeler yapılmıştır.⁴¹ Taberî (310/923) tefsirinde Haş Suresindeki bu payın diğer paylardan farklı olduğunu ifade etmiştir. Hız. Ömer'in Haş Suresi 8-10. âyetlerini okuyarak bu âyetteki payın diğerlerinden (Tevbe Suresi, 60 ve Enfâl Suresi, 41) farklı olduğunu bütün Müslümanları kapsadığını, eğer imkânı olursa bu ganimeti elde etmek için alını terlemeyen çobana dahi ulaştırmak için çaba sarf edeceğini ifade ettiğini nakledilmektedir.⁴²

Bütün Müslümanların ortak malı hükmünde olan harâcî arazilerde, devletin herhangi bir mülkiyet hakkı bulunmamaktadır. Arazinin mülkiyet haklarının kullanımı Müslüman olmayan sahiplerine ait olup, harâcî statüsünü değerıştirmeden alış, satış, rehin, hibe, miras gibi bütün hukuki haklarını kullanma salahiyetine sahiptir.⁴³ Miras durumunda eğer varis yoksa toprak beytülmalê intikal eder.⁴⁴

Haraç, harâc-ı muvazzaf ve harac-ı mukâseme olarak ikiye ayrılmaktadır. Harac-ı muvazzaf, arazinin ekilebilme imkânından dolayı alınan yılda bir defa belirlenmiş bir vergiyi ifade etmektedir. Sahibi araziyi ekmese bile belirlenen bu vergi alınır. Çünkü bu vergi zimmete taalluk eder.⁴⁵

Harac-ı mukâseme ise bir araziden çıkan mahsulün 1/10, 1/8, 1/7 gibi belirlenen orana göre verilen bir vergidir. Bu vergi mahsulün aynına taalluk eder. Bu

³⁸ el-Enfâl, 8/41.

³⁹ el-Haş, 59/6-10.

⁴⁰ Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-Emvâl*, 77.

⁴¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 59; Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-Emvâl*, 78; Erkal, "Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür", 19; Ayrıca bu konudaki yorumlar için bkz. Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *Davâbü'l-Maslaha fi'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1385/1965), 169-170.

⁴² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdi, *Tefsîru't-Taberî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Mısır: Dâru'l-Hicr, 1422/2001), 22/516,517.

⁴³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/178; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 161; Demirci, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, 72.

⁴⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/178.

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/62; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/33; Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istulâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, 4/75.

yüzden mahsulün helak olmasıyla düşer. Hanefilere göre, öşre benzeyen ve karşılaştırma yapılan haraç, harâc-ı mukâsemedir.⁴⁶

Haracın miktarını belirlemek devlet başkanına ait olup taban ve tavan sınırı ichtihad ile tayin edilmektedir.⁴⁷ Araziye taşıyabileceği miktar vergi konulmalı ve bu vergi mükellefe ağır gelmemelidir. Yani arazinin verim gücüne göre haraç alınmalıdır.⁴⁸

Haracın sarf yerleri arasında memurların maaşlarının ödenmesi, yol, köprü, kanal, cami yapımı ve Müslümanların maslahatına olacak işlerin yapılması gibi çeşitli yerler sayılmıştır.⁴⁹

III. ÖŞRE KONU OLMASI BAKIMINDAN ARAZİYLE İLGİLİ BAZI MESELELER

A. Öşür ve Haracın Birleşmesi Meselesi

Haraç arazisine sahip birinin Müslüman olması veya Müslüman biri tarafından satın alınması gibi durumlarda bu araziden alınması gereken vergi konusunda fakihler ihtilaf etmiş aynı araziden hem öşür hem de haraç alınıp alınmayacağı konusu gündeme gelmiştir. Bu konuda Hanefiler, fakihlerin çoğunluğundan farklı görüş beyan etmiştir.

Hanefiler bir topraktan öşür alınabilmesi için o toprağın öşür arazisi olmasını şart koşmuşlardır. Örneğin İbn Âbidîn öşrün vücûbiyetini anlatırken öşrün vâcip olmasına engel teşkil ettiğine işaret ederek “haraç yeri olmayan” ifadesini kullanır. Çünkü Hanefilere göre bir toprakta öşür ve haraç birleşmez.⁵⁰ Bu düşüncenin yansımaları olarak haraç arazisine sahip bir zimmî, Müslüman olursa haraç ile sorumlu olmaya devam eder. Bir Müslüman haraç arazisini satın alırsa haracıyla beraber mülkiyetine almış sayılıp haraç ödemekle sorumlu tutulur.⁵¹

⁴⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/63; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/333; Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istulâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 4/82.

⁴⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/325; Kallek, “Haraç”, 73.

⁴⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 87-88; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/62-63.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/18; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/69.

⁵⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/325.

⁵¹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/55.

Hanefî âlimleri bu görüşlerini temellendirirken İbn Mes'ûd (öl. 32/652-53)'un Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet ettiği “Müslümanın arazisinde öşür ve haraç birleşmez.”⁵² anlamındaki hadisi delil göstermektedir. Bu hadise ek olarak Hanefiler şöyle deliller ileri sürmüşlerdir:

1) Hz. Ömer ve Hz. Ali, haraç arazisine sahip kişinin Müslüman olma haberini aldıklarında cizyeyi kaldırıp haraç vermeye devam edilmesini emredip ayrıca öşürden bahsetmemiştir.⁵³

2) Adil veya zalim hiçbir halife Sevâd arazisinden öşür almamıştır. Bu hususta icmâ vardır.

3) Haraç ve öşür ürün veren arazinin vergisidir. Tek bir arazi nedeniyle birden fazla yükümlülük bir arada bulunmaz.⁵⁴

İmam Şâfî, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in de aralarında bulunduğu fakihlerin çoğunluğuna göre ise bir topraktan haraç alınması şartlar gerektirdiğinde öşür alınmasına engel değildir. Bu âlimler, Hanefilerin aksine bir toprakta öşür ve haracın birleşebileceğini savunmaktadır. Yani bir Müslüman haraç toprağını mülkiyetine geçirirse veya haraç toprağına sahip biri Müslüman olursa hem toprağın haracını hem de elde ettiği mahsulün öşrünü vermesi gerekmektedir.

Cumhur bu görüşünü temellendirirken öşre delil olarak gösterilen “Sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin”⁵⁵ âyeti ile “Hasat günü de hakkını verin”⁵⁶ âyetini ve “Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nısfu'l-uşr” yani yirmide bir zekât vardır”⁵⁷ hadisini zikretmektedir. Bu naslar umûmî mana ifade edip öşrî veya harâcî ayırımı yapılmaksızın bütün arazileri kapsamaktadır. Haraç toprağının ekilip ekilmemesi, sahibinin kâfir veya Müslüman olması arazinin borcu olarak görülen

⁵² Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyn b. Ali el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/222; Ayrıca bkz. Şeybânî, *el-Asl*, 2/159; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/57.

⁵³ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 105-106.

⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/312; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/57.

⁵⁵ el-Bakara, 2/267.

⁵⁶ el-En'âm, 6/141.

⁵⁷ Buhârî, “Zekât”, 54; Müslim, “Zekât”, 7.

haracı düşürmez. Öşür ise, ibadet manası içermekte ve arazi Müslümana ait olduğunda mahsulün borcu olarak verilmektedir.⁵⁸

Öşür ve haracın hem mahalli hem sebep ve sarf yerleri birbirinden farklıdır. Öşür mahsule, haraç ise arazinin kendisine taalluk etmektedir. Öşrün vücûbiyet sebebi nâmi olan araziden mahsulün elde edilmesi, haracın vücûbiyet sebebi ise araziden yararlanma hakkına sahip olmaktır. Bu yüzden öşür arazisinin ekilmemesi durumunda öşür alınmazken haraç arazisi ekilmezse haraç alınmaktadır. Öşrün sarf yeri âyette belirtilen sekiz sınıftan, haracın sarf yeri asker ve görevlilerin maaşları ve devletin genel maslahatına yapılacak harcamalardır. Birbirinden birçok yönden ayrılan bu iki haktan biri diğerine engel teşkil etmez.⁵⁹

Ebû Ubeyd, Hz. Ömer ve Hz. Ali zamanında haraç arazisine sahip olan kişilerin Müslüman olma haberi geldiğinde cizyeden muaf tutup haraç vermeye devam etmesini söyleyip ayrıca öşürden bahsetmemelerinin bu topraktan öşür alınamayacağına delil olarak gösterilemeyeceğini ifade eder. Çünkü öşür, mahsul elde eden her Müslüman arazi sahibinin sorumluluğudur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mevât arazinin ihyâ sahibine ait olduğunu söylerken ayrıca öşür vermesini şart koşmadığı gibi bu örneklerde de öşrün ifade edilmemesi bu durumdaki bir Müslümanın öşür mükellefiyeti olmadığını göstermez.⁶⁰ Ayrıca Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720)'in elinde haraç arazisi bulunan Müslümandan hem haraç hem öşür alınmasını emretmesi, Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797)'in Mervân ehlinde hem öşür hem de haraç vergisi istemesini delil olarak göstermektedir.⁶¹

Beyhâki, Hanefîlerin delil olarak kullandıkları Yahyâ b. Anbese yoluyla Ebû Hanîfe, Hammâd, İbrâhim en-Nehâî, ve Alkame'den intikal eden "Müslümanın arazisinde öşür ve haraç birleşmez." hadisini naklettikten sonra hadisin zayıf olduğunu

⁵⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Beirut: Dârü'l-Fıkr, ts.), 5/566; Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 414.

⁵⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 107; Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/566,567; Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 414; Erkal, "Toprak Mahsullerinin Zekât: Öşür", 27.

⁶⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 106.

⁶¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 107-108.

senetteki Yahyâ b. Anbese'nin mevzu hadis nakleden zayıf bir râvi olduğunu ifade ederek cumhurun iddiasını desteklemiştir.⁶²

B. Günümüzdeki Toprakların Durumu

Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin 1926 Medeni Kanunu ile kaldırılması ve 1934 Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu ile arazilerin statüsünde yapılan ciddi değişiklikler arazilerin tasnifine ilişkin yeni tartışmaların yapılmasına neden olmuştur. Özellikle Ömer Nasuhi Bilmen'in Türkiye arazilerini memleket arazisi (mîrî arazi) kapsamında değerlendirmesi ve öşre tabi olmadığını ifade etmesi bu tartışmaların şekillenmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Memleket arazisi, mülkiyeti devlete ait olup kullanma hakkı tapu yoluyla kişilere verilen arazidir. Bu kişiler, arazinin sahibi değil müste'cir (kiracı) konumundadır. Bu bakımdan devlete verdikleri hisse veya vergiler kişiler açısından kira bedeli, devlet açısından haraç mesabesindedir. Bu yüzden böyle bir arazi mahsulü öşre tabi olmaz. Bilmen, bu görüşünü iki yönden temellendirmektedir. Birincisi, Ebû Hanîfe'ye göre öşür, kiracıya değil arazi sahibine aittir. Burada arazi sahibi beytülmâldir. İkincisi, kira bedeli harâc-ı muvazzaf; hisse ise harâc-ı mukâseme mesabesindedir. Hanefîlere göre ise bir toprakta öşür ve haraç birleşmez.⁶³ Bilmen, bu görüşüyle Türkiye arazisinin mülk araziye dönüşmesini dikkate almadığı görülmektedir. Fakat Kamus'un 4. cildinde bu görüşe yer verirken aynı eserin 3. cildinde bu görüşünden döndüğünü düşündüren şu ifadeler yer vermektedir: "İstilaya uğrayan bilâd-i İslamiyedeki arâzi-i emîriyye hakkında mülk ahkâmı cereyan eder. Binaenaleyh istilaya maruz kalan bir İslam beldesindeki Müslümanların ellerinde bırakılan arâzi-i emiriyye, kendilerinin mülkü hükmünde olup badel'istilâ vefatlarında varislerine mülkiyyet vechi üzere mevrus olur."⁶⁴ Bilmen bu görüşüne Bosna ve Hersek vilayetlerindeki ve Bulgaristan'da Müslümanların eline bırakılan arazilerde mülk hükümlerinin geçerli olduğu ve miras bırakılabileceği ile ilgili hicrî 1333 ve 1334'te verilmiş olan fetvaları örnek olarak verir.⁶⁵ Bu görüş ifade edilirken öşür veya

⁶² Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/222.

⁶³ Bilmen, *Hukûki İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, 4/85; a.mlf, *Büyük İslâm İlmihali* (Ankara: Akçağ Yayınevi, ts.), 334.

⁶⁴ Bilmen, *Hukûki İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, 3/407.

⁶⁵ Bilmen, *Hukûki İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, 3/407, 408.

haraca temas edilmemesi ve memleket arazilerini anlatırken olduğu gibi örnek olarak açıkça Türkiye arazilerinin ifade edilmemesi dikkat çekici olup bu ifadelerle net bir şekilde Türkiye arazilerinin de kastedildiği yorumunu yapabilmek güç gözükmektedir.

Türkiye arazilerinin statüsü meselesi tartışmalara sebep olmuş⁶⁶ ve 1994 yılında Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından bu konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve karara bağlanmıştır.

DİYK, bu kararda ayrıntılı bir şekilde özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde çıkarılan 1274/1858 tarihli mülga Arazi kanunnamesindeki toprak çeşitlerinden de bahsetmiştir. Özellikle konumuz açısından önemli olan arâzî-i memlûke ve arâzî-i emîriyye ile ilgili açıklamalarına özetle yer vermek istiyoruz. Özel mülkiyete konu olabilen arâzî-i memlûke, köy ve şehir içlerinde bulunan bütün arsalarla köy ve şehirlerin kenarlarında olup tetimme-i süknâ denilen yarım dönümlük yerler, maslahata göre devletin şahsa temlik ettiği yerler ile öşür ve haraç arazileri bu gruptandır. Hanefilere göre öşür ve haraç arazilerinde kişinin alım-satım, hibe, miras gibi mülkiyetle ilgili her türlü tasarruf hakkı bulunurken, Malikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre haraç arazisi mülkiyeti bütün Müslümanlar açısından vakıf hükmünde sayıldığı için alım-satım, hibe, miras gibi tasarruflarda bulunulamaz. Ayrıca Hanefilere göre haraç arazisinin çeşitli sebeplerle statüsü değişebilir. Devlet başkanının fethedilen bölgenin topraklarının maslahata göre statüsünü belirleme yetkisi olduğu gibi maslahat gerektirdiğinde değiştirme ve yeniden belirleme yetkisi de bulunmaktadır.

Ârâzî-i emîriyye (mîrî arazi, memleket arazisi) ise, savaşlı veya savaşız elde edildikten sonra hazineye kalan arazi, öşür veya haraç arazisiyken çeşitli sebeplerle devlete kalan arazi, zaman aşımıyla kime ait olduğu bilinmeyen arazi, mevât araziyken mülkiyeti devlete ait olacak şekilde ihyâ edilen arazileri kapsamaktadır. Bu arazilerin mülkiyeti devlete ait olup kişilerin belirli bir bedel karşılığında müddetsiz kullanım hakkı bulunmaktadır. Bu arazilerden muaccel olarak, tefvîz esnasında peşin ücret

⁶⁶ Nitekim DİYK fetvası öncesi dönemin kitap ve makalelerinde Türkiye arazisinin durumuyla ilgili özellikle açıklama yapıldığı görülmüştür. Bkz. Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi* (İstanbul: Feyiz Yayınları, 1972), 129,130; Hayreddin Karaman, "Toprak Mülkiyeti ve Öşür", *Diyanet Dergisi* 17/2 (Mart-Nisan 1976), 88.

alınır. Müeccel olarak ise, ekilen arazinin mahsulünden 1/10, 1/8 gibi belirli bir oranı, çeşitli sebeplerle ekilemeyen yerlerden de bedel-i öşür denilen belirli bir ücret alınır. Bu ücret, kişi açısından bedel-i icâre olarak değerlendirilirken devlet açısından haraç olarak değerlendirilmiştir.

Günümüz toprakları eskiden olduğu gibi harâcî ve mîrî ayırımı olmaksızın kişilerin tam mülkü haline gelmiştir. Kişilerin elindeki tapulu olan bu araziler Hanefilere göre öşür arazisi olmuştur. Bu durumda, kişinin arazisinden elde ettiği mahsulün öşrünü vermesi gerektiği ve arazi vergisinin öşrün yerini alamayacağı kararda açıkça ifade edilmiştir. Sonuç olarak bu kurul kararında, kişilerin elinde bulunan tapulu arazilerin Hanefilere göre öşür arazisine dönüştüğü, Malikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise öşür ve haraç bir toprakta birleşebildiğinden haracı (vergesi) verilmiş olsa bile öşür de verilmesi gerektiği için Türkiye’de öşrün, kurallarına uygun bir şekilde verilmesi gerektiği kanaatine ulaşıldığı görülmektedir.⁶⁷

Bu kararlar net bir şekilde Türkiye’deki tapulu arazilerin öşre tabi olduğu ifade edilmiş, 2001 yılındaki masraflarla ilgili kararda da tekrar bu durumun altı çizilmiştir.⁶⁸ Nitekim TDV’nin zekât hesaplama sayfasında bu görüş esas alınarak Türkiye topraklarından elde edilen mahsullerin öşür hesaplaması yapılmaktadır.⁶⁹

IV. ÖŞRÜN FARZ OLMASININ ŞARTLARI

A. Mükellefle İlgili Şartlar

1. Müslüman Olmak

Zekât, dinen zengin sayılan kişilerden fakir ve muhtaçlar için alınan bir hak olması yönüyle sosyal bir sorumluluğu ifade ettiği gibi aynı zamanda ibadet yönü de bulunmaktadır. Kur’ân’da birçok âyette zekâtın namaz ile beraber zikredilmesi,⁷⁰ Hz.

⁶⁷ DİYK, “Öşür” <https://bit.ly/3VMVeHV> (Erişim 10.05.2024).

⁶⁸ DİYK, “Günümüz Şartlarına Göre Öşür Oranları ve Yapılan Masrafların Zirai Mahsulden Düşürülmesi”, <https://bit.ly/3Rp6zg8> (Erişim 28.06.2024).

⁶⁹ TDV, “Zekât Hesapla/Zirai Ürünler” <https://zekathesapla.tdv.org/#hesapla> (Erişim 28.06.2024).

⁷⁰ Kur’ân-ı Kerim’de geçen zekât lafzıyla geçen 30 tane âyetin 26’sında zekât, namazla birlikte zikredilmiştir. Bu âyetler için bkz. Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ, 4/77, 162; Mâide, 5/12, 55; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; Meryem, 19/31, 55; Enbiyâ, 21/73; Hac, 22/41, 78; Nûr, 24/37, 56; Neml, 27/3; Lokmân, 31/4; Ahzâb, 33/33; Mücâdele, 58/13; Müzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.

Peygamber (s.a.v.)’in zekâti İslâm’ın şartları arasında sayması⁷¹ zekâtın ibadet yönüne işaret etmekte ve İslâm’ı kabul etmiş olanların sorumluluğu olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken ondan yapmasını istediği işleri belli bir sırayla istemesi bu görüşü desteklemektedir. Ondandır, öncelikle ehl-i kitap olan Yemen halkını İslâm’a davet etmesini, kabul ederlerse namazı öğretmesini, bunu da yaparlarsa zekât vermeleri gerektiğini bildirip hükümlerini öğretmesini istemektedir.⁷² Bu hadis ibadetle mükellef olmak için öncelikle İslâm’ı kabul etmenin şart olduğunu göstermektedir. İslâm âlimlerinin çoğu Müslüman olmayanların zekât ile mükellef olmadığı görüşünde birleşmektedir.⁷³ Fakat mürtedin zekât yükümlülüğü konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Ebû Hanîfe’ye göre bir Müslüman dinden çıkarsa zekât mükellefiyeti düşer. Çünkü kâfir ibadetle yükümlü değildir. Böyle bir kişiden öncelikli olarak beklenen İslâmı kabul etmesidir. Bu görüş doğrultusunda yeniden Müslüman olursa mürted olduğu zaman içerisinde zekât verilecek şartlar oluşmuş olsa bile zekât ödemesi gerekmez.⁷⁴ Şâfîilere göre ise zekât fakirin hakkı olduğu için dinden dönme ile mal üzerindeki bu hak düşmez. Bu sebeple yeniden Müslüman olması durumunda mürted olduğu dönem içerisinde zekât ödeme şartlarını sağlamışsa zekât ödemesi gerekmektedir.⁷⁵

Öşür toprağını bir zimmînin satın alması durumunda Ebû Hanîfe’ye göre toprak haraç toprağına dönüşür ve zimmînin mülkünde kaldığı sürece o topraktan haraç alınır. Çünkü kâfir zekât yükümlülüğünü almaya ehil değildir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre toprağın hukuki yapısı değişmemektedir. Bu durumda Ebû Yûsuf iki öşür, İmam Muhammed ise bir öşür nispetinde vergi alınması gerektiği görüşündedir.⁷⁶

⁷¹ Buhârî, “İmân”, 2.

⁷² Buhârî, “Zekât”, 1; Müslim, “İmân”, 31.

⁷³ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/55; İbn Nüceym, *Bahrü’r-râik*, 2/254; Karadâvî, *Fıkhü’z-zekât*, 1/96.

⁷⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/4; Akyüz, *Zekât*, 148.

⁷⁵ Nevevî, *el-Mecmû’*, 5/329; Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1993), 2/847; Akyüz, *Zekât*, 148.

⁷⁶ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/54-55; Erkal, “Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür”, 12.

2. Âkil ve Bâliğ Olmak

Hanefî imamları zekâtın ibadet olması açısından, niyete ehil olmayan çocuk ve akıl sağlığı yerinde olmayan kişiye farz olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Bu şartın, ilk bakışta zekâtın bir parçası olan öşür için de geçerli olması gerektiği akla gelmektedir. Ancak öşrün vergi anlamı taşıyan bir ibadet olması ve tarım ürünlerinde mali yükümlülük yönünün baskın olması sebebiyle akıl ve bulûğ öşrün vücûb şartı olarak zikredilmemiştir.⁷⁷ Bu nedenle çocuk ve akıl sağlığı yerinde olmayan kişiler adına öşrün velisi tarafından ödenmesi gerekir.⁷⁸ Yine aynı noktadan hareketle, öşür arazisinin vakıf arazisi olması durumunda da öşrün vakfın mütevellisi tarafından verilmesi gerekir.⁷⁹ Bu da öşürde mal sahibinin değil, arazinin dikkate alındığını göstermektedir.

B. Mahsul ile İlgili Şartlar

1. Mahsulün Öşür Toprağından Elde Edilmiş Olması

Bir topraktan öşür alınabilmesi için arazinin statüsüne bakılması ve toprağın öşrî toprak olması gerekmektedir. Arazinin hukuki durumuna göre oradan alınacak verginin adı ve şartları şekillenmektedir. Tarım ürünlerinden öşür alınabilmesi için toprağın öşrî olması Hanefîlerin öne sürdüğü bir şarttır.⁸⁰ Cumhuriyet'e göre ise arazinin statüsüne bakılmaksızın mükellef Müslüman ise mahsulünün öşrünü vermesi gerekir.⁸¹

⁷⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *et-Telvîh ale't-Tavdîh li-metni'l-Tenkîh fî usûli'l-fîkh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1377/1957), 2/300; Bilmen, *Hukûk İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/226.

⁷⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/56; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 2/255; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşki, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1340/1922), 2/326.

⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/326; Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 4/79.

⁸⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/57; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 2/255; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, 2/880.

⁸¹ Mâlik, *el-Müdevvene*, 1/381; Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/564; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/28.

2. Mahsulün Mevcut olması

Bir toprakta zekâtın tahakkuk etmesi için o araziden fiilen mahsul elde edilmiş olması ve bunun öşre tabi olan ürün olması gerekir. Bu durumda, toprak sahibinin imkânı olduğu halde tarlayı ekmemesi durumunda bu kişi öşür ile mükellef olmamaktadır. Çünkü öşürde hakikî nemâ esastır.⁸² Fakat haraç toprağında sahibi ekmeğe imkânı olduğu halde ekmezse yine de haracı alınmaktadır. Çünkü haraçta hakikî ve takdirî nemâ esastır. Haraç toprağı ziraat yapılmaya müsait olmayacak derece bataklıkta veya suyun ulaşamayacağı bir yer ise haraç alınmaz. Çünkü bu yerde hem hakikî hem takdirî nemâ yoktur.⁸³ Eğer sahibinin bir kusuru bulunmaksızın mahsul hasat edilip öşür farz olduktan sonra bir afet nedeniyle helak olursa öşür düşer.⁸⁴ Bu da öşrün malın aynına taalluk ettiğini malın yok olmasıyla öşrün düşeceğini göstermektedir.

3. Mahsulün Belirli Nitelikte Olması

Bir üründen zekât alınabilmesi için örfî olarak o ürünü elde etmek kastıyla ziraat yapılmış olması gerekmektedir. Yani yetiştirilen ürünlerle gelir sağlama ve araziyi kullanma amacıyla ziraat yapılmış olmalıdır. Bu yüzden odun, ot, hurma dalı, fârisî kamışı gibi ürünlere öşür vâcip olmaz. Fakat bu ürünlerin ticaretini yapma amacıyla ziraatı yapılırsa öşür vermek vâcip olur. Ebû Hanîfe'ye göre bu ürünler dışında araziye nemalandırmak maksadıyla ziraatı yapılan her üründen öşür verilmesi gerekir.⁸⁵ İmâmeyn ise bir ürünün öşre tabi olabilmesi için dayanıklı olmasını şart koşturmuştur. Onlara göre yeşillikler, sebze ve meyveler öşre tabi değildir.⁸⁶

⁸² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/54; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 2/254; Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, 4/80; Erkal, "Öşür", 34/98.

⁸³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/54; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 2/254; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, 2/880; Kallek, "Haraç" 16/73.

⁸⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/63; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 2/254; Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, 4/80.

⁸⁵ Ebü'l-Hasen Bürhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Beirut: Dâru İhyâi tûrasi'l-arabî, ty.), 1/108.

⁸⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 2/161; Ebü Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 92.

4. Elde Edilen Ürünün Nisaba Ulaşma Şartı

Ebû Hanîfe öşür için elde edilen mahsulün belli bir nisaba ulaşmasını şart koşmamıştır. Ona göre ne kadar mahsul çıkarsa öşrü verilmelidir.⁸⁷ Çünkü Şâri‘ öşür ile ilgili âyet ve hadislerde herhangi bir miktar sınırlaması yapmamıştır.⁸⁸ Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre ise tarım ürünlerinin öşre tâbi olabilmesi için nisab şartı bulunmaktadır.⁸⁹ Onlar bu görüşünü Hz. Peygamber (s.a.v.)’den gelen “Beş veskten aşağısında zekât yoktur.”⁹⁰ hadisiyle delillendirmektedir. Hanefî mezhebinde bu konuda fetvaya esas olan görüş İmam Ebû Hanîfe’nin görüşü olmuştur.⁹¹ Günümüzde ülkemizde Din İşleri Yüksek Kurulu başta olmak üzere Kuveyt, Mısır, Sudan, Libya, Ürdün gibi ülkeler tarım ürünlerinin öşre tabi olmasında nisaba ulaşma şartını aramaktadır.⁹² Genel olarak ifade etmeye çalıştığımız bu konu çalışmamız açısından önemi nedeniyle müstakil bir başlıkta daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

5. Mahsulün Mülkiyetine Sahip Olup/Olmamak

Öşrün konusu tarım mahsulleri olup, vâcip olabilmesi için mahsulün elde edilmesi gerekmektedir. Ebû Hanîfe’ye göre toprak mülkiyeti, öşrün vucûb şartı olarak kabul edilirken, İmâmeyn ise mahsule sahip olmayı şart koşmuştur. Bu şart arazinin kiralanması, ortaklaşa işletilmesi gibi konularda gündeme gelmektedir. Arazinin kiralanması durumunda Ebû Hanîfe’ye göre öşür, arazi sahibinden; İmâmeyn’e göre ise kiralaayan kişiden alınır.⁹³ Arazi müzâraa yoluyla işletilirse Ebû Hanîfe’ye göre yine

⁸⁷ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fikhi'l-Hanefî* (b.y.: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997), 58; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/3; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/113; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/243; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/325.

⁸⁸ Âyetler için bkz. el-Bakara Suresi, 2/267; el-En'âm Suresi, 6/141; Hadis için bkz. Buhârî, “Zekât”, 55; Müslim, “Zekât”, 7.

⁸⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-harâç*, 94; Şeybânî, *el-Asl*, 2/163; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/3.

⁹⁰ Buhari, “Zekât”, 56; Müslim, “Zekât”, 4.

⁹¹ Kudûrî, *Muhtasarü'l-kudûrî*, 58; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/15-16; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/113.

⁹² Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 243; Beytü'z-zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâva'z-zekât ve's-sadakât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât* (Kuveyt: Mektebetü's-şuûni's-şer'iyye, 2019), 104; Dâru'l-İftâ el-Mısriyye, “Hükmü zekâtü fâkîheti'l-mancû”, <https://bit.ly/4cfewMQ>; Zakat Chamber of Sudan, The National Assembly Legislation Zakat Act 2001, <https://bit.ly/3V14VNQ>; Libya, “Libya 1971 yılı 89 sayılı kanun”, <https://bit.ly/3xf9wcc>; Dâiratü'l-İftâ, *Ahkâmü zekâtü'z-zeytûn*, <https://bit.ly/4eyLtWL> (Erişim 15.06.2024).

⁹³ Şeybânî, *el-Asl*, 2/164; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/5.

arazi sahibi, İmâmeyn'e göre ise hem arazi sahibi hem arazide ziraat yapan kişi hisseleri oranında öşrünü vermesi gerekir.⁹⁴

V. ÖŞRE TABİ TOPRAK ÜRÜNLERİ

Öşre tabi ürünler fıkıh kitaplarında detaylı bir şekilde açıklandığı için bu meseleye gerek olmadığı düşünülebilir. Ancak çalışmamızın konusu öşür uygulamaları olduğu için bu meselede esas alınacak şer'î kriterlerin ortaya çıkacak sonuçlara doğrudan etkisi olduğundan öşre tabi ürünler konusunun derli toplu bir şekilde anlatılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hanefî fakihler öşür arazisinden elde edilen ürünlerden 1/10 veya 1/20 oranında öşür alınması gerektiği konusunda Kitap, sünnet ve icmâya dayanarak ittifak etmiştir.⁹⁵ Verilecek miktar konusunda ittifak olmakla birlikte gerek mezhepler gerek Hanefî imamları arasında hangi ürünlerin öşre tabi olduğu konusunda rivayet temelli bir ihtilaf bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre kendisinden verim alma kastıyla toprağa ekilip mahsul alınan her ürüne öşür verilmesi gerekir.⁹⁶ O, bu görüşünü âyet ve hadislerle temellendirmektedir.

“Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan infâk edin.”⁹⁷ âyeti “kazandıklarınızdan” ifadesiyle ticaret mallarının zekâtının, “yerden çıkardıklarımızdan” ifadesiyle öşrün farz olduğuna delildir. Bu âyet umûm ifade etmektedir.⁹⁸ Ebû Hanîfe'ye göre bu âyette az veya çok, saklanabilir, dayanıklı yiyecek maddesi olma gibi kayıtlar bulunmamaktadır. Bu yüzden yerden çıkan her üründen öşür alınmalıdır. İbrâhîm en-Nehâî, Ömer b. Abdülazîz, Mücâhid ve Hammâd b. Ebû Süleymân da bu görüştedir.⁹⁹ İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148), bu konuda Ebu Hanîfe'nin

⁹⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/56; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/335.

⁹⁵ Konu hakkında âyetler ve hadisler için bkz. el-Bakara Suresi, 2/267; el-En'âm, 6/141; Buhârî, “Zekât”, 55; Müslim, “Zekât”, 7. İcmâ delili için bkz. İbn Nüceym, *Bahrü'r-Râik*, 2/254; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/54.

⁹⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 2/160; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/2; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/107; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 1/113; İlyas Kaplan, “Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilafları ve İhtilaf Sebepleri” *Tasavvur-Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 641-642.

⁹⁷ el-Bakara Suresi, 2/267.

⁹⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meafîrî, *Ahkâmu'l Kur'ân* (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/313. Ayrıca bkz. Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1/355.

⁹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnâye vd. (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 2/288; Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1/354.

görüşünün zekâtı almaya hak sahibi olanlar için en yararlı, zekât verenlerin nimete şükrünü yerine getirme açısından en uygun görüş olmasıyla bu görüşün isabetli olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰

“*Hasat günü de hakkını verin.*”¹⁰¹ âyetiyle Yüce Allah, çardaklı ve çardaksız bahçelerde yetişen hurma, ekin, zeytin ve narı saydıktan sonra bu emri beyan etmiştir. Bu yüzden âyetteki hakkın ilk hamledilmesi gereken sebze ve yaş meyvedir. Çünkü sebzeler hasat edilir edilmez öşür vermeye hazır olması bakımından daha kolaydır. Fakat hububat toplandığında ayıklanma, temizlenme gibi aşamalardan sonra öşür vermeye hazır hale gelmektedir.¹⁰²

“Göğün suladığı ürünlerden onda bir, kova ile sulanan ürünlerden ise yirmide bir zekât vardır.”¹⁰³ Ebû Hanîfe’ye göre bu hadis umûm ifade etmektedir. Dolayısıyla ürün veren arazinin vergisini ifade eden öşür, ürün elde etme amacıyla ziraatı yapılan her üründen alınmalıdır.¹⁰⁴

Ebû Hanîfe’ye göre kazanç elde etme amacı olmayan hurma yaprağı, ot, saman, Ilgın ağacı ve Fârisî kamışı için öşür gerekmez.¹⁰⁵ Bu ürünler araziyi nemalandırmanın aksine verim kaybı ve arazinin bozulmasına yol açabilmektedir. Fakat bir kişi arazisini özellikle bu ürünleri elde etmek için kamış, ot vb. ekerse o zaman elde ettiği üründen öşür vermesi gerekir. Şeker kamışı ve Hindistan kamışı ise öşre tabi ürünlerdendir.¹⁰⁶ Bu deliller ışığında Ebû Hanîfe’ye göre dayanıklı olma, depolanabilme, temel gıda maddesi olma, kurutulabilme gibi şartlar bulunmaksızın arpa, buğday, mısır, pirinç, darı gibi tahıllardan, fasulye, bakla, mercimek, nohut gibi baklagillerden, reyhan, gül gibi kokusundan faydalanılan ürünlerden, safran, zeytin, hurma, üzüm, yonca vb.

¹⁰⁰ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l Kur’an*, 1/313.

¹⁰¹ el-En’âm, 6/141.

¹⁰² Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/59.

¹⁰³ Buhârî, “Zekât”, 55; Müslim, “Zekât”, 7.

¹⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/2.

¹⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/2.

¹⁰⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108.

ürünler öşre tabidir.¹⁰⁷ Dağlardan toplanan ürünler ise kendisiyle kazanç sağlandığı için öşre tabi olmaktadır.¹⁰⁸

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise Ebû Hanîfe'nin aksine yerden çıkan bütün ürünlerin öşre tabi olmadığını savunur. Onlara göre bir ürünün öşrün konusu olabilmesi için dayanıklı olması gerekmektedir. Onlar Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Hadrâvâtta¹⁰⁹ zekât yoktur."¹¹⁰ hadisini temel alarak elma, armut, karpuz gibi meyveler, pırasa, patlıcan, turp, salatalık gibi sebzeler, her çeşit yeşillikler, çiçekler vb. bitkiler insanların elinde uzun süre kalamadığı için bunlardan öşür alınmaması gerektiği görüşündedir.¹¹¹ Onların dayanıklılıktan kastı ürünün, ilaç vb. müdahaleler olmaksızın çürümeden bir sene saklanabilir nitelikte olmasıdır.¹¹² Ebû Hanîfe ise bu hadisi hadrâvât kapsamındaki meyve sebzelerden zekât alınmaması olarak değil, öşür memurunun bu ürünlerden zekât almaması olarak yorumlar. Her hâlükârda bu ürünlerden sahipleri öşrünü kendileri ödemelidir.¹¹³ Kâsânî, bu hadisin Kur'an'ın ve öşür hadisinin umûmiliğini tahsis edebilecek bir güçte olmadığını, zayıf bir hadis olduğunu ifade ederek bu hadisin ancak öşür memurunun uğradığı zaman ürünlerden zekât almaması, ürün sahibinin kendisinin mahsulün öşrünü vermesi olarak anlaşılabilirliğini ifade eder.¹¹⁴

İmam Muhammed'in el-Asl'da öşür alınacak ürünlerin çerçevesini belirlerken "semer olma" kıstasını koyduğunu görmekteyiz. Tuz, katran gibi yerden çıkan ürünlere semer olmamaları nedeniyle öşür gerekmediğini ifade etmektedir. Yakacak

¹⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/2; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/327; Bilmen, *Hukûki İslâmiyye ve Istulâhâtü Fıkhiyye Kamusu*, 79.

¹⁰⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108.

¹⁰⁹ Hadrâvât: Yeşillikler anlamına gelen bu kelimeyle yaş meyve ve sebze kastedilmektedir.

¹¹⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenu'd-Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 2/94; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), "Zekât", 13.

¹¹¹ Şeybânî, *el-Asl*, 2/161; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 92; Murat Şimşek, "Öşre Tabi Ürünlerle İlgili Güncel Problemler", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IX: Öşür Hesaplamalarıyla İlgili Güncel Meseleler*. ed. Fatih Kurt (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 23.

¹¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/242; İbrahim Paçacı, *Günümüz Ekonomik Şartlarına Göre Zekâta Tabi Mallar (Nisap ve Zekât Oranları)* (Ankara: Ayrıntı Basın Yayın, 2015), 196.

¹¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/2.

¹¹⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59. Ayrıca bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/290.

odun olarak kullanılan Ilgın ağacı, İran kamışıyla, ot, akasya ağacı gibi meyvesi olmayan bitkiler için de öşür alınmaz.¹¹⁵

Ebû Yûsuf, öşür alınması gereken ürünlerin dayanıklı olmasının yanında nisab açısından ölçü ve tartı ile ağırlığı belirlenebilir olmasını dikkate almaktadır. Buğday, arpa, pirinç, darı, susam, keten tohumu, badem, fındık, yer fıstığı, ceviz, safran, zeytin, kişniş, soğan, sarımsak vb. ürünler öşre tabidir.¹¹⁶ Ebû Yûsuf, sebzelerden zekât alınmaması konusunda Hz. Ali, İbn Ömer, Enes b. Malik (öl. 93/711-12)'ten farklı yollarla gelen rivayetlerle görüşünü destekler. Dağlarda veya vadilerde kendiliğinden yetişen meyvelerden ise öşür ve haraç alınmaz.¹¹⁷

Hanefî fıkıh kitaplarında fetvaya esas olan Ebû Hanîfe'nin yerden çıkan bütün ürünlerden öşür alınması gerektiği görüşüdür. Bu eserlerde İmâmeynin görüşü ve dayandıkları hadise yer verilmiş, bazı âlimler Ebû Hanîfe'nin bu hadis hakkındaki yorumunu aktarmıştır.¹¹⁸

Yûsuf el-Karadâvî, toplanıp beytül mâle götürülmesi ve saklanması mümkün olmayan, zekât almaya hak sahibi olan kişilere ulaştırılincaya kadar bozulup çürüyebilecek yaş sebze ve meyvelerin zekâtının kıymetinin para olarak verilmesinin daha uygun olduğu görüşündedir.¹¹⁹ Yahya b. Âdem'de, Zührî'den rivayetle buğday, arpa, üzüm, hurma, sült¹²⁰ ve zeytin dışındaki ürünlerin kıymetinden zekât verilmesi gerektiğini aktarmaktadır.¹²¹

Günümüzde DİYYK, Sudan Zekât Kanunu, Kuveyt Beytü'z-zekât ve Mısır Dâru'l-İftâ Ebû Hanîfe'nin görüşünü esas almıştır. Ürdün Dâiratü'l-İftâ buğday, pirinç, arpa, mercimek gibi gıda maddeleri ve meyvelerden kuru üzüm ve hurmayı öşre tabi kabul ederek Şafiî mezhebinin görüşünü esas almıştır. Mısır Beytü'z-zekât

¹¹⁵ Şeybâni, *el-Asl*, 2/162.

¹¹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 92.

¹¹⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 96.

¹¹⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/287; Kudûri, *Muhtasaru'l-kudûri*, 58; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/2; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/107; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/113; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/242; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/325.

¹¹⁹ Karadâvî, *Fikhu'z-zekât*, 1/359.

¹²⁰ Sült: Çavdar

¹²¹ Yahyâ b. Âdem, *Kitâbu'l-Harâç*, 145.

ve's-sadakât da bu görüştür. Libya Zekât Kanununda ise ölçülebilir (keylî) ürünler öşre tabi kabul edilerek Hanbelî mezhebinin esas alındığı görülmektedir.¹²²

VI. BALIN ÖŞRÜ

Hanefî mezhebinde balın öşre tabi olduğu konusunda ittifak edilmiş, bu hüküm Hz. Peygamber (s.a.v.)'den gelen hadislere ve Hz. Ömer döneminden gelen rivayetlere dayandırılmıştır.

Ebû Hüreyre (öl. 58/678)'den rivayet edildiğine göre “Resûlullah (s.a.v.) Yemen halkına baldan öşür alınmasını yazdı.”¹²³

Ebû Seyyâre el-Muteî şöyle anlatıyor: Ben “Ey Allah'ın Rasûlu benim bal arılarım var.” dedim. Resûlullah (s.a.v.): “Öşrünü ver.” buyurdu. “Ya Resûlullah o halde beslendiği dağı koru” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber söz konusu yeri onun adına korudu.”¹²⁴

Hz. Ömer döneminde Tâif ümerâsından bir kısmı bir mektupla arı sahiplerinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e verdiği vergiyi vermediği halde vadilerinin korunmasını istediğini bu konuda ne yapabileceklerini soruyor. Hz. Ömer ise Onların Resûlullah'a 10 kırba baldan 1 kırba bal verdiklerini bunu, onlara da vermeleri halinde vadilerini korumalarını aksi takdirde korumamalarını söylemiştir.¹²⁵

Yûsuf el-Karadâvî'ye göre, farklı şekil ve yollarla bu konuda vârid olan hadis ve haberler baldan öşür alınmaması gerektiğini savunanlar tarafından zayıf görülerek eleştirilse de bu haberler birbirini desteklemektedir. Çünkü bu haberlerin varyantları

¹²² Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243; Beytü'z-Zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-Zekât ve's-sadakât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*, 104; Dâru'l-iftâ el-Mısıriyye “Zekâtü'z-zurû' ve's-simâr ve sûratü ihrâcihâ”, <https://bit.ly/3VkJvF>; Dâiratü'l-İftâ, “Hükmü zekâti'z-za'ferân”, <https://bit.ly/4bXoWRC>; Beytü'z-zekât ve's-sadakât, “Ta'rîfü'z-zekât ve menziletihâ ve meşru'iyetihâ”, <https://baitzakat.org.eg/rules/>; Libya, “1971 yılı 89 sayılı kanun”, <https://bit.ly/3xf9wcc> (Erişim 27.06.2024).

¹²³ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/212.

¹²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki (b.y.: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabî, ty.), “Zekât”, 20.

¹²⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 97.

çok, rivayet yolları muhtelifdir. Bu yüzden Karadâvî, baldan öşür alınması gerektiğini savunmuştur.¹²⁶

Balda öşürün vâcip olması için nisaba ulaşma şartının olup olmadığı diğer zirai ürünlerde olduğu gibi Hanefî imamlar arasında tartışılmıştır. Ebû Hanîfe'ye göre bal, öşür arazisinden elde edilirse az veya çok olmasına bakılmaksızın ondan öşür farz olup tarım ürünlerinde nisab şartı bulunmadığı için balda da nisab şartı aranmaksızın 1/10 oranında zekât vermek gerekir. Arının, balı meyve ve çiçeklerden yararlanarak üretmesi nedeniyle, öşür alınabilmesi için balın öşür arazisinde elde edilmesi şart koşulmuştur.¹²⁷ Eğer bal haraç arazisinden elde edilirse, Hanefîlere göre bir toprakta öşür ve haraç birleşmediği için öşür alınmaz.¹²⁸

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre baldan öşür alınması farz olmakla birlikte öşür alınabilmesi için balın nisaba ulaşmış olma şartı bulunmaktadır.¹²⁹ Fakat Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed nisabı belirleme konusunda farklı görüşler beyan etmiştir.

Ebû Yûsuf'a göre balın nisabı beş vesktir. Fakat bal, vesk cinsinden ölçülemeyeceği için vesk ile ölçülebilenlerden değeri en düşük ürünün beş vesk miktarının kıymeti esas alınarak balın nisabı hesaplanmalıdır. Ebû Yûsuf'a göre hakkında delil bulunan ürünlerde delil esas alınmalı, delil bulunmayan ürünlerde kıymet esas alınmalıdır.¹³⁰ Ebû Yûsuf'a göre nisabın 10 rıtl veya 5 kırba olduğu da rivayet edilmektedir.¹³¹ Vadi ve dağlardaki ağaçlardan ve mağaralardan toplanan balda öşür yoktur.¹³²

İmam Muhammed'e göre ise pamuk, şeker, safran, bal gibi miktarı veskle ölçülemeyen ürünlerin nisabı kendi miktarının belirlendiği ölçünün beş katı esas alınarak belirlenmelidir. İmam Muhammed'e göre hakkında delil bulunmayan

¹²⁶ Karadâvî, *Fıkhü 'z-zekât*, 1/426.

¹²⁷ Kudûri, *Muhtasarü 'l-Kudûri*, 58; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/114.

¹²⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/114.

¹²⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108.

¹³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/15-16; Kâsânî, *Bedâiu 's-sanâi'*, 2/61.

¹³¹ Kâsânî, *Bedâiu 's-sanâi'*, 2/61.

¹³² Ebû Yûsuf, *Kitâbü 'l-Harâç*, 96.

konular, hakkında delil bulunan konulara kıyas edilmelidir. Nisab konusunda hakkında delil bulunan ölçü birimi vesk ile ölçülenlerde beş vesktir. Vesk bu ölçü ile ölçülen maddelerin ölçüldüğü en yüksek birimdir. Bu yüzden İmam Muhammed, balın ölçüldüğü birimin en yüksekinin beş katının esas alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu yüzden balın nisabı 5 faraktır.¹³³ Farak, 36 rıtl, 18 men olarak ifade edilmekle beraber bölgeden bölgeye değişen bir hacim ölçü birimidir.¹³⁴ Sonuç olarak, İmam Muhammed ile Ebû Yûsuf nisabı belirlerken ölçü birimi ve takdir edilen şeyin niteliği konusunda farklı görüştedir.

Yûsuf el-Karadâvî, balın nisabı konusunda ölçü birimi olarak beş veskin kıymetiyle takdir edilmesi, takdir edilen şeyin niteliği yönünden de veskle ölçülebilen şeylerden ortalama değerinde olanın esas alınması gerektiğini düşünmektedir. Ortalama olanın değerini kabul etmek hem mal sahibi hem fakir açısından adaleti tesis etmede daha uygundur.¹³⁵

Ebû Ubeyd, Hz. Ömer'in bal hakkında "Bal, ovada olursa onda bir, dağda olursa yirmide bir zekâta tabidir." söylediğini aktarmaktadır.¹³⁶ Bu rivayet göz önüne alındığında emek ve masrafın verilmesi gereken zekât oranını etkilediği görülmektedir. Meyve ve ekinlerde olduğu gibi masraflar çıkarıldıktan sonra öşrü verilmektedir.¹³⁷

Ülkemizdeki zekât uygulamalarına doğrudan etki etmesi nedeniyle Din İşleri Yüksek Kurulunun balın öşrü ile ilgili görüşlerine yer vermekte fayda görüyoruz. Kurulun karar ve fetvalarında açıkça balın öşrüyle ilgili bir ibare bulunmamakla birlikte bütün tarım ürünlerinin tamamının öşre tabi olduğu ve nisab konusunda buğday, arpa, pirinç gibi vesk ile ölçülemeyen ürünlerin, vesk ile ölçülebilen ürünlerin en düşük olanının nisab miktarının kıymetine ulaştığında zekâtının verilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹³⁸ Bal da vesk ile ölçülemediği için bu hükme tabi olacaktır.

¹³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/16.

¹³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/16; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/61.

¹³⁵ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/429.

¹³⁶ Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-Emvâl*, 464.

¹³⁷ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/427; Akyüz, *Zekât*, 448.

¹³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243.

Kuveyt Beytü'z-zekât'a göre bal öşre tabi olup nisabı 10 farak, 16 Bağdat rıtlıdır. Bu da günümüz ölçüsüyle 75 kg'dır.¹³⁹ Genel olarak ölçüyle ölçülemeyen ürünlerin öşrü kıymetiyle verilirken bal için kg olarak nisabın belirlenmiş olması dikkat çekicidir.

VII. ÖŞRE TABİ ÜRÜNLERİN NISABI

Nisab, bir kişinin zekâtla sorumlu olabilmesi için belirlenen sınır, zenginlik ölçüsü anlamında kullanılan fikhî terimdir.¹⁴⁰ Zekât verilmesi gereken ürünlerin her birinin kendi özelliklerine göre nisab belirlenmiştir. Tarım ürünlerinde nisabın şart olması meselesi Hanefî mezhebinde, Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasında ihtilâflıdır.

A. Ebû Hanîfe'nin Görüşü

Ebû Hanîfe'ye göre öşrün vücûbiyetiyle ilgili naslar umum ifade edip herhangi bir miktar sınırlaması yapmadığı için öşür verilmesi gereken mahsulde nisab şartı aranmaz. Mahsulün az veya çok olmasına bakılmaksızın öşür verilmesi gerekir.¹⁴¹ Mücâhid, Hammâd b. Ebû Süleyman, Ömer b. Abdülazîz ve İbrâhim en-Nehâî'nin de bu konuda Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğu rivayet edilmektedir.¹⁴² Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884)'ye göre ise yalnızca ölçüyle ölçülebilen ürünlerde nisab şartı aranırken, ölçüyle ölçülmesi mümkün olmayan ürünlerde nisab şartı aranmaz.¹⁴³

Ebû Hanîfe, nisab konusunda öşrün vücûbiyetiyle ilgili âyetlerin¹⁴⁴ ve konuya delil olan “Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nısfu'l-uşr” yani yirmide bir zekât vardır.”¹⁴⁵ hadisinin manalarının umum ifade ettiğini herhangi bir kayıt bulunmaksızın elde edilen üründen öşür alınmasını emrettiği görüşündedir.¹⁴⁶ Çünkü öşür, nâmî

¹³⁹ Beytü'z-Zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-Zekât ve's-sadâkât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*, 107.

¹⁴⁰ Bilmen, *Hukûki İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, 76; Mehmet Erkal, “Nisab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/138.

¹⁴¹ Kudûri, *Muhtasarü'l-Kudûri*, 58; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/15-16; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/113.

¹⁴² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/243.

¹⁴³ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/362.

¹⁴⁴ el-Bakara Suresi, 2/267; el-En'âm, 6/141.

¹⁴⁵ Buhârî, “Zekât”, 55; Müslim, “Zekât”, 7.

¹⁴⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/113.

arazinin vergisidir. Bunda kendisinden az veya çok ürün elde edilmesine bakılmaksızın arazinin ürün vermesine bakılır. Dolayısıyla haraçta elde edilen ürünün tamamından vergi alındığı gibi öşürde de nisab şartı aranmaksızın tamamından alınır.¹⁴⁷

Öşürde, bir kimsenin malı olma şartı olmadığı için vakıf mallarının mahsulünden öşür alınır. Çocuk zekâtla sorumlu olmadığı halde çocuğun mahsulünden öşür alınmaktadır. Diğer zekât mallarında kazanç elde edilmesine fırsat verilmesi için bir yıl geçmesi şart koşulduğu halde öşür de elde edilen mahsulün tamamı kazanç olarak değerlendirildiği için yıllanma şartı koşulmamıştır. Bu yönleriyle öşre tabi olan ürünler, zekâta tabi olan mallardan ayrılmaktadır. Dolayısıyla zekâta bir kişinin zenginlik sıfatını elde etmesi için şart koşulan nisab, öşür de şart olarak görülmez.¹⁴⁸

Ebû Hanîfe ve onu takip edenlere göre nisabın şart olduğuna dair temel alınan “Beş veskten aşağısında zekât yoktur.”¹⁴⁹ hadisi âhaddır. Kur’ân’ı veya meşhur sünneti tahsis edebilecek güçte değildir. Bu hadis, sadece veskle ölçülenleri düzenlerken umum ifade eden âyet ve hadisler, veskle tartılmayanları da içine alacak niteliktedir. Bu yüzden kuşatıcı olmayan veskle ilgili hadisler, umum ifade eden nasları beyan edebilecek bir konumda değerlendirilememektedir. Çünkü beyânın, beyânı gerektiren her şeyi kapsamı gerekir.¹⁵⁰ Ayrıca âm ve hassın teâruz etmesi durumunda, vurûd tarihi net olarak bilinmeyen has olan bu hadis ile konuyla ilgili umumi hadislerin yorumlanmasında, bu konuda ihtiyata en uygun olanın âmın hassa takdim edilmesi olarak görülmüştür.¹⁵¹

¹⁴⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/291; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/3; Mevsilî, *el- İhtiyâr*, 1/113.

¹⁴⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108. Bu konuda Cessâs, zekâtın genel şartlarında yıllanma (havl) ve nisab olduğunu, tarım ürünlerinde yıllanma şartının düşürülmesinde ittifak varken nisab konusunda ittifak olmamasını eleştirir. Çünkü bu görüşte, aynı sebeple iki farklı hüküm verilmiş olur. bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/295.

¹⁴⁹ Buhârî, “Zekât”, 56; Müslim, “Zekât”, 4.

¹⁵⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/294; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59.

¹⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/243; Temel Kacı, “Öşre Tabi Ürünlerin Nisabı”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IX: Öşür Hesaplamalarıyla İlgili Güncel Meseleler*, ed. Fatih Kurt (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 117.

Nisab ile ilgili bu rivayetteki “sadaka” ile kastedilen “zekât”tır. Yani ticaret mallarından beş vesk olmadıkça zekâtın alınmaması gerektiğini ifade eder.¹⁵² Nitekim o dönemde Araplarda ticarete vesk denilen ölçü birimi ile alım satım yapılıyordu. Beş veskin değeri de iki yüz dirhem gümüşe denkti.¹⁵³ Görüldüğü gibi Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe’nin görüşü fetvaya esas olarak kabul edilmiş¹⁵⁴ ve fıkıh kitaplarında bu konu umum-husûs meselesi üzerinden delillendirilmiştir. Nisab ve öşre tabi ürünler konusunda Leknevî (öl.1304/1886), İmâmeyn’in görüşünün akıl ve nakil yönünden daha kuvvetli olduğunu söyleyerek Hanefî gelenekten ayrı tercihte bulunan tek kişi olduğu bilinmektedir.¹⁵⁵

B. İmâmeyn’in Görüşü

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed “Beş veskten aşağısında zekât yoktur.”¹⁵⁶ hadisini delil alarak öşre tabi ürünlerde nisabı şart olarak görmüştür. Onlara göre diğer zekât mallarında yükümlü olmanın sebebi dinen zengin olmaktır. Öşür de zekât gibi Allah’ın farz kıldığı mali bir yükümlülük olup zenginliğin alt sınırı olan nisab şart olmalıdır. Ayrıca tarım ürünlerinin az miktarının toplumda değersiz sayılması adet olduğu için herkesin elde edemeyeceği ürünlerden zekât verilmelidir.¹⁵⁷

Ebû Yûsuf, Enes b. Mâlik’ten rivayetle “Beş veskten az olan buğday, arpa, darı, hurma ve üzüm için zekât gerekmediği gibi beş ukıyyeden az olan mal ve yine beşten az olan deve için de zekât gerekmez.” hadisini ve beş vesk hadisini naklederek kendi görüşünün de bu yönde olduğunu ifade eder.¹⁵⁸

¹⁵² İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 2/243; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/59.

¹⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/3.

¹⁵⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, 2/291; Kudûrî, *Muhtasaru’l-Kudûrî* 58; Serahsî, *el-Mebsût* 3/3; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/59; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 1/113; Ebû’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Kenzü’d-dekâik*, thk. Sâid Bekdaş (b.y.: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1432/2011), 214; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 2/243; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/150; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 2/325.

¹⁵⁵ Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, ‘*Umdetü’r-ri’âye ‘alâ Şerhi’l-Vikâye*, thk. Salâh Muhammed Ebû’l-Hâc (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009); İlyas Yıldırım, “Hanefî Hanife’ye Muhalefetini Yorumlayışı: Öşür Merkezli Bir Okuma”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34, (2019), 77.

¹⁵⁶ Buhârî, “Zekât”, 56; Müslim, “Zekât”, 4.

¹⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/3.

¹⁵⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâç*, 94.

Âlimlerin çoğunluğu beş veskle ilgili hadisleri temel alarak tarım ürünlerinde nisabın şart olduğunu savunmaktadır. Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Ömer b. Abdülaziz, Câbir b. Zeyd, Hasan-ı Basrî, Ata b. Ebî Rebah, İmam Mâlik, Sevrî, Evzâî, İbn Ebî Leyla, İmam Şafîî ve diğer birçok âlimin görüşü bu yöndedir.¹⁵⁹ Cumhur âmmın zannî, hassın katî olduğunu kabul ettiği için onlara göre has olan beş veskle ilgili hadislerle amel edilmesi gerekir.¹⁶⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Hz. Ömer'in zekâtla ilgili talimatnamelerinde beş veskten az üründen zekât alınmamasına dair ifadelerin bulunması uygulamada nisabın gözetildiğini desteklemektedir.¹⁶¹

Tarım ürünlerinde nisabın gerekliliği konusundaki görüşlerin farklılaşmasının temelinde Ebû Hanîfe'nin ürün veren arazinin vergisi olarak gördüğü öşürde araziyi esas kabul etmesi, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in de içinde bulunduğu cumhurun ise öşrü, araziden alınan ürünün vergisi şeklinde tanımlayarak öşürde ürünü esas kabul etmesinin etkili olduğu görülmektedir.

Günümüz âlimlerinden Yûsuf el-Karadâvî'ye göre öşre temel teşkil eden tam ve yarım öşür ile ilgili hadiste vacibin miktarında ayırım yapılmıştır. Nisabın miktarı ise bu hadiste belirtilmeyip beş vesk hadisi ile tayin edilmiştir. Bu nedenle iki hadis birbirine muâriz görülmemelidir. Zenginliğin alt sınırını ifade eden nisabın tarım ürünlerinde de şart olması zekâtın genel prensiplerine daha uygundur.¹⁶² Yine günümüzde zekâtla ilgili çalışmaları olan âlimlerden Yunus Vehbi Yavuz,¹⁶³ Vecdi Akyüz,¹⁶⁴ Mehmet Erkal¹⁶⁵ gibi âlimler; Din İşleri Yüksek Kurulu,¹⁶⁶ Kuveyt Beytû'z-

¹⁵⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/7.

¹⁶⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/27; Nevevî, *el-Mecmu'*, 5/457; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/7; Kacır, "Öşre Tabi Ürünlerin Nisabı", 118.

¹⁶¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 451.

¹⁶² Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1/363.

¹⁶³ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 120.

¹⁶⁴ Akyüz, *Zekât*, 423.

¹⁶⁵ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 147.

¹⁶⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243.

zekât,¹⁶⁷ Ürdün Dâiratü'l-İftâ,¹⁶⁸ Mısır Dâru'l-İftâ¹⁶⁹ gibi kurullar öşürde nisabın şart olduğu konusunda görüş beyan etmiştir.

1. Nisabın Belirlenmesi

a. Ölçekle Ölçülebilen Ürünlerin Nisabı

Tarım ürünlerinin nisabının belirlenmesinde “Beş veskten aşağısında zekât yoktur.” hadisindeki vesk hacim ölçü birimi esas alınmış, bir veskin 60 sâ‘ olduğu konusunda ittifak edilmiştir.¹⁷⁰ Bir sâ‘ ise dört müddür.¹⁷¹ Buna göre nisab olarak belirlenen 5 vesk; 300 sâ‘, 1200 müddür. Müd, normal bir insanın iki elini birleştirdiğinde iki avucunun aldığı tahıl miktarını ifade etmektedir.¹⁷² Fakat bu hesabın ritl olarak karşılığı konusu, fakihler arasında ihtilafıdır.

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, sâ‘ın hacim ölçüsünü belirlemede suyu esas olarak kabul etmiş¹⁷³ buna göre bir sâ‘ın aldığı suyun özgül ağırlığı 8 ritl olarak belirlenmiştir.¹⁷⁴ Bu konuda Enes’den gelen “Hz. Peygamber (s.a.v.), iki ritla denk olan bir müd su ile abdest alır, sekiz ritla denk olan bir sâ‘ su ile guslerdi.”¹⁷⁵ rivayeti ile Hasan b. Sâlih (öl. 168/784-85)’ten nakledilen Hz. Ömer’in sâ‘ı 8 ritl olarak kabul ettiğine dair rivayeti delil olarak kullanmışlardır.¹⁷⁶ Buna göre 1 sâ‘; 8 ritl, 1040 dirhemdir. Serahsî, İmam Mâlik’e göre, Peygamber (s.a.v.)’in sâ‘ı olmaya en uygun olanın 5 tam 1/3 ritlilik ölçüsüyle Medine sâ‘ı olarak Abdülmelik b. Mervân (öl. 86/705) tarafından standartlaştırılan sâ‘ olduğunu aktardıktan sonra, Hz. Ömer’in

¹⁶⁷ Beytü’z-zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâva’z-zekât ve’s-sadakât ve’n-nuzûr ve’l-keffârât*, 104.

¹⁶⁸ Dâiratü'l-İftâ, *Ahkâmü zekâtü’z-zeytün*, <https://bit.ly/3XhJOyx> (Erişim 31.05.2024).

¹⁶⁹ Dâru'l-İftâ el-Mısriyye, *Hükmü zekâtü fâkiheti'l-mancû*, <https://bit.ly/4cfewMQ> (02.06.2024).

¹⁷⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 2/163; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtûbî el-Endülüsi, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-hadis, 2004), 2/27; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/10; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/243.

¹⁷¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/27.

¹⁷² Cengiz Kallek, “Müd”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/455.

¹⁷³ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/370; Kacır, “Öşre Tabî Ürünlerin Nisabı”, 121.

¹⁷⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59.

¹⁷⁵ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 476; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/297; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/90.

¹⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/298.

sâ'ının bu konuda daha isabetli olduğunu tercih etmektedir. Ayrıca İbrâhim en-Nehaî'den Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nafakalar ve sadakalar için iki farklı sâ'ı olduğu 5 tam 1/3 rıtlı olanın nafakalar için kullanıldığını aktarmaktadır.¹⁷⁷

Ebû Yûsuf bu konuda başlangıçta 8 rıtlı kabul ederken Medine'yi ziyaret ettikten sonra¹⁷⁸ aralarında İmam Mâlik, İmam Şafî, Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu Hicaz fakihleriyle aynı görüşe tabi olmuştur. Bu görüşe göre, sâ'ın hacim ölçüsünü belirlemede buğday esas kabul edilerek¹⁷⁹ sâ'ın aldığı buğdayın özgül ağırlığı 5 tam 1/3 rıtlı olarak belirlenmiştir.¹⁸⁰ Bu görüşün delili nesillerce aktarılan yani halefin seleften, selefin Rasûlullâh (s.a.v.)'den aldığı Medine sâ'ının ölçüsüdür.¹⁸¹ Nitekim İbn Ömer, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Ölçek Medine halkının ölçüğü, tartı Mekke halkının tartısıdır.”¹⁸² buyurduğunu rivayet etmektedir. Bilindiği üzere Medine halkı daha ziyade tarımla uğraştığı için ölçek konusunda daha sağlam ve hassas olmak durumundadır. Mekke halkı da ticaretle uğraştığı için dirhem ve dinar gibi tartılara daha fazla ihtiyaç duyup bu konuda hassas olmak durumundadır.¹⁸³ Bu yüzden Medine halkının uygulamasını almak daha uygun görülmüştür.

Yûsuf el-Karadâvî, Hicaz ehlinin görüşünü tercih etmiş, Mısır rıtlından hareketle Bağdat rıtlının ağırlığını tespit etmiş buna göre 1 sâ' buğdayın 2176 grama denk geldiği $300 \times 2,176 = 652,8$ kg yaklaşık olarak buğdayın nisabının 653 kg olduğunu hesaplamıştır.¹⁸⁴ Son dönem âlimlerinden Kamil Miras, Ömer Nasuhi

¹⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/90.

¹⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/90.

¹⁷⁹ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/370; Kacır, “Öşre Tâbi Ürünlerin Nisabı”, 122.

¹⁸⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/59.

¹⁸¹ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/366.

¹⁸² Nesâî, “Zekât”, 44.

¹⁸³ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/365.

¹⁸⁴ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1/373. Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât* isimli kitabının 16. baskısında (Bu baskıya ulaşamadık.) bu işlemin hatalı olduğunu ve 2146 ile çarpılarak sonuca ulaşılması gerektiğini buna göre nisabın takriben 647 kg olduğunu ifade etmiştir. bkz. Kacır, “Öşre Tâbi Ürünlerin Nisabı”, 125.

Bilmen ve Yunus Vehbi Yavuz 1000 kg,¹⁸⁵ Hayreddin Karaman 650 kg,¹⁸⁶ Mehmet Erkal ve Vecdi Akyüz 653 kg¹⁸⁷ olarak belirlemiştir.

Kurul ve kanunlar nezdinde incelendiğinde Sudan ve Libya Zekât Kanununda 653 kg,¹⁸⁸ Bangladeş ve Pakistan Zekât Kanunu 948 kg,¹⁸⁹ Kuveyt Beytü'z-zekât ve Mısır Dâru'l-İftâ 612 kg,¹⁹⁰ Ürdün Dâiratü'l-İftâ 611 kg¹⁹¹ olarak nisabı belirlediği görülmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu ise öşrün nisabını buğdayda 653 olmak üzere 653 ile 1000 kg arası olarak belirlemiştir.¹⁹²

Çeker, bir hacim ölçüsü olan veskin günümüz ölçü birimi olan kilograma dönüştürülüp her ürün için tek bir rakamın belirlenmesinin yanlış olduğu kanaatinde. Çünkü aynı kabı dolduran her bir ürün birbirinden farklı kilograma denk gelecektir. 1 vesk, 18 litrelik tenekelerle 7 teneke dolusuna karşılık gelip 5 vesk 35 teneke dolusu ürünü ifade eder. Bu da yaklaşık 3 varil dolusu ürüne karşılık gelir. Sonuç olarak ölçülebilir buğday, arpa gibi ürünler 35 teneke dolusu olursa nisaba ulaşmış olur.¹⁹³ Bu durumda her bir ürünün 35 teneke dolusunun kilogram karşılığı tespit edilip her ürün için ayrı ayrı nisap belirlenmesi gerekir.

Sâ'in istiap hacminin kilogram karşılığının üründen ürüne değişeceğinden hareketle her ürün için farklı nisabın belirlenmesi gerektiğini ifade eden bir çalışmada, yapılan çalışma sonucunda bu yöntemle belirlenen öşre tabi ürünlerin nisabları arasında dikkate şayan kilogram farkları olduğunu ortaya koyulmuştur.¹⁹⁴

¹⁸⁵ Kamil Miras, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: DİB Yayınları, 2018), 4/345; Bilmen, *Hukuki İslâmîyye Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 4/126; Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 120.

¹⁸⁶ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, 1/142.

¹⁸⁷ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 147; Akyüz, *Zekât*, 423.

¹⁸⁸ Zakat Chamber of Sudan, The National Assembly Legislation Zakat Act 2001, <https://bit.ly/3VI4VNO>; Libya, "Libya 1971 Yılı 89 Sayılı Kanun", <https://bit.ly/3xf9wcc> (Erişim 15.05.2024).

¹⁸⁹ Cici, "Günümüzde İslâm Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaşması Çabaları", 249, 253.

¹⁹⁰ Beytü'z-Zekât el-Kuveytiyye, Ahkâm ve Fetâva'z-Zekât ve's-sadakât ve'n-nuzûr ve'l-keffarât, 104; Dâru'l-İftâ el-Mısriyye, "Hükmü zekâtü fâkihî'l-mancû", <https://bit.ly/4cfewMQ> (Erişim 15.05.2024).

¹⁹¹ Dâiratü'l-İftâ, Ahkâmü zekâtü'z-zeytûn, <https://bit.ly/4eyLtWL> (Erişim 15.05.2024).

¹⁹² Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243.

¹⁹³ Orhan Çeker, *İlm-i Hâli'm* (Ankara: MG V Yayınları, 2022), 245.

¹⁹⁴ Abdülmelik Kutluay, "Günümüz Ölçü Birimlerine Tarım Ürünlerinin Zekât Nisabının Tespiti", *Dârulfunûn İlahiyat* 33/1, (2022), 214-242.

Esen ise, her ürün için ayrı nisab belirlemenin birtakım zorlukları beraberinde getireceğini ifade etmiştir. Farklı buğday çeşitleriyle ilgili yapılan beş farklı araştırmanın sonucuna göre Karadâvî'nin 5 veski 825 litre kabulü esas alındığında en hafif buğday ile en ağır buğdayın nisabı arasında 147,675 kg fark olduğu sonucuna ulaşmıştır. Esen, Ebû Hanîfe'nin fitre konusunda sâ'ın ağırlık olarak karşılığının belirlenmesinden sonra bütün ürünlere uygulanabileceği görüşü ve geçmişteki fakihlerin veski diğer ölçü birimlerine çevirirken bütün ürünler için tek bir rakam belirlemeleri örneklerinden hareket etmiştir. Buna göre, öşrün nisabı konusunda zorluğun giderilmesi ve maslahatın gözetilmesi ilkesi gereğince hem mükellefler hem de din adamları açısından tek bir kilogramın belirlenmesinin uygulanabilirlik açısından daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Bu nisabın, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 1959 ve 1960 yıllarındaki ayrıntılı fitre hesaplamalarında bir şer'î dirhem 2,806 gram ve bir sâ'ın 2,920 gram olarak belirlenmesinden hareketle $300 \times 2,920 = 876$ kg olarak kabul edilmesinin uygun olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁹⁵

Nisabın belirlenmesinde Irak ehlinin ölçüsü veya Hicaz ehlinin ölçüsünün esas alınması fark etmeksizin her bir araştırmacının ve kurulun farklı sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Tek bir nisabın belirlenmesinde bile durum böyle iken ürünlerin özgül ağırlıklarının farklılığından yola çıkarak her bir ürün için farklı nisablar tespit etmeye çalışmanın ve ortak bir noktada buluşmanın zorluğu ortadadır. Hem araştırmacılar hem de mükellefler açısından bütün ürünlerde tek bir kilogramın belirlenmesinin daha uygun olduğu görülmektedir.

b. Ölçekle Ölçülemeyen Ürünlerin Nisabı

Ölçekle ölçülebilen ürünlerin nisabı nasla ile belirlenmiş olup, beş veskte ittifak edilmiştir. Pamuk, şeker, bal gibi ölçekle ölçülemeyen ürünlerin nisabının belirlenmesi konusunda Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed arasında farklı görüşler ortaya koymuştur.

¹⁹⁵ Bilal Esen, "Günümüzde Tarım Ürünlerin Zekât (Öşür) Nisabının Kilogram Bakımından Tek Bir Rakam Olarak Belirlenmesinin İmkânı", *Diyanet İlmî Dergi* 60/1 (2024), 221-236.

Ebû Yûsuf göre, bu konuda nasla belirlenmiş olan beş veskin kıymetine itibar edilmesi gerekir. Hakkında delil bulunan ürünlerde delil esas alınmalı, delil bulunmayan ürünlerde kıymet esas alınmalıdır. Dolayısıyla ölçekle ölçülemeyen ürünlerin nisabının belirlenmesinde ölçekle ölçülebilen ürünlerin kıymet bakımından en düşüğü/ucuzu esas alınarak hesap yapılmalıdır. Ebû Yûsuf en düşük kıymeti olan ürünü esas alarak fakirlerin hakkını gözetmiştir. Buna göre, bu ürünlerin nisabı hesaplanırken ölçekle ölçülebilen en ucuz ürün o bölgede hangi ürün ise onun beş veskinin kıymeti esas alınır.¹⁹⁶

İmam Muhammed'e göre ise pamuk, şeker, safran, bal gibi miktarı veskle ölçülemeyen ürünlerin nisabı kendi miktarının belirlendiği ölçünün beş katı esas alınarak belirlenmelidir.¹⁹⁷ İmam Muhammed'e göre hakkında delil bulunmayan konular, hakkında delil bulunan konulara kıyas edilmelidir. Nisab konusunda hakkında delil bulunan ölçü birimi vesk ile ölçülenlerde beş vesktir. Vesk bu ölçü ile ölçülen maddelerin ölçüldüğü en yüksek birimdir. Buna göre ürün, kantar ile takdir ediliyorsa beş kantar, balya ile takdir ediliyorsa beş balya olarak ürünün ölçüldüğü birime göre hesap yapılmalıdır.¹⁹⁸

Günümüz araştırmacıları ve fetva kurulları tarafından İmam Muhammed'in görüşünün tercih edildiğine rastlanmamıştır. Bu görüşün tercih edilmeme nedeni, bir ürünün takdir edildiği birimin en büyüğünün esas alınmasında ülkeden ülkeye hatta bir ülkede bölgeler arasında bile farklılık oluşturması durumunun oluşturabileceği karışıklıktan dolayı uygulama yönünden kullanışlı olmaması olabilir.

Ölçekle ölçülemeyen ürünlerin de öşre tabi olduğunu savunanlar Ebû Yûsuf'un kıymeti esas alarak nisabın belirlenmesi gerektiği görüşünü tercih etmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu Ebû Yûsuf'un kıymette, ölçekle ölçülebilenlerden değeri en düşük olana göre belirlenmesini esas almıştır.¹⁹⁹ Yûsuf el-Karadâvî, Hayrettin Karaman ve Sudan Zekât kanununda hem fakir hem mükellef için adaletin gözetilmesi açısından

¹⁹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/15-16; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/61; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108; Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1/373; Kacır, "Öşre Tâbi Ürünlerin Nisabı", 127.

¹⁹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, 2/163.

¹⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/16; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/108.

¹⁹⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243.

kıymette orta seviyede olan ürünün esas alınmıştır.²⁰⁰ Çeker ise pamuk, bal, karpuz gibi ölçülemez ürünler için o çevrede vesk ile ölçülebilen ürün tespit edilip o ürünün 5 veskinin kıymetiyle alınabilen örneğin pamuk, bal, karpuz miktarı, bu ürünlerin 5 veske karşılık gelen nisabını ifade eder.²⁰¹

2. Nisabı Tamamlamada Ürünlerin Birbirine İlave Edilmesi

Hanefî mezhebinde, Ebû Hanîfe'ye göre tarım ürünlerinde nisab şartı aramaksızın az veya çok elde edilen bütün ürünlerden öşür alınması gerektiği için bu konu İmâmeyn'in görüşleri üzerinden sunulacaktır. Fakat klasik Hanefî kaynaklarında öşür konusunda Ebû Hanîfe'nin görüşü esas alındığı için nisabın tamamlanmasında ürünlerin birbirine ilave edilmesi konusunda kısıtlı bilgiye ulaşılmıştır.

a. Cins Yönüyle Ürünlerin Birbirine İlave Edilmesi

İmâmeyn'e göre alışverişte iki ürünün mübadelesinde birinin fazlalığı haram olmayan buğday ve arpa gibi mallar nisabın tamamlanması için birbirine eklenmez. Çünkü bunlar iki ayrı cins olup her birinin nisabı ayrı ayrı hesaplanmalıdır.²⁰² Alışverişte iki ürünün mübadelesinde birinin fazlalığı haram olan mallar, Hasan b. Ziyâd (öl. 204/819) ve İbn Ebi Mâlik'in Ebû Yûsuf'tan rivayet ettiğine göre, kızıl ve beyaz buğday aynı cinsin türü oldukları için nisabı tamamlamada birbirine eklenebilir.²⁰³ Ebû Yûsuf'tan gelen bir rivayete göre, bir topraktan aynı anda olgunlaşıp elde edilen ürünler, cinsleri farklı olsa da araziye yararı dikkate alınarak birbirine eklenmelidir.²⁰⁴ İmam Muhammed ise böyle bir durumda hurma, buğday, kuru üzüm gibi farklı cinslerin birbirine eklenmeyip her birinin ayrı ayrı beş veske ulaşması gerektiğini, bir cinsin beyaz ve siyah gibi farklı türlerinin nisabta birbirine eklenebileceğini ifade etmektedir.²⁰⁵

²⁰⁰ Karadâvî, *Fıkhu 'z-zekât*, 1/375; Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, 1/142; Sudan Zakat Law, <https://bit.ly/3z7E5B4> ;<https://bit.ly/3KEtWi3> (Erişim 27.06.2024).

²⁰¹ Çeker, *İlm-i Hâli'm*, 246.

²⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, 3/3; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/60.

²⁰³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/60.

²⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/4; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/60.

²⁰⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/60.

İbnü'l Hümâm (öl. 861/1457), nisabın tespitinde imamlar arasında ihtilafa girmeden cinslerin birbirine ilave edilemeyeceğini ama bir cinsin iyi-kötü gibi türlerinin birbirine ilave edilebileceğini ifade etmektedir.²⁰⁶

Sudan Zekât Kanunu, Kuveyt Beytü'z-zekât'a göre nisabı tamamlamada farklı cinsler birleştirilemezken aynı cinsten olanlar ve aynı cinsin türleri birbiriyle birleştirilebilir.²⁰⁷

b. Yıl Yönüyle Ürünlerin Birbirine İlave Edilmesi

Bir topraktan iki farklı yılda elde edilen ürünlerin birbirine ilave edilmemesi konusunda âlimler arasında ittifak edilmiştir.²⁰⁸ İmam Muhammed'e nispet edilen görüşe göre aynı sene içerisinde birden fazla hasat edilirse bu ürünler nisab yönünden birbirine ilave edilir.²⁰⁹

Günümüz tarımındaki gelişmeler göz önüne alındığında bir ürünün yıl boyu farklı dönemlerde hasat edildiği bilinmektedir. Bu yüzden aynı yıl içerisinde elde edilen aynı cins ürünlerin birleştirilerek yılın belirlenen bir döneminde öşrünün verilmesi daha uygun görülmektedir.²¹⁰

DİYK'nin cinslerin ve aynı yıl içerisinde elde edilen mahsulün birbirine ilave edilip edilemeyeceği ile ilgili görüş ve fetvasına rastlanmamıştır. Kuveyt Beytü'z-zekât'a göre ise aynı yıl içinde elde edilen ekin ve meyvelerin aynı cins olanları birbiriyle birleştirilebilir. Hadrâvât tek bir cins olarak kabul edilir.²¹¹

²⁰⁶ İbnü'l Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2/242.

²⁰⁷ Sudan Zakat Law, <https://bit.ly/3z7E5B4> ;<https://bit.ly/3KEtWi3>; Beytü'z-Zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-Zekât ve's-sadâkât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*, 105. (Erişim 27.05.2024)

²⁰⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/28.

²⁰⁹ Burhanüddin Mahmud b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fî fikhi'n-nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 2/329.

²¹⁰ Kacır, "Öşre Tâbi Ürünlerin Nisabı", 134.

²¹¹ Beytü'z-Zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-Zekât ve's-sadâkât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*, 107.

VIII. ÖŞÜR HESAPLAMASINA MASRAFLARIN VE BORÇLARIN ETKİSİ

Öşür konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nısfu'l-uşr” yani yirmide bir zekât vardır.”²¹² hadisi mahsulden alınması gereken zekâtın oranını belirlerken sulama tekniği dikkate alınarak hükme bağlanmıştır. Sulamadaki masraf ve meşakkat öşürün yarısı alınarak hafifletilmesine neden olmuştur. Fakihler bu hadisi delil alarak ürün, yağmur ve nehir suyu gibi doğal yollarla emek ve masraf olmaksızın sulanıyorsa 1/10, taşıma, motor, dolap gibi emek ve masraf yapılarak sulanması durumunda 1/20 zekât alınması konusunda ittifak etmektedir.²¹³ Öşür hesaplanırken zirai borçların veya masrafların dikkate alınıp alınmama konusu ise genel itibariyle kadim fakihler arasında ciddi bir tartışma olmasa da günümüzde tarım faaliyetlerinin geçmişe göre farklılaşması ve bunun doğrudan ürünün kemiyet ve keyfiyetine etkisine binaen çağdaş fakihler arasında tartışılmıştır.

A. Öşür Hesaplamasına Masrafların Etkisi

Hanefî mezhebine göre, ürün hem yağmur suyuyla hem de emekle sulanıyorsa hangisiyle daha çok sulanıyorsa ona göre oran belirlenir. Yağmur ve emekle sulama birbirine eşitse üreticinin yararı gözetilerek 1/20 oranında zekât alınmalıdır.²¹⁴ Öşür hesaplanmasında işçi ve bekçinin ücreti, tarla sürmekte kullanılan hayvanın giderleri, su kanallarının kirası gibi ilave masraflar düşürülmez.²¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.), sulama masrafını mahsulden düşmeyi tercih etmek yerine mahsulün tamamından öşürün yarısını almayı emretmiştir. Masrafların düşürülmesi, mahsulün kalan kısmının masrafsız olacağı anlamına gelerek bu kısımdan öşür alınmasını gerektirir. Bu

²¹² Buhârî, “Zekât”, 55; Müslim, “Zekât”, 7.

²¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/4; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/54; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/27; .Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/113; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 214; İbn Nüceym, *Bahrü'r-Râik*, 2/254; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/327.

²¹⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/62; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/113; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzü'd-dekâik ve hâşiyetü's-Şiblî*, thk. Şehabettin eş-Şiblî (Kahire: Mektebetü'l-kübâ, 1314), 1/293; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 147.

²¹⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/62; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/109; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2/250; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/328.

durumda 1/10 ve 1/20 şeklinde iki hüküm yerine kalan kısımdan hep 1/10 alınması gerekir. Sonuç olarak bu durumda, hem hadisteki ikili hükme aykırı olması hem de öşrün çıkan mahsulün tamamını kapsaması gerektiği için masrafların düşürülmesi uygun görülmemiştir.²¹⁶ Malikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi de masraflar konusunda aynı görüştedir.²¹⁷

Hanefî mezhebi kaynaklarındaki genel görüş masrafların düşürülmemesi yönünde olmakla birlikte Zeylaî (öl. 743/1343) ve İbnü'l-Hümâm “bazı insanlar” ifadesiyle İbn Âbidîn ise Hanefî âlimlerinden Sayrafî (öl. 596/1200)'ye nispet ederek masrafların düşürülmesi yönünde görüşlerin de olduğunu aktarmaktadır. Bu görüşe göre, ürün sahibi yaptığı masraflarla, mahsulün masrafa karşılık gelen kısmını satın almış gibi sayılır. Bu yüzden ürün sahibi lehine masraflar düşürüldükten sonra kalan kısmın öşrü verilmesi gerekir. Fakat bu görüş eleştirilerek kabul edilmemiştir.²¹⁸

Günümüzde tarımsal faaliyetlerdeki masrafların, geleneksel tarım yöntemindeki masraflardan farklılaştığı aşikârdır. Geleneksel dönemde tohum, işçi ücreti, sulama, hayvanın nafakası gibi kısıtlı masraf vardı. Günümüzde ise ürünün gelişimi için gübre takviyeleri, toprağın tarıma elverişli hale gelip verimliliğin artırılması için toprak düzenleyiciler, zararlılarla mücadele için kullanılan ilaçlar, toprak analizleri, kullanılan traktör, biçerdöver gibi araçların akaryakıtı, sulamada kullanılan elektrik, sera ve topraksız tarımdaki farklı giderler gibi birçok yeni masraf kalemi ortaya çıkmıştır. Artan bu masraflar göz önüne alınarak günümüz âlimlerinden ve fetva kurullarından masrafların düşürülmesi yönünde görüş beyan edenler bulunmaktadır.

Son dönem âlimlerinden Muhammed Ebû Zehre, masrafların düşürülmesi gerektiğini kalan kısım nisab miktarına ulaşmışsa 1/10 oranında zekâtı verilmesi

²¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2/250; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/328.

²¹⁷ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtûbî el-Endülüsî, *el-Beyân ve't-tahsîl*, thk. Muhammed Huccî vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 2/480; Nevevî, *el-Mecmu'*, 5/467; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/18.

²¹⁸ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/294; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2/251; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/329; İbrahim Özdemir, “Zirai Masrafların Zekât Matrahından Düşürülmesi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 25/2 (2014), 60.

görüşündedir.²¹⁹ Karadâvî de masraf ve külfetin Şâri‘ tarafından dikkate alınıp öşrün yarısına hükmedilmesi, emek ve masrafın karşılığındaki miktarı bir bedel karşılığında elde edilen miktar gibi değerlendirilmesi gerektiğinden hareketle öşür hesaplanırken masrafların düşürülmesinin şeriatın ruhuna daha uygun olduğunu savunmuştur.²²⁰ Hayrettin Karaman, gübreleme, işçilik, zirai mücadele gibi masraflar düşürüldükten sonra sulama türüne göre 1/10 veya 1/20 oranında zekâtının verilmesi gerektiğini söylemektedir.²²¹

Din İşleri Yüksek Kurulu 07.08.2001 tarihinden önce Hanefî mezhebinde müftâ bih görüşü esas alarak masraflar düşürülmeden öşrün verilmesi görüşüyle fetva vermiştir. Bu tarihten sonra tarımsal ürünlerin zekâtı hesaplanırken günümüz şartlarının getirmiş olduğu ekstra masraflar çıkarıldıktan sonra ürün nisab miktarına ulaşmışsa sulama şekline göre 1/10 veya 1/20 şeklinde zekâtının verilmesini kararlaştırmıştır.²²² Bu kararda ekstra masraflarla ne kastedildiğinin netleştirilmediği görülmektedir. Kurulun, 2018 yayınlanan *Fetvâlar* kitabında ise gübre, mazot, ilaç gibi ilave masraflar çıkarıldıktan sonra ürün nisab miktarına ulaşıyorsa 1/10 oranında, masraflar çıkarılmadan verilecekse 1/20 oranında öşrünün verilmesi gerektiği görüşü beyan edilmiştir.²²³

Uluslararası İslâm Fıkıh Konseyi ise 2001’de almış olduğu 120 (13/2) nolu kararda tarım ürünlerindeki masrafların nisaba etkisini ele almış ve bu harcamalarla

²¹⁹ Muhammed Ebû Zehre, *Fetâvâ* (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2006), 273.

²²⁰ Karadâvî, *Fıkhu’z-Zekât*, 1/ 396.

²²¹ Hayrettin Karaman, “Zirai Mahsullerin Zekâtı”, <https://bit.ly/3W07mXs> (Erişim 18.05.2024). İbrahim Özdemir, öşür hesaplamasında masraflarla ilgili çalışmasında masrafların düşürülmesinin Kitap, sünnet, icmâ ve teâmüle aykırı olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Müslümanlar tarih boyunca masrafların düşürülmemesi görüşüyle amel etmiştir. Bu düşünce aynı zamanda öşürde nisabı kabul etmeyen Ebû Hanîfe’nin ihtiyat düşüncesine de aykırı düşmektedir. Ayrıca bu hüküm muallel değil taabbudîdir. Artan külfet dikkate alınarak masrafların mahsulden direkt düşürülmesi, bu masrafların Şâri’nin sulama nedeniyle oranı düşürmesinden daha etkili konuma getirilmesi anlamına gelmektedir. Aslında bu masraflar ilk bakışta gider olarak görülmekle birlikte ürünün gelişmesine/artmasına olumlu etkide bulunduğu için masraf olarak değerlendirilmemesini akla getirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Özdemir, “Öşür Hesaplamalarında Masrafların ve Borçların Düşürülmesi/Çıkarılması”, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı*, ed. Fatih Kurt (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 238-243.

²²² DİYK, “Günümüz Şartlarına Göre Öşür Oranları ve Yapılan Masrafların Zirai Mahsulden Düşürülmesi”, <https://bit.ly/3Rp6zg8> (Erişim 18.05.2024).

²²³ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243.

ilgili Şu sonuçlara ulaşmıştır: İŐlâm hukuku zekâtın oranını belirlerken tarım ürünlerinde yapılan sulama masraflarını dikkate aldıŐı için bu masraflar öşürden düşürölmez. Toprağın ıslahı, araziye su kanallarının açılması ve toprak nakli gibi arazi için yapılan harcamalar da mahsulden düşürölmez. Tohum, gübre ve zirai mücadele amacıyla kullanılan ilaçlar, zirai afetler için yapılan harcamalar üreticinin kendi imkânları ile karşılanıyorsa bu masraflar öşür hesaplamasında düşürölmezken, bu masrafların borçlanılarak yapılması ve öşürün hak sahiplerine ulaŐtırılmasındaki taşıma masrafları ise düşürölür.²²⁴ GörölldüŐü gibi mahsulle doğrudan ilgili olan tohum, gübre gibi masraflarda borçlanma dikkate alınırken, arazinin iyileştirilmesi gibi mahsulle doğrudan olmayan harcamalar borçlanılarak bile olsa zekât nisabını etkilememektedir.

Kuveyt Beytü'z-zekât masrafların düşürölmesi konusunda İŐlâm fıkıh konseyinin görüşünü aynen paylaşmıştır.²²⁵ Ürdün Dâiratü'l-İftâ ise masrafların düşürölmemesi gerektiŐi görüşündedir.²²⁶ Mısır Dâru'l-İftâ ise temel prensip olarak masrafların düşürölmemesini benimserken masrafların mahsule eşit veya mahsulden fazla olması halinde masrafların düşürölülebileceŐine dair olan görüşlere uyulması câiz görmüştür.²²⁷

Kurul kararları ve kişisel görüşler böyle olmakla birlikte görüşlerin pratiğe yansıtılması noktasında bazı problemlerden bahsetmekte yarar görüyoruz. Örneğin, günümüz tarımında işçilik masrafları diğer masraflara göre daha fazla meblağ tutmaktadır. Yukarıda yer verdiğimiz görüşlerde bu noktaya Hayrettin Karaman haricinde temas edilmediŐi görölmektedir. Genelde geçim kaynağı zirai faaliyet olan bazı çiftçiler ailesiyle birlikte işçilik faaliyetini sürdürürken çiftçiliği ek gelir olarak yapan kişiler ise toplama faaliyetinde işçi tutabilmektedir. İşçi masrafının düşölüp düşölmeyeceŐi bu noktada ciddi bir sonuç doğurmaktadır. Hatta bazı çiftçiler hasat ettiŐi ürün fiyatının düşük olduğu dönemlerde işçilik masrafını karşılayamadıŐı için

²²⁴ Heyet, *Kararât ve Tavsiyâtu Mecme'i'l-fıkhi'l-İŐlâmî ed-düvelî* (b.y.: Munazzametü'l-teâvüni'l-İŐlâmî, 2020), 379,380.

²²⁵ Beytü'z-Zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-Zekât ve's-sadâkât ve'n-nuzür ve'l-keffârât*, 107.

²²⁶ Dâiratü'l-İftâ, "Hasmu Mesârifi'z-ziraâti mine'z-zekât" <https://bit.ly/45pGJi0> (Erişim 27.06.2024).

²²⁷ Dâru'l-İftâ el-Mısriyye, "Hasmu tekâlifü'z-zurû'inde hesâbi'z-zekât", <https://bit.ly/3KMZJx3> (Erişim 27.06.2024).

ürünü toplamaktan vazgeçmektedir. Böyle bir durumda gübre, mazot gibi masraflar düşerken işçilik masrafını düşürmemek çiftiği tamamen zarar ettirmek anlamına gelmektedir. Bu durumda maalesef çiftçi ya öşür ödemekten kaçınma ya da çiftçilik faaliyetlerini bırakma ile karşı karşıya kalmaktadır.

Sıralanan bu masraflar her çiftçi açısından farklılık arz etmektedir. Gübre, mazot gibi bütün tarımsal ürünlerde geçerli olan bazı masrafları dikkate alırken örneğin bir fındık üreticisi için işçilik ve gübrenin yanında ürünün depolanması da büyük masraf kalemlerinden biri olabilir. Nitekim fındığın araçlar tarafından düşük fiyata alındığı durumlarda uzun süreli depolama yoluna gidildiği bilinmektedir.

Başka bir mesele ise, devletin çiftçilere gübre ve mazot gibi çeşitli masraflarını karşılamaları için destek verdiği, hatta mutad olarak “tarımsal teşvik” adı altında belli şartları sağlaması durumunda hibe verdiği bilinmektedir. Böyle bir durumda, devletten alınan tarım teşviklerinin öşre etkisi nedir? Teşviklerle masraflar birbirine mahsup edilmeli midir, edilmemeli midir?

Konunun diğer araştırmaya muhtaç yönü ise, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde tarım faaliyetlerinin masraflarında sulama külfetinin dikkate alınmasıyla diğer masraflar yok mu sayılmıştır? Yoksa o dönemde diğer masraflar kayda değer bir mali yük oluşturmamakta mıdır? Bu sorunun cevabı masraflar konusunda önemli bir bakış açısı oluşturacaktır.

Masraflar konusunda bunun gibi sorulara cevap vermeden zekât hesaplama programından bahsetmek zor olsa gerekir. Bu yüzden her üretim kaleminin şartları ve masrafları dikkate alınarak doğrudan masraf-dolaylı masraf veya borçlanılarak yapılan masraf-borçlanılmadan yapılan masraf gibi ayrımlar yapılarak mı yoksa herhangi bir ayırım yapılmaksızın yapılan tüm masrafların düşürülüp öşrün net üründen mi verileceğinin akıllarda soru işareti kalmayacak şekilde netlik kazanması önem arz etmektedir.

B. Öşür Hesaplamasına Borçların Etkisi

Hanefî mezhebine göre, borçluluk durumu tarım ürünlerinin zekâtının yükümlülüğünü etkilememektedir. Çünkü öşürün farz olması için ürün sahibinin zenginliği dikkate alınmamaktadır.²²⁸

Muhammed Ebû Zehre ve Yûsuf el-Karadâvî tohum, gübre vb. masraflar için borçlanan bir üreticinin, mahsulün zekâtını ödemesi için bu borçlarının düşürülmesi gerektiği görüşündedir. Yûsuf el-Karadâvî bu düşüncesini temellendirirken Ebû Ubeyd'den aktardığı delillere dayandırmaktadır.²²⁹ Câbir b. Zeyd'in aktardığına göre İbn Abbas, ailesi ve arazisi için borçlanan bir kişinin arazisiyle ilgili borcunun düşürülmesi, İbn Ömer ise hem ailesi hem de arazisiyle ilgili borcunun düşürülüp zekâtının buna göre hesaplanması gerektiği görüşündedir. Mekhûl b. Ebû Müslim (öl. 112/730), İbn Cüreyc (öl. 150/757), Atâ b. Ebû Rebâh (öl. 114/732), Tâvûs b. Keysân (öl. 106/725) gibi tabiin fakihlerinin önce borçların ödenmesi kalan mal, nisab miktarına ulaşmışsa zekâtının verilmesi görüşünde olduğu aktarılmaktadır.²³⁰

Hanbelî fakihler tarım ürünleriyle ilgili olup olmama ayırımı yapmaksızın tüm borçların zekât hesabından düşürülmesi görüşündedir. Fakat bunun için borcun nisabı tüketmiş veya azaltmış olması, borçlu kişinin aslî ihtiyaçlarından fazla bir malının bulunmaması ve öşrü düşüren borcun, ürünün olgunlaşmasından önce gerçekleşmiş olmasını şart koşmuşlardır.²³¹

Ebû Ubeyd göre, bir kişinin borçlarının olduğu ispat edilirse borcu ödenmedikçe mahsulünden dolayı bu kişi zekâtla yükümlü değildir. Çünkü bütün malını kapsayacak kadar borcu olan bir kişi borcundan dolayı zekât alabilecek durumdadır. Bu kişinin hem zekât alacak durumda olması hem de zekât verecek durumda olması düşünülemez. Sünnetin ruhuna uygun olan borçları ödendikten sonra malı kalırsa ona zekâtının hesaplanmalıdır.²³² Burada borcun ispat edilmesi şartı

²²⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/57; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/4; Akyüz, *Zekât*, 415.

²²⁹ Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, 1/391; Muhammed Ebû Zehre- Osman Şekerci, *Uygulamalı Zekât Hukuku* (b.y.: Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş., 1978), 31.

²³⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 472; Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, 1/391.

²³¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/67.

²³² Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 473.

zekâtın devlet görevlileri tarafından toplanması durumunda gündeme gelmektedir. Günümüz şartlarında herkesin bireysel olarak zekâtını ödediği düşünülürken bu görüşe göre ispat şartı olmadan borçların, zekât nisabından düşürülerek verilmesi gerektiği söylenebilir.²³³

Kuveyt Beytü'z-zekât tohum, gübre, zirai mücadele gibi masrafların borçlanılarak yapılması halinde üründen düşürülebileceği görüşündedir.²³⁴ DİYK kararlarında gübre, ilaç, mazot vb. ekstra masrafların düşürüleceği görüşü paylaşılırken bunun borçlanılarak yapılıp yapılmaması ayrımı yapılmamıştır.²³⁵

Borç konusunda da net ifadelerle sınırlarının belirlenmesi önemlidir. Nitekim eğer borç düşürülecekse sadece bir yıllık borcu mu kapsayacaktır? Yoksa mesela bir kişi traktör alıp borcunu uzun yıllar süren taksitle ödemesi durumunda bu borç da düşecek mi? Birisi yüksek borçla sera kurup tarımsal faaliyet yürütüyorsa bu borç da dikkate alınacak mı? Bir çiftçinin parası olduğu halde borçlanarak ziraatını yapmasıyla parası olmadığı için borçlanması arasında ayrım yapılacak mı? Bu gibi sorulara cevap bulabilmek için ayrıntılı bir karara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

IX. TOPRAĞIN SAHİBİ DIŞINDAKİ BİRİ TARAFINDAN İŞLENMESİ

Klasik fıkıh kaynaklarında bu konu, arazinin ortaklaşa işletilmesi, müzâraa ortaklığı, kiraya verilmesi ve ariyet olarak verilmesi gibi farklı açılardan ele alınmıştır. Hanefî mezhebinde içerisinde bu konuların bazısında ortak bir görüş bulunurken bazılarında ihtilaf edildiği görülmektedir.

A. Arazinin Ödünç Verilmesi

Bir kişinin zirai olarak değerlendirmedeği bir arazisini, bir başkasına bedelsiz olarak ekip biçmesi için vermesi İslâm dininin teşvik ettiği bir durumdur. Böyle bir iâre durumunda elde edilen ürünün öşrünü arazi sahibi değil, âriyet alan (müstêir)

²³³ Kutluay, Abdulmelik, *Zekât Ahkâmı Açısından Borcun Nisaba Etkisi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 50.

²³⁴ Beytü'z-Zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-Zekât ve's-sadâkât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*, 107.

²³⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243.

verir. Çünkü öşrün farz oluşu gerçek anlamda menfaat elde etmeyi gerektirir. Arazinin menfaati müsteîre bedelsiz olarak verilmiştir. Bu nedenle mahsulün öşrünü onun vermesi daha uygundur.²³⁶

Bir kişi, arazisini zirai olarak değerlendirmesi için bir gayrimüslime bedelsiz olarak verirse elde edilen ürünün öşrünü arazi sahibi vermesi gerekir. Çünkü gayrimüslim zekât vermeye ehil değildir. Ayrıca arazi sahibi karşılıksız olarak toprağını gayrimüslime vererek o arazideki ihtiyaç sahiplerinin hakkını gasp etmiş sayılır. Bu yüzden o arazinin öşrünü ödeme sorumluluğu âriyet verenindir.²³⁷

Arazinin ödünç verilmesi durumunda DİYK ve Kuveyt Beytü'z-zekât öşrünü ödünç alan tarafından ödenmesi yönünde görüş belirtmiştir.²³⁸

B. Arazinin Ortak İşletilmesi

Bir arazi birkaç kişi tarafından ortaklaşa işletilirse İmam Muhammed'e göre her ortağın kendi hissesine düşen ürün nisab miktarı olan beş veske ulaşırsa öşrünü verir. Ebû Yûsuf'a göre ise öşürde mal sahibi değil ürün dikkate alındığı için ortak araziden elde edilen ürünün toplamı beş veske ulaşırsa öşür verilmesi gerekir.²³⁹

Klasik kaynaklarda müzâraa olarak ifade edilen toplumda yarıcılık, ortakçılık, marabacılık gibi farklı isimlerle yaygınlaşmış olan arazi sahibinin mahsulün belli bir oranını alma karşılığında toprağı işleyene vermesi ortaklığında ise Ebû Hanîfe'ye göre öşrü arazi sahibi ödemelidir. Ona göre müzâraa yoluyla arazinin işletilmesi fâsittir.²⁴⁰ Ebû Hanîfe'nin bu ortaklığı câiz görmemesinin nedeni müzâraayı, icâre olarak değerlendirmesi ve müzâraada ücretin belli olmaması durumudur. Fakat bu konuda Hanefî mezhebinde İmâmeyn'in görüşü esas alınmıştır.²⁴¹

²³⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/56; Akyüz, *Zekât*, 420; Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, 1/ 398.

²³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/4; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/250; Akyüz, *Zekât*, 420.

²³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 245; Beytü'z-zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-zekât ve's-sadâkât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*, 106.

²³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/4; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/250.

²⁴⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/56; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/335.

²⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 9/464; Hüseyin Kayapınar, "Müzâraa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/234.

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise hem arazi sahibi hem de araziyi işleten kendi hisseleri oranında öşrü ödemesi gerekir.²⁴²

DİYK, yarıcılık adıyla bilinen uygulamaya göre tarla sahibi ve çiftçinin paylarına düşen ürün nisab miktarına ulaşması durumunda ayrı ayrı öşür vermesi gerektiği görüşünü paylaşmıştır.²⁴³

C. Arazinin Kiralanması

Bir arazinin çıkan mahsulün belli bir miktarının karşılığında veya belli bir para karşılığında kiralanması durumunda öşrün kimin sorumluluğunda olduğu hususu ihtilaflıdır. Bu ihtilafın temelinde öşrün arazinin mi elde edilen ürünün mü yoksa her ikisinin mi hakkı olduğu konusundaki görüş ayrılığı bulunmaktadır.²⁴⁴

Ebû Hanîfe'ye göre öşür, mahsul veren arazinin vergisi olduğu için aldığı ücretle arazinin yararını elde eden arazi sahibinin öşrü vermesi gerekir. Hatta verilmesi gereken öşür, alınan kiradan fazla bile olsa öşrün ödenmesi arazi sahibine aittir. Burada kiracının, menfaate bir bedel karşılığında sahip olması bir mahsulü satın alan kişinin durumuna benzemektedir. Ürün veren arazinin vergisi olması yönüyle öşür, haraca benzemektedir. Kiraya verilen haraç arazisinin haracı arazi sahibi tarafından verilir.²⁴⁵ İbrâhim en-Nehâî'nin de Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğu rivayet edilmektedir.²⁴⁶

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise öşür arazinin değil, mahsulün borcu olduğu için öşrü kiracı vermesi gerekir. Çünkü mahsulün tamamı kiracının zimmetindedir.²⁴⁷

Karadâvî ise bu konuda İbn Rüşd (öl. 595/1198)'ün öşrün arazinin ve mahsulün toplamının borcu olarak değerlendirmesinin isabetli olduğunu ifade ederek öşrün arazi

²⁴² Kâsânî, *Bedâiu 's-sanâi'*, 2/56; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istulâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, 79; Akyüz, *Zekât*, 419.

²⁴³ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 245.

²⁴⁴ Karadâvî, *Fıkhü 'z-Zekât*, 1/399.

²⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/5.

²⁴⁶ Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, 172.

²⁴⁷ Şeybânî, *el-Asl*, 2/164.

sahibi ve mahsul sahibi tarafından ortaklaşa ödenmesi gerektiğini savunmaktadır. Mahsul sahibi, arazinin kirası ve varsa mahsulle ilgili masraflarını düşmesi sonrası kalan mahsul nisab miktarıysa öşrünü vermelidir. Arazi sahibi ise, borcunu, arazi vergisi vb. masrafları çıkardıktan sonra elinde kalan net miktar mahsulün nisabı kıymetindeyse öşrünü vermesi gerekir²⁴⁸

DİYYK ve Kuveyt Beytü'z-zekât tarla sahibinin belli bir ücret karşılığında kiralaması durumunda tarlayı ekip mahsul elde eden kiracının öşrü ödemesi gerektiği görüşündedir.²⁴⁹

X. ÖŞRÜN FARZ OLMA VAKTİ

Hanefî mezhebinde öşrün farz olma vakti konusunda fakihler ihtilaf etmiştir. Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre meyve olgunlaşıp bozulmayacağından emin olduğunda, faydalanılacak hale geldiği zaman yani olgunlaştığı zaman öşrü vâcip olur. Ebû Yûsuf'a göre hasat edilme vakti geldiği zaman, İmam Muhammed'e göre ise hasat edilip harmana konulduğu/ayıklandığı zaman öşür ürüne vâcip olur.²⁵⁰

Buna ihtilafa göre, bir kişi meyve olgunlaştığında o mahsulden tüketirse Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre öşrü vâcip olduğu için tükettiği kısmı tazmin eder. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre henüz öşrü vâcip olmadığı için ödeme yapması gerekmez. Fakat nisabı tamamlamak için hesaba katılıp, kalan kısmın üzerinden öşrü verilir. Öşür farz olduktan sonra ürün taksirsiz telef olursa, telef olan kısmın öşrü düşüp kalan kısmın öşrü verilmelidir.²⁵¹ Ebû Hanîfe'ye göre nisab şartı olmadığı için kalan ürün ne kadar ise öşrü verilir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise, kalan ürün nisab miktarından az ise telef olan ürün nisabı tamamlamada eklenir ama öşür kalan ürün üzerinden hesaplanmalıdır. Öşür mahsule farz olmadan önce telef olursa hiçbir şey gerekmez.²⁵² Öşür farz olduktan sonra mahsulün taksirle telef olması²⁵³ veya mahsul

²⁴⁸ Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1/400-401.

²⁴⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 245; Beytü'z-zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-zekât ve's-sadâkât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*, 106.

²⁵⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/63; Mevsilî, *el- İhtiyâr*, 1/114; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/331.

²⁵¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/331.

²⁵² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/63; Mevsilî, *el- İhtiyâr*, 1/114; Akyüz, *Zekât*, 445.

²⁵³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/63; Akyüz, *Zekât*, 445.

sahibinin ölmesi durumuyla öşür borcu düşürülmez. Ölüm durumunda sahibinin terekesinden varisleri ödemelidir.²⁵⁴ Çünkü tarım ürünlerinin zekât borcu zimmete değil mahsule bağlıdır.

Tarlaya ekilmemiş ekinin ve henüz çıkmayan meyvenin öşrünü vermek Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre câiz değildir. Çünkü öşrün farz olmasını gerektirecek bir neden henüz bulunmamaktadır. Ebû Yûsuf'a göre ise meyve çıkmadan önce ile farz olma zamanı arasında sadece belli bir zamanın geçmesi durumu olduğu için öşrünün verilmesi câizdir. Ebû Yûsuf bu durumu nisab tamamlanmadan önce zekâta acele etmeye benzetmiştir.²⁵⁵

Hanefiler, bir malın zekâta tâbi olabilmesi için o malın üzerinden bir kamerî yıl geçmesini şart koşturmuştur. Havelânü'l-havl olarak ifade edilen bu şart, tarım ürünlerinin zekâta tâbi olabilmesi için şart değildir. Tarım ürünlerinin hasadının üzerinden bir yıl geçmesi şart değildir. Yıl içinde birden fazla mahsul elde edilmesi halinde her hasatta öşür verilmesi gerekir.²⁵⁶

Öşrün farz olma vakti, DİYK ve Sudan Zekât Kanununa göre mahsul olgunlaşıp hasat edildikten sonradır.²⁵⁷

XI. ÖŞRÜN SARF YERLERİ

Öşür, zekâtın bir parçası olup âyetle sabit olan zekâtın sarf yerlerine verilmelidir. Buna göre öşür; fakirler, miskinler, zekât toplamakla görevli olanlar, azat edilecek köleler, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış olan²⁵⁸ sekiz sınıfın hakkıdır. Bu sayılan sınıflardan birine verilmesi yeterlidir.²⁵⁹

²⁵⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/56; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/255; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/333; Akyüz, *Zekât*, 445.

²⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/11; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/54; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/244.

²⁵⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/326; Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1/342; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 148.

²⁵⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 244; Sudan Zakat Law, <https://bit.ly/3z7E5B4>; <https://bit.ly/3KEtWi3> (Erişim, 28.06.2024).

²⁵⁸ et-Tevbe, 9/60.

²⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/11.

Öşür; zenginlere, gayri müslimlere, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ailesine ve öşürle mükellef kişinin kendi usul ve fûrûsuna (çocuğu, torunu, anne-babası, dedenesi) verilmez.²⁶⁰ Hanefî mezhebinde bir erkek, bakmakla yükümlü olduğu eşine zekât veremez. Kadın ise Ebû Hanîfe'ye göre kocasına zekât veremezken, İmâmeyn'e göre verebilir.²⁶¹

XII. TOPRAKSIZ TARIM YÖNTEMİYLE ELDE EDİLEN ÜRÜNLERİN ZEKÂTI/ÖŞRÜ

Topraksız tarım, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle ticari anlamda son yıllarda etkisini artıran bir yetiştiricilik yöntemidir. Özellikle hızlı nüfus artışıyla beraber tarımsal üretimin nüfusun gıda ihtiyacını karşılayamayacağı düşüncesi, toprak ve su kaynakları yetersiz olan ülkelerin gıda konusundaki dışa bağımlılıklarını azaltma istekleri yüksek verimi vadeden topraksız tarım yöntemine ilgiyi artırmaktadır. Bu yöntem ile elde edilen ürünün öşre mi yoksa ticari ürünlerin zekâtına mı tabi olacağı sorusu konumuz açısından önemlidir. Bu mesele fıkhi açıdan güncel bir mesele olup tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konudaki tek çalışma Din İşleri Yüksek Kurulunun 2021'de öşür hesaplamalarıyla ilgili düzenlediği istişare toplantısında Ahmet Temizkan tarafından ele alınmıştır. Bu çalışma haricinde ülkemizde ve diğer İslâm ülkelerinde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden konuyu bu çalışma üzerinden ele almaya çalışacağız.

Topraksız tarım, aquaponik, aeroponik ve hidroponik olmak üzere üç yöntemle gerçekleştirilmektedir. Ancak dünyada ve ülkemizde en çok kullanılan ve topraksız tarım tekniği hidroponik olması nedeniyle bu yöntemi esas alacağız. Hidroponik yöntemde, bitki kökleri kimyasal olarak pasif olan kum, çakıl, talaş, Hindistan cevizi kabuğu gibi ürünlerle desteklenerek bitkinin ihtiyacı olan besin elementleri, kükürt, azot, potasyum, fosfor, kalsiyum vb. minerallerin bulunduğu su solüsyonlarının bitki köklerine verilmesiyle topraktan bağımsız olarak ürün yetiştirilir. Yetiştirme ortamı besin kaynağı olmayıp sadece bitki köklerini fiziksel olarak desteklemek içindir. Bu yöntemle geleneksel tarım yöntemlerine göre çok daha hızlı ve fazla üretim

²⁶⁰ Mevsilî, *el- İhtiyâr*, 1/120

²⁶¹ Mevsilî, *el- İhtiyâr*, 1/120; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/11.

sağlanmaktadır. Bitkiye ihtiyacı olan ortamın sağlanmasıyla yıl boyunca üretim yapılabilmektedir. Bu yöntemle üretilen ürünlerin büyük bir kısmını domates, biber, patlıcan, taze fasulye, kabak vb. sebzeler oluşturmakla birlikte tıbbi ve aromatik bitkiler, çiçek, salon ve yem bitkileri de üretilmektedir.²⁶²

Topraksız tarımın avantajlı yönleri; az alanda yüksek verimin elde edilmesi, tarımsal ilacın kullanılmaması, kontrollü bir yetiştirme ortamı sağlanması nedeniyle hastalık ve zararlı böcek riskinin daha az olması, besin değeri yüksek ve kaliteli ürünler elde edilmesidir. Bunun yanında konumuz açısından önemli bir husus olan üretim masraflarının yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle üretim tesisinin kurulma aşamasında yüksek sermaye ihtiyacı, özel bilgi ve deneyime sahip kalifiye eleman yetersizliği, sistemin sürekli izlenmesinin gerekli olması, kesintisiz su ve elektrik ihtiyacı dezavantajlı yönleridir. Ayrıca üretimde yapılan teknik hataların, topraklı tarıma göre etkisini daha hızlı ve şiddetli göstermesi kalifiye eleman ihtiyacının önemli olduğunu göstermektedir.²⁶³

Bu genel bilgiler ışığında topraksız tarım ile üretilen ürünlerin zekâtı/öşrü nasıl verilmesi gerektiği sorusuna cevap bulmaya çalışacağız.

Topraksız tarım yöntemiyle muz, çilek gibi meyve üretilmesiyle birlikte üretimin büyük bir kısmını sebzeler oluşturmaktadır. Bu ürünler Ebû Hanîfe'ye göre öşre tabi iken²⁶⁴ İmâmeyn'e göre öşre tabi değildir.²⁶⁵ Yani İmâmeyn'e göre topraksız tarım yöntemiyle üretilen ürünler öşür kapsamında değil, Ebû Hanîfe'ye göre ise öşrün farz olmasının sebebi gerçekleşmemiştir. Çünkü Ebû Hanîfe'ye göre öşrün farziyet sebebi ziraat amacıyla kendisinden mahsul edilerek nemalanan arazidir.²⁶⁶ Fakat bu yöntemle elde edilen bir mahsule bağlı arazide nemalanma gerçekleşmemektedir. Sebep olmadığı için hüküm de yoktur. Bu yöntemde ziraat amacının bulunmasının

²⁶² Tefide Kızıldeniz, "Dikey Tarım Uygulamaları", *Değişen Bir Dünyada Sürdürülebilir Tarım Yöntemleri*, ed. Mehmet Fırat Baran vd. (Ankara: İKSAD, 2021), 385,386.

²⁶³ Cevdet Fehmi Özkan, "Artan Nüfus İhtiyaçları ve Toprak Sorunlarına Alternatif Çözüm: Topraksız Tarım", <https://bit.ly/3L5RSLb> (Erişim 23.06.2024)

²⁶⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 2/160; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/2; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/107; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 1/113.

²⁶⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 2/161; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâç*, 92.

²⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/54.

hükme etkisi tartışılması gerekir. Ayrıca Hanefîlere göre, bir topraktan öşür alınabilmesi için arazinin öşrî arazi olması gerekir.²⁶⁷

Topraksız tarım konusunda iki farklı kanaatin oluştuğunu görmekteyiz. Bu konudaki görüşleri gerekçeleriyle beraber ele alacağız.

Birinci görüşte olanlara göre, üretim yöntemleri farklı olsa da topraksız tarım da bir ziraat yöntemidir. Bu yüzden normal tarımın tabii olduğu öşür hükümlerine göre değerlendirilir. Bu görüşün gerekçeleri; tarım ürünlerinin konusu Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in de içinde bulunduğu cumhura göre üründür. Bu konuda cumhur esas alınarak hüküm verilebilir. Yani topraklı veya topraksız olmasının öşre bir etkisi bulunmayıp elde edilen mahsule göre hareket edilir. Bu yöntemle üretilen ürünler, üreticiler ve tüketiciler açısından ziraat ürünü olarak değerlendirilmektedir. Çıkan ürün normal tarımdan farklı bir cins ya da isme sahip değildir. Bu yüzden elde edilme yöntemi farklı olsa da mahsul yine tarım ürünüdür. Hanefî fıkıh kaynaklarında Ebû Hanîfe'nin görüşü esas alınarak öşrün sebebi "çıkan ürünle nemalanan toprak" olarak ifade edilmiştir. Fakat bu sebep nasla belirlenmeyip, nasların delaletinin âm olmasından hareketle tespit edilmiş icthadî/zannî bir sebeptir. İmkân ve şartların değişmesi nedeniyle hükmün kendisine bağlandığı sebebin yetersiz kalması durumunda hükmü iptal etmek yerine yeni ortaya çıkan durum dikkate alınarak hükmün düzenlenmesi daha sağlıklı bir yoldur. Ayrıca Hanefîlerin öşrün farziyet sebebi olarak ifade ettikleri "arazi/toprak" kaydı mevcut durum dikkate alınarak ifade edildiği için hükmün varlığı/yokluğu üzerinde etkiye sahip bir kayıt değildir. "Sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin." âyetinde "تراب" yerine "الأرض" ifadesinin kullanılması bu âyetle gökyüzünün zıttı olan yeryüzünün kastedildiğini akla getirmektedir. Böylece "Yeryüzünde olmak koşuluyla ister topraklı ister topraksız olsun yeryüzünde sizin için yaptığımız ürünlerden infak edin" şeklinde anlaşılabilir. Bu, dikkat çekici ve önemli bir inceliklerdir.²⁶⁸

²⁶⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2/325; Ahmet Temizkan, "Topraksız Tarım Yöntemiyle Elde Edilen Ürünlerden Öşür Vermek Gerekir Mi?", *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı XI*, ed. Fatih Kurt (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 68.

²⁶⁸ Temizkan, "Topraksız Tarım Yöntemiyle Elde Edilen Ürünlerden Öşür Vermek Gerekir Mi?", 71-75.

Bu görüş esas alındığında, tarım ürünlerinin öşrü hasat edildiği zaman verilmesi esasına rağmen yıl boyu üretim yapıldığı dikkate alınarak yıllık hesaplama yapılması daha uygun olabilir. İlk defa ürün alındığı zamanı zekât takvimi olarak belirlenip yılsonunda elde edilen mahsul miktarını veya kıymeti tespit etme suretiyle öşrü verilebilir. Topraksız tarım ile elde edilen ürünün öşre tabi kabul edilmesi durumunda üretim masraflarının fazla olması ve yüksek kurulum maliyetinin borçla kurulma durumu dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Bu konuda Temizkan, mahsulün üretiminde borçlanılması durumunda bu borcun, yıllık ürünün toplamından düşürülerek geriye kalan ürünün sulama türüne göre 1/10 veya 1/20 şeklinde öşrünün verilebileceğini belirtmiştir.²⁶⁹ Fakat bu durumda kişinin kendi mal varlığıyla yaptığı yüksek masraflar dikkate alınmamış olmaktadır.

Bu konudaki ikinci grubun görüşü ise, topraksız tarım yöntemiyle üretilen ürünlerin sanayi/ticari ürünlerin zekâtına tabi olması yönündedir. Çünkü öşürle ilgili âyet ve hadislerde²⁷⁰ tarım ürünlerinin öşründe “yerin bitirdiklerinden” verilmesi istenerek toprakla ilişkilendirilmiştir. Tarımsal faaliyetlerde ciddi bir emek söz konusu olmakla birlikte ticaret ürünleri gibi sürekli takip gerektirmediği için tarım ürünlerin zekât oranı ticari ürünlerin zekâtına göre daha yüksek tutulmuştur. Topraksız tarım yönteminde ise emek, takip ve masraf geleneksel tarım yöntemine göre çok daha fazladır. Ayrıca bu yöntemde ürünün topraktan tamamen bağımsız yetiştirilmesi öşürle ilgili âyet ve hadislerin kapsamına girmediğini düşündürmektedir. Topraksız tarımda kullanılan araç ve gereçler endüstriyel/ticari işletmelerin faaliyetlerindeki duran varlıklara benzediği için topraksız tarım faaliyetiyle elde edilen ürünleri, ticari ürünlere benzetmek ve zekât oranını buna göre belirlemek daha isabetli gözükmektedir. Bu yöntemde ileri teknolojiyle kurulan seralarda, üretimin her aşaması sistemli bir şekilde kontrol edilerek ürünün gelişimi için ihtiyaç duyduğu ısı, ışık, nem, sıcaklık, oksijen, karbondioksit, mineraller vb. her şey en ince ayrıntısına kadar hesaplanmaktadır. Bu da yine tarım ürününden ziyade sanayi ürününe benzediğini göstermektedir. Ayrıca bu görüş sahiplerine göre, konunun başlangıcında ifade ettiğimiz üzere bu yöntemle çoğunlukla sebze üretildiği ve Ebû Yûsuf ve İmam

²⁶⁹ Temizkan, “Topraksız Tarım Yöntemiyle Elde Edilen Ürünlerden Öşür Vermek Gerekir Mi?”, 75.

²⁷⁰ Bkz. el-Bakara, 267; el-En‘âm, 141; Buhârî, “Zekât”, 55; Müslim, “Zekât”, 7.

Muhammed'in içinde bulunduğu cumhurun sebzeleri öşre tabi kabul etmediği için öşür hükümlerine dâhil edilemez. Ebû Hanîfe'nin görüşünü takip eden Hanefilere göre ise öşrün toprağa/araziye bağlı olması ve mahsulün elde edildiği toprağın öşrî olması gerektiği için yine öşrün hükümlerine tabi olamaz.²⁷¹ Fakat cumhurun öşre tabi kabul ettiği bir ürünün bu yöntemle elde edilmesi durumunda hükme etkisinin ne olacağı akla gelmektedir. Nitekim son yıllarda topraksız tarım yöntemiyle buğday üretiminin denendiği ve verim alındığı bilinmektedir.²⁷²

Topraksız tarımla elde edilen ürünlerin sanayi ürünlerinin zekâtına tabi olması görüşü esas alındığında, endüstri sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin üretim aletleri gibi duran varlıkları zekâttan muaf olduğu gibi bu yöntemdeki benzer varlıklar zekâttan muaf tutulur. Bir yıllık borçlar, malzeme, işçilik, üretim, yönetim, finansman gibi maliyet hesapları yapıp çıkarıldıktan sonra hasat edilen ürünlerin yıllık kıymeti ve diğer varlıklar (nakit para, çek vb.) net kar ile birlikte hesaplanıp kırkta bir oranında zekâta tabi tutulur. Ahmet Temizkan da topraksız tarımla elde edilen ürünlerin endüstriyel/ticari ürün zekâtına tabi olması gerektiği görüşündedir.²⁷³

Endüstride hammaddenin işlenerek ürünlerin elde edildiği göz önüne alındığında topraksız tarımda elde edilen ürünlerin bu yönden endüstri ürününe benzemediği söylenebilir. Her ikisinde benzer olan hususun işleyiş sistemi olduğu görülmektedir. Bu da topraksız tarımın endüstri ürünü gibi değerlendirilip ticari ürünlerin zekâtına tabi olması için yeterli gözükmemektedir. Topraksız tarım yöntemiyle elde edilen ürünlerin tarım ürünü olması, yapılan faaliyetin ziraat amacıyla yapıp zirai faaliyet olarak isimlendirilmesi öşre tabi olması görüşünü kuvvetlendirmektedir. Fakat bu görüş esas alındığında yapılan masrafların, geleneksel yöneme göre sarf edilen emeğin ve risklerin fazla olmasının göz önüne alınarak düzenlemeler yapılması çiftçinin hakkının gözetilmesi açısından elzemdir.

²⁷¹ Temizkan, "Topraksız Tarım Yöntemiyle Elde Edilen Ürünlerden Öşür Vermek Gerekir Mi?", 76-78.

²⁷² Tarımdan Haber, "Dikey Tarım ile Buğday Üretildi", <https://bit.ly/4bq5hbM> (Erişim 25.06.2024)

²⁷³ Temizkan, "Topraksız Tarım Yöntemiyle Elde Edilen Ürünlerden Öşür Vermek Gerekir Mi?", 78-81.

Topraksız tarım yönteminin ilerleyen yıllarda daha da yaygınlaşacağı göz önüne alındığında farklılaşan etkenlerinde ortaya çıkacağı aşikârdır. Özellikle su ve tarım arazisi yetersizliğine sahip Mısır, Kuveyt, Sudan gibi birçok İslâm ülkesinin bu konuda yoğun girişimleri bulunması topraksız tarımın zekâtı konusunda her yönüyle ele alınmış bir karara ihtiyaç duyulacağını göstermektedir. Bu nedenle hem fıkıh alanında uzmanların hem de ziraat alanındaki uzman kişilerin bir araya gelerek konunun tüm yönleriyle ele alınması sağlıklı bir karara ulaşmaya vesile olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER (S.A.V.) DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ÖŞÜR UYGULAMALARI

Günümüzde öşür uygulamalarını ele alacağımız bu bölümde bugünün uygulamalarına örnek teşkil eden zekâtın kurumsallaşmasının nüvelerini oluşturan Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemini ve kurumsallaşmanın adımlarının atıldığı Hulefâ-i Râşidîn dönemi uygulamalarını genel manada aktararak o dönemdeki öşürle ilgili ulaşabildiğimiz rivayetleri inceleyeceğiz. Amacımız günümüz zekât uygulamalarına kıstas olacak faaliyetleri/adımları tespit etmek olduğu için bu iki dönemi incelemekle yetineceğiz.

I. HZ. PEYGAMBER (S.A.V.) DÖNEMİNDEKİ ZEKÂT UYGULAMALARINDA ÖŞÜR

Zekâtla ilgili âyetler her ne kadar Mekke döneminde inmeye başlamış olsa da bu dönemde inen âyetler emir ifade etmemektir. Bu dönemdeki zekâtla ilgili âyetler incelendiğinde, müminlerin bir özelliği, geçmiş peygamberlere emredilmesi, zekât vermemenin müşriklerin bir özelliği olması gibi konularda geldiği ve o dönem için zekâta teşvik anlamında yorumlandığı görülmektedir. Medine döneminde zekâtı emreden âyetlerin gelmesiyle zekât farz bir ibadet olarak şekil kazanmıştır. Âlimlerin çoğunluğu zekâtın hicrî 2. yılda farz kılındığını tercih etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de genel hüküm ifade eden zekât âyetleri; Hz. Peygamber'in hadisleriyle zekât verilecek mallar, oranı, zamanı gibi detaylı bir şekilde âlimlerin genel kabulüne göre yine hicrî 2. yılda açıklanmıştır.²⁷⁴ Medine döneminin sonlarına doğru inen Tevbe Suresi 60 âyetiyle de açık bir şekilde zekâtın dağıtılacağı sınıflar belirtilmiştir. Zekât ahkâmının tedricî bir şekilde oluştuğu görülmektedir. Mekke döneminde zekât, sınırları belirlenmemiş bir şekilde teşvik edilmekle birlikte mükelleflerin tercihine bırakılmış bir ibadet iken Medine döneminde ayrıntılı bir şekilde zekâtla mükellef olan kişiler,

²⁷⁴ Soner Duman, "Zekât Ahkâmının Teşri Süreci", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 23.

zekât verilecek kişiler, zekâta tabi mallar, malların nisabı, zekâtın zamanı gibi her türlü konu hükme bağlanmıştır.

Zekâtın farz kılınması ve görevliler aracılığıyla toplanması arasında yaklaşık yedi yıl olduğu dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, Medine döneminin ilk yıllarında henüz zekât verebilecek çok fazla kişinin bulunmaması ve zekât verecek kişilerin zekâtlarını Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bireysel olarak kendilerinin teslim ettiği düşünülmektedir. Hudeybiye ile barış ortamı sağlanmış ve Hz. Peygamber (s.a.v.), hicrî 9. yılda zekât memurlarını Medine dışına göndererek bu güven ortamını değerlendirmiştir. Valinin tayin edildiği eyaletlerde zekât tahsili, valilerin sorumluluğundayken, vali tayin edilmeyen yerlere zekât memuru görevlendirmiştir. Bu zekât memurlarının bir kısmı Medine'den gönderilirken, büyük bir çoğunluğu zekâtın toplanacağı bölgede, bölge insanını iyi tanıyan yerel halktan kişiler görevlendirilmiştir.²⁷⁵

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'deki zekât toplama uygulamalarını incelediğimizde öncelikle onun zekât verenlere dua etme,²⁷⁶ zekâtı İslâm'ın şartları içerisinde sayma,²⁷⁷ zekât verenlere ahirette verilecek nimetleri anlatma ve vermeyenlere ahiretteki cezayı hatırlatma²⁷⁸ suretiyle zekâta teşvik ettiğini görmekteyiz. Zekâtın toplanması için görevliler tayin edilmesi, memurların teftiş edilmesi, zekâtın devlet merkezine getirilmesi, zekât memurlarıyla beraber mükelleflere zekâtla ilgili belgeler gönderilmesi, zekât vermekten kaçınanların cezalandırılacağını ifade etmesi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde zekâtın zamanla bir müessese haline getirildiğinin işaretidir.²⁷⁹

Hız. Peygamber (s.a.v.) döneminde yapılan zekâtın kurumsallaşmasıyla ilgili düzenlemeleri şöyle sıralayabiliriz:

²⁷⁵ Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 58-59.

²⁷⁶ Buhârî, "Zekât", 63; Müslim, "Zekât", 176.

²⁷⁷ Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "İmân", 19.

²⁷⁸ Buhârî, "Zekât", 3, 42; Müslim, "Zekât", 24,27.

²⁷⁹ Cengiz Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi," *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnette Zekât*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 204-211.

1) Zekâtın toplandığı mekânın belirlenmesi (Zekât Beytü'l-mâli): Zekâtın aynî gelirleri Mescid-i Nebevî'de bir odada muhafaza edilirken, nakdî zekât geliri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kendi evinde geçici olarak muhafaza edilip kısa sürede dağıtılmıştır.²⁸⁰ Zekâtın toplandığı fiziki bir mekânın bulunması kurumsallaşma adına önem arz etmektedir.

2) Zekâtın tahsili için zaman belirlenmesi: Zekât tahsili için yılda bir defa alınması konusunda belli bir takvim belirlenmiş, Hz. Abbas gibi zekâtını vakti gelmeden önce vermek isteyenlere de izin verilmiştir. Tarım ürünlerinin zekâtı ise hasat mevsimi geldiğinde tahsil edilmiştir.²⁸¹

3) Zekât alınacak ve verilecek kişilerin tespit edilmesi: Sınırların genişlemesi, nüfusun artmasıyla daha düzenli bir organizasyona ihtiyaç duyulmuş bunun sonucunda Hz. Peygamber (s.a.v.) zekâtla mükellef olanların tespiti için görevliler tayin etmiştir. Öşür ve humusun önceden tahmini için görevliler göndermesi diğer mallarda da zekâtla mükelleflerin belirlenmesi hem devletin gelir-gider dengesini sağlayabilmesi açısından hem de mükellefin sorumluluğunu bilmesi açısından önemlidir.²⁸² Hz. Peygamber (s.a.v.) zekâtı hak eden sınıfların araştırılması konusunda titiz davranmış, kendisinden zekât istemek için gelen kişilerin muhtaçlığının gerçek olup olmadığını tespit etmeye çalışmıştır.²⁸³

4) Zekât memuru görevlendirmesi: Zekâtın tahsili, dağıtılması, merkeze getirilmesi, idaresi için maaşlı Kur'ân'da "âmil"²⁸⁴ olarak isimlendirilen zekât memurları görevlendirilmiştir. Bu görevliler müslüman, güvenilir, işinin ehli ve özellikle zekâtla ilgili hükümler konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olan kişilerden seçilmiştir.²⁸⁵ Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662-63), Ukbe b. Âmir (öl. 58/678), Amr b. Âs (öl. 43/664), Hz. Ali, Huzeyfe b. Yemân, Muaz b. Cebel, Velid b. Ukbe (öl. 61/680-

²⁸⁰ Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi", 196.

²⁸¹ Kılıç, "Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması", 54.

²⁸² Yahya Demirhan, *Hz. Peygamber Döneminde Zekât Toplamada İzlenen Yol*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006), 41.

²⁸³ Kılıç, "Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması", 55.

²⁸⁴ et-Tevbe, 9/60.

²⁸⁵ Ayşe Yavuz, *Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 54,55.

81), Übey b. Kâ'b (öl. 33/654?), Hz. Ömer gibi pek çok sahâbî âmil olarak görevlendirilmiştir.²⁸⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) zekâtla görevlendirdiği kişileri zaman zaman teftiş etmiş, halktan hediye almamaları, halka iyi davranmaları, halktan fazla vergi alarak zulmetmemeleri ve mallarının orta hallisinden almaları konusunda uyarmıştır.²⁸⁷

5) Zekât alınacak malların kayıt altına alınması: Zekâtın tahsil edilmesinden önce hasadın tahminiyle ilgili veriler, zekâtın alınma tarihi, tahsil edildikten sonra hak sahiplerine dağıtımına kadar hemen hemen her safha yazılarak kayıt altına alınmıştır. Özellikle uzun süreli akılda kalması mümkün olmayan hars yönteminde hasattan önce mahsulü tahmin etmesi için gönderilen görevlinin elde ettiği verileri karışıklığa neden olmaması için yazmasına özen gösterilmiştir.²⁸⁸

6) Zekâtın merkeze getirilmesi: Zekâtın genel olarak toplandığı bölgede dağıtılması esas olmakla birlikte özellikle savaşın olduğu dönemlerde merkeze getirilmesi, ihtiyaç olması durumunda bir bölgedeki zekâtların başka bir bölgede sarf edilmesi için nakledilmesi söz konusu olmuştur.²⁸⁹

7) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zekât vermek istemeyenler karşısındaki tavrı: Zekât bir ibadet olup aslolan mükelleflerin bunu kendi rızasıyla yerine getirmesidir. Bunun yanında zekât ödemekten kaçınanları Hz. Peygamber (s.a.v.) takipsiz bırakmamış, dünyada ve ahirette bunun bir karşılığının olacağını bildirmiştir. Namazla zekâtın arasını ayırıp zekât vermeyenlerle savaşacağını,²⁹⁰ zekât ödemek istemeyen kişiden zekâtının yanı sıra ceza olarak malının da yarısını tahsil edeceğini²⁹¹ söyleyerek uyarılarda bulunmuştur. Buna rağmen bireysel olarak zekât ödemekten

²⁸⁶ Yavuz, *Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler*, 22-49.

²⁸⁷ Duman, "Zekât Ahkâmının Teşri Süreci", 34,35.

²⁸⁸ Kılıç, "Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması", 55,56; Veysel Öz, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Zekât Müessesesi", *Ortaçağ Araştırmaları, Dergisi* 5/2 (Aralık, 2022), 246.

²⁸⁹ Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi", 207,208.

²⁹⁰ Buhârî, "İmân", 15; Müslim "İmân", 8; Nesâî, "Zekât", 3.

²⁹¹ Nesâî, "Zekât", 4.

kaçınma durumlarında Allah'a havale edildiği maddi bir yaptırım yapılmadığı bilinmektedir.²⁹²

Zekâtın devlet eliyle toplanmasının devlete ekonomik olarak direkt bir yararı olmamakla beraber siyasi otorite açısından birçok faydası bulunmaktadır. Zekât mükellefi ve zekât alanlar üzerinde devlet hâkimiyetinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca devlet, gözetmesi gereken ihtiyaç sahibi sınıfları zekât sayesinde devlete ayrı bir bütçe gerektirmeden ihtiyacını karşılamış böylece gelirini diğer sorumlulukları için daha rahat kullanabilmiştir.²⁹³

Hz. Peygamber dönemi öşür uygulamalarını incelediğimizde o dönemde yaygın olan hurma, kuru üzüm, arpa ve buğdaydan²⁹⁴ zekât alındığına dair örneklere rastlamaktayız. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, üzüm ve hurmanın zekâtında, hasadın tahmini için alanında ehil olan tahminciler gönderdiği rivayet edilmektedir.²⁹⁵ Tahminde bulunacak görevli, meyveler olgunlaşmaya başladığı zaman gidip zekât alınacak ağaçları belirler. Araziyi inceleyip ileride buradan ne kadar kuru üzüm ve kuru hurma çıkacağını tahminle belirleyip bunu mükellefin borcu olarak kayıt altına alır. Mükellef, üzüm veya hurması hasat edilip kurutulduktan sonra bu borcu ödemektedir. Hars denilen bu yöntemin âlimlere göre devlet açısından alınacak öşür miktarının bilinmesiyle gelir-gider konusunda kendini ayarlaması, mükellef açısından da ödeyeceği öşür belli olduğu için mahsulünden istediği gibi tüketebilme faydası bulunmaktadır.²⁹⁶ Hanefîler hars ile mahsulün tahmin edilip öşrünün verilmesini kabul etmemektedir. Bu tahminin bağlayıcı olmadığını, mahsul sahibinin hars ile yapılan tahminden az veya çok olmasına bakmaksızın zamanı geldiğinde elde ettiği mahsulünün öşrünü vermesi gerektiğini savunurlar.²⁹⁷

²⁹²Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi", 211.

²⁹³Kılıç, "Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması", 63.

²⁹⁴Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 443.

²⁹⁵Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvut (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Zekât", 13; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 453.

²⁹⁶Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1/381.

²⁹⁷İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/28.

Konumuz açısından önemli bir örnek; zekât tahsiliyle görevli olan Muâz b. Cebel'in buğday ve arpanın öşrünün karşılığı olarak Yemenliler için ödemesinin daha kolay ve muhacirin ihtiyaçları açısından daha faydalı olduğunu söyleyerek elbise ile tahsil etmesidir.²⁹⁸ Bu hem zekâtın bir yerden başka bir yere nakledilmesine hem de öşrün kıymetiyle ödenmesine örnek teşkil etmektedir.

II. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDEKİ ZEKÂT UYGULAMALARINDA ÖŞÜR

Asr-ı saâdette vahye tanıklık etmiş Râşid halifelerin uygulamaları, sonraki dönemlerdeki fikhî görüşlere delil olması bakımından önem arz etmektedir. Râşid halifeler Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zekât uygulamalarını aynı şekilde devam ettirmiş dönemin ihtiyaçları çerçevesinde ortaya çıkan sorunları ve yenilikleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulamalarına aykırı olmayacak şekilde çözüme kavuşturmuşlardır. Çalışmamızda bu dönemdeki uygulamaları genel bir şekilde sunarak ulaşabildiğimiz öşürle ilgili rivayetleri aktarmaya çalışacağız.

Bir rivayete göre Hz. Peygamber zekât memurlarına verilmesi için zekâtın her alanıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içeren bir tâlimatnâme hazırlayıp kılıcına koymuş fakat vefat etmesi nedeniyle bu belge görevlilere ulaştırılamamıştır. Bu tâlimatnâme Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634)'in eline geçmesiyle uygulamaya koyulmuş ve bu belge diğer halifeler döneminde de uygulanmaya devam edilmiştir. Hatta bu belgenin Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720) zamanına kadar korunduğu ve ona verildiği bilinmektedir.²⁹⁹

Hz. Ebû Bekir döneminde, zekâtın merkeze gönderilmesi, batinî mallarına zekât tahakkuk eden kişilerin atıyyeleri zekâtı kesilerek verilmesi, Muâz b. Cebel'den Yemen'deki zekât tahsilatının raporunun istenmesi,³⁰⁰ Hz. Ömer'in ikaz etmesi üzerine İslâm'ın izzete kavuştuğu uygulanmasına gerek kalmadığı gerekçesiyle müellefe-i kulûba zekât verilmemesi ile ilgili uygulamalar aktarılmaktadır. Onun

²⁹⁸ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 443.

²⁹⁹ Mehmet Boynukalın, "Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 92.

³⁰⁰ Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi", 206-210.

dönemiyle ilgili dikkat çekici husus ise zekât vermeyenlerle kararlılıkla savaşılarak otoriteyi ve zekât sahiplerinin haklarını korumasıdır. Zekâtı vermeyi reddetme bireysel değil toplu bir şekilde yapılarak devlet otoritesini kabul etmeme ve bir başkaldırı durumu söz konusu olduğu için Hz. Ebû Bekir bu konuda çok hassas davranmıştır.³⁰¹

Hz. Ömer döneminde toprakların genişlemesiyle zekât gelirleri artmış, zekâtın toplandığı bölgedeki hak sahibi olanlara dağıtıldıktan sonra kalanın merkeze gönderilmesi uygulaması olmasına rağmen bir süre sonra Yemen’de toplanan zekâtın tamamının merkeze gönderilecek kadar Yemen’de fakirlik probleminin çözüldüğüne şahit olunmuştur.³⁰² Yine bu dönemde Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında temelleri atılan beytül-mâlin işleyişi belli kurallara bağlanarak İslâm devletinin ekonomik yapısını oluşturacak şekilde teşkilatlandırılmış ve beytül-mâlde ihtiyat akçesi tutulmaya başlanmıştır.³⁰³ Âzat edildikten sonra zenginleşen Ebû Saîd isimindeki bir kişi, Hz. Ömer’e zekâtını bizzat getirmiş ama kendisine daha önce divandan atıyye verilmediği için zekâtını kendisinin dağıtması istenmiştir.³⁰⁴ Bu da devletin koruyup gözetme göreviyle zekât toplaması arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Yine onun döneminde eyaletlere valiyle beraber zekât memuru da gönderilmek suretiyle valilerin sorumlulukları hafifletilmiştir.³⁰⁵ Hz. Ömer kıtlık zamanında zekât toplamayıp kıtlık bitince iki senenin birden zekâtını tahsil etmiş yani zaruri hal nedeniyle zekâtı ertelemiştir.³⁰⁶

Hz. Ömer’in zekât belgelerinde beş veskten az üründen öşür alınmamasına dair ifadeler bulunmaktadır.³⁰⁷ Uzun süre dayanabilen ve muhafaza edilebilen hurma, kuru üzüm, mercimek, nohut gibi ürünlerden³⁰⁸ ve zeytin, zeytinyağından³⁰⁹ öşür almış yeşilliklerden (hadrâvâtan) almamıştır.³¹⁰ Nitekim Râşid halifeler döneminde yaş

³⁰¹ Boynukalın, “Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler”, 93-95.

³⁰² Boynukalın, “Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler”, 98.

³⁰³ Celal Yeniçeri, İslâm’da Devlet Bütçesi (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984), 51; Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi”, 199.

³⁰⁴ Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi”, 210.

³⁰⁵ Kılıç, “Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması”, 57.

³⁰⁶ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 547.

³⁰⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 451.

³⁰⁸ Boynukalın, “Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler”, 98.

³⁰⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 465.

³¹⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 466.

meyve ve sebzelerin toplandığında korunması ve muhafazası mümkün olmadığı için bu ürünlerden öşür alınmamıştır.³¹¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde görevlendirilen Sa'd b. Ebû Zübâb, kavminden topladığı balın öşrünü Hz. Ömer'e getirdiğinde balı satarak Müslümanların zekât malları arasına eklemiştir. Nitekim onun bal, ovada olursa onda bir, dağda olursa yirmide bir öşür alınacağına dair görüşü de nakledilmektedir.³¹²

Hz. Osman döneminde, hayvan, tarım ürünleri gibi zahirî mallar olarak isimlendirilen mallardan zekât toplanmaya devam ederken devletin gelir kaynaklarının artması nedeniyle batınî mallar olarak isimlendirilen altın, gümüş, ticaret mallarının zekâtı bireylerin kendi dağıtımına bırakılmıştır. Bu uygulamaya daha sonraki dönemlerde de devam edilmiştir.³¹³ Ancak Hanefîler, mükellefin bu malların zekâtını ödememesi durumunda devletin takip etme ve alma yetkisinin bulunduğu görüşündedir.³¹⁴ Hz. Osman döneminin son zamanlarında fitnelerin başlamasıyla zekât uygulamalarında da bozulmalar olmuştur.

Hz. Ali, her ne kadar ilk iki halife dönemindeki zekât uygulamalarını ihyâ etmeye gayret etse de siyasi karışıklıkların bulunduğu bir ortamda bu mümkün olmamıştır. O, toplanan zekâtları bekletmeden hak sahiplerine dağıttıktan sonra beytülmâlde namaz kılıp dua etmiş ve zekâtı hak sahiplerine verdiği dair iki tane şahit tutmuştur.³¹⁵ Hz. Ali'den elma vb. meyve ve sebzelerden zekât alınmaması gerektiği görüşü nakledilmektedir.³¹⁶

Râşid halifeler dönemi, içinde bulunulan dönemin şartları ve toplumsal ihtiyaçları göz önüne alınarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in belirlediği çerçeveye içerisinde farklı uygulamaların ortaya konduğu bir dönemdir. Bu dönem fıkhnın halkla beraber

³¹¹ Adnan Demircan, "Dört Halife Döneminde Zekât Uygulamaları", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 133.

³¹² Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 463-464.

³¹³ Boynukalın, "Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler", 106; Abdullah Acar, "Zekât Ferdî Bir İbadet Midir?", *Prof. Dr. Ali Özek'in Hatırasına Armağan*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: İSAV, 2023), 401.

³¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/200; Özgür Kavak, "Zekât-Devlet İlişkisi", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 65.

³¹⁵ Boynukalın, "Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler", 111-112.

³¹⁶ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 466.

yürümesi gerektiğinin ve dinamik bir yapıya sahip olduğunun en güzel örneğidir. Bu dönemdeki ictihad ve uygulamalar, günümüz dünyasında tesis edilebilecek zekât müessesesi için önemli kıstaslar sunmaktadır.

III. ZEKÂT MÜESSESİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU: KURUMSALLAŞMA FAALİYETLERİ

Zekâtın devlet eliyle yönetilmesi durumu Hz. Osman döneminde yaşanan siyasi karışıklıklar ve zekâtın bir kısmının mükellefler tarafından yürütülmeye başlamasıyla zayıflamıştır. Bu konuda altın çağ olarak değerlendirilebilecek Ömer b. Abdülazîz döneminde ise onun Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden kalan zekât tâlimatnâmesini buldurarak ona göre zekât uygulamalarını düzenlediği görülmektedir. Onun döneminde zekât verecek birini bulamayacak kadar halkın refah seviyesinin yükseldiği, zekâttan elde edilen gelire köle satın alınıp azat edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.³¹⁷ Zamanla tamamen bireylerin sorumluluğuna bırakılan zekât ibadeti herhangi bir takip veya teftişten uzak vicdanî bir mesele haline gelmiştir. Zekât bir ibadet olmakla beraber mali bir yöne de sahiptir. Fakat günümüzde zekât, toplumda ekonomik dengeyi sağlayarak toplumsal barışa hizmet eden bir yapı olmaktan oldukça uzaklaşmıştır. Bu konuda bireylerin zekâtle ilgili yeterli bilgi ve hassasiyete sahip olmaması, zekâtı organize eden ve denetleyen güvenilir bir yapının bulunmaması, zekâtın sarfının belli sınıflarla sınırlı kalması gibi birçok nedenin etkili olması muhtemeldir.

Bireyler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltarak ihtiyaç sahibi Müslümanları gözetmek amacıyla günümüz bazı Müslüman devletleri, zekâtı tekrar devlet eliyle organize etme çalışmaları yapmaktadır. Bu faaliyetler kapsamında zekât kanunları çıkarılmış, zekât için fetva kurulları kurulmuş, zekât ile ilgili internet siteleri kurularak reklam-broşür gibi toplumsal bilgilendirme araçlarıyla zengin ve fakir arasında yeniden köprü görevini üstlenme çabasına girilmiştir.

³¹⁷ Murtaza Köse, "Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülaziz'in Sosyal Siyaseti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy:34 (Erzurum, 2010), 88-89.

Uygulama farklılıkları bulunmakla beraber günümüzde Sudan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Pakistan, Suudi Arabistan, Yemen, Libya, Ürdün, Mısır, Kuveyt zekâtı kurumsal olarak gerçekleştirmek için faaliyet göstermektedir.³¹⁸ Bu ülkelerden zekât gelirlerini her geçen gün artırdığı bilinen Malezya'nın zekât organizasyonunun sistematik ve etkili bir şekilde uygulandığı en başarılı ülke olarak ifade edildiği görülmektedir.³¹⁹ Fakat Malezya'daki zekât gelirinin en büyük kısmını gelir zekâtı oluşturmaktadır. Öyle ki 2014 yılına ait verilerde toplanan zekâtın Federal Bölge'de yüzde 69'unu, Selangor'da yüzde 62'sini gelir zekâtı oluştururken altın, gümüş, hayvan ve tarım ürünlerinden elde edilen zekâtların yüzde 1'in altında kaldığı görülmektedir.³²⁰ Tarım ürünlerinden ise sadece çeltikten öşür alındığı bilinmektedir. Nisabı belirlerken kendi bölgelerine özgü bir tür hacim ölçüsü olan gantang üzerinden belirlenen çeltiğin nisabı ise Kedah'ta 480 gantang, Terengganu ve Kelantan'da 375 gantang, Perak'da 363 gantang gibi eyaletten eyalete değişen farklı rakamlar belirlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde kauçuk ve palm gibi gelir düzeyi yüksek tarım ürünleri yetiştirilmesine rağmen çeltik dışındaki tarım ürünleri öşür alındığı bilinmemektedir.³²¹ Malezya'da her geçen gün başarısını ve gelirini artıran zekât uygulaması birçok araştırmacının bu ülkeyle ilgili çalışmalar yapmasına neden olmuştur. Fakat bu çalışmada ülkeleri öşür özelinde incelediğimiz için öşürün tek bir ürünle sınırlı kalmış olması, zekât gelirleri arasında çok az bir orana denk gelmesi ve öşür hükümleri ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaması nedeniyle Malezya zekât sisteminin incelemesi tercih edilmemiştir. Yine zekât uygulamalarıyla ilk üç sıraya girebilecek Endonezya'ya da benzer sebeplerle bu çalışmada yer verilmeyecektir.

³¹⁸ Recep Cici, "Günümüzde İslâm Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaşması Çabaları", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 228.

³¹⁹ Ömer Faruk Olgun - Ali Kumaş, "Modern Dönemde Devlet Eliyle Gerçekleştirilen Zekât Yönetimine Fikhi Bir Bakış: Malezya Örneği", *Diyanet İlmî Dergi* 60/1 (2024), 172.

³²⁰ İsmail Yalçın, "Malezya Kamusal Zekât Uygulaması Üzerine", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 2 (Aralık, 2016), 249.

³²¹ Necdet Şensoy, "Çağdaş Bir Güvenlik Kurumu Olarak Zekât: Malezya Zekât Sandığı Örneği", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 97.

IV. ZEKÂTIN KURUMSALLAŞTIĞI BAZI ÜLKELERDEKİ ÖŞÜR UYGULAMALARI

Zekâtın kurumsallaştığı ya da kurumsallaşma çabalarının olduğu ülkelerden çalışmamız için ele alacağımız ülkeleri seçerken zekâtla ilgili kanununda veya resmi sitesinde öşürle ilgili ayrıntılı hükümlere ulaşabileceğimiz ülkelere öncelik vermeye çalıştık. Bu şarta uyan bütün ülkeler bu çalışmanın sınırını aşacağı için beş ülke ile sınırlamayı tercih ettik. Bu ülkelerin zekâtla ilgili kanuni süreçleri ve organizasyon şekilleri genel olarak verilip belirlenen ülkeler öşür özelinde ele alınmaya çalışılacak, tarım ürünleri dışındaki mallarla ilgili hükümlere yer verilmeyecektir.

A. Sudan

Kuzey Afrika ülkesi olan Sudan, 1881’de el-Mehdi başkanlığındaki bir halk hareketi sonucu dini esaslara dayanan bir devlet olarak Demokratik Sudan Cumhuriyeti adıyla kurulmuştur.³²² Sudan bağımsızlığını kazandıktan kırk yıl sonra 1921 yılında öşür fermanı yayınlayarak zekât ile ilgili kanun çıkaran ilk ülke olmuştur.

Sudan’da zekâtın kurumsallaşmasının ilk adımı 1921 tarihli Öşür Yönetmeliği ile olmuştur. Basit ve kısa olan bu yönetmelikte öşrün toplanması ve dağıtılmasıyla ilgili detaylar bulunmaktadır.

İkinci adım ise 1924 tarihli Öşür Kanunu’dur. Bu kanunla 1921 tarihli yönetmelik kaldırılmıştır. Bu kanun, yağmurla sulanan arazilerde yetişen tüm ürünlerden öşür alınmasını, öşrün nakit olarak ödenmesini, öşür nisabının parasal değerinin her ilin yerel pazar koşullarına göre her ürün için ayrı hesaplanmasını, bakanın onayıyla öşrün aynî olarak da ödenebilmesini öngörür. Ayrıca öşrün gönüllü olarak ödenmemesi durumunda zorla tahsil edilmesi, ürünün öşür hesaplanmadan önce hasat edilmesinin suç sayılması hükümlerini içermektedir.³²³

³²² Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. asırlar)* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969), 128.

³²³ Khalid Nazir, *The Zakat Law* (İslamabad: Ammar Publications, 2002), 181-182.

Bu iki kanun öşürle sınırlı kalmış olup zekâta tabi diğer mallar 1978 tarihli zekât fonu kanununda ele alınmıştır. Bu tarihten sonra 1980, 1984, 1986 ve 1990 gibi farklı yıllarda zekâatla ilgili düzenlemeler ve kanunlar çıkarılmıştır.³²⁴ 1990 yılında çıkarılan kanunla beraber Sosyal Refah Bakanlığı'na bağlı Zekât Teşkilatı (Zakat Chamber/Dîvânü'z-zekât)³²⁵ kurulmuş ve Sudan'da yaşayan her Müslümanın zekât vermesi zorunlu hale gelerek ödemekten kaçınanlara para cezası verilmesi ön görülmüştür. Sudan Hükümeti, sınırlı olan bu zekât fonunun yapılacak yardımlara yetebilecek düzeyde olmaması nedeniyle zekât fonuna katkı sağlamaktadır.³²⁶

2001 yılında çıkarılan Zekât Kanunu ise günümüzde halen geçerliliğini koruyan kanundur.³²⁷ Bu kanunlar incelendiğinde günümüze doğru geldikçe zekâatla ilgili çalışmaların detaylandırıldığı daha kapsamlı ve işlerliğe sahip bir yapı oluşturulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

2001 yılında çıkarılan Zekât Kanunu, zekât divanının kurulması, görevlilerin yetki ve sorumlulukları, zekâatla mükellef kişiler ve zekâatların ödenmemesi durumunda yapılacak cezâî yaptırımlar, zekâta tabi mallar ile ilgili hükümlerin ele alındığı yedi bölümden oluşan ayrıntılı bir kanun metnidir. Bu kanun gereğince, meclisin denetiminde tüzel kişiliğe sahip “Dîvânü'z-zekât/Zekât Divanı” adı verilen bağımsız bir heyet ve bu divan ile oluşturulacak başkan, genel sekreter ve on kişiyi geçmeyecek üyeden oluşan “Yüksek Zekât Mütevelli Heyeti” kurulmuştur. Divan, Yüksek Zekât Mütevelli heyeti denetiminde faaliyetlerini sürdürmektedir. Divanda, alanında uzman din âlimlerinden oluşan fetva kurulu ve kararları kesinlik ifade eden Yüksek Mezalim Kurulu oluşturulmuştur. Her şehirde, o şehrin zekât vekillerine bağlı bir başkan, on üç üye ve sekreterden oluşan Zekât Divanı oluşturulur. En küçük birim olan Zekât İl Sekreterinden Zekât Divanına kadar bütün birimlerin görev sorumluluk ve hedefleri belirlenmiş ve bu birimlerin birbirleriyle münasebetleri planlanmıştır.

³²⁴ Nazir, *The Zakat Law*, 182-183.

³²⁵ Zakat Chamber/Dîvânü'z-zekât, <https://bit.ly/3yUJ8oq> (Erişim 28.05.2024).

³²⁶ Mervan Selçuk - Şakir Görmüş, *Zekâtın Kurumsallaşması Dünya Uygulamaları ve Türkiye için Model Önerisi* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2019), 74.

³²⁷ Abdurrahman Jamel Yesuf, *Sudan'da İslâm İktisadı ve Finansının Güncel Durumu*, (İKAM Ülke Raporları 2, 2017), 43.

Kurumsal yapının en üst makamını temsil eden Zekât Divanının hedefleri konumuz açısından önemlidir. Zekâtın ruhuna uygun bir şekilde toplanıp dağıtılması suretiyle zekât farîzasını uygulamak, toplumda zekât bilincini tesis edip zekât vermeye yönlendirmek, zekât ve sadakanın toplanmasından dağıtılmasına kadar olan süreci yöneterek devlet otoritesini güçlendirmek, zekât organizasyonu ile toplumsal birlik ve beraberliği artırmak hedefleriyle zekât uygulamasının devlet eliyle yönetilmesinin gerekliliğine de işaret edildiği görülmektedir.

Bu kanuna göre çifte ödeme yapılmamasına dikkat edilmesi koşuluyla Sudan'da veya Sudan dışında yaşayan zekât vermekle mükellef mala sahip her Sudanlı Müslümanın, Sudan'da yaşayan zekât vermekle mükellef mala sahip Sudanlı olmayan her Müslümanın zekât vermesi zorunludur. Zekât ödemekten kaçınan ve zekât ödememek için hile yapan kişiler için mükellef olduğu zekât miktarını aşmayacak şekilde ceza uygulanması ve Divan yoluyla zekâtın cebren alınması kararlaştırılmıştır.

328

Sudan'da toplanan zekâtların hemen hemen her dönemde yarısından fazlasının “fakirler ve miskinler” sınıfına, geriye kalan miktarın büyük bölümünün de “zekât âmilleri” sınıfına sarf edildiği görülmektedir. 2005 yıllarına ait veriler incelendiğinde zekâtın sarf edildiği yerler % 65 fakir ve miskinler, % 14,5 zekât âmilleri, %7 faaliyet giderleri geri kalanda diğer zekâtı hak eden sınıflar için yüzdeler olarak ayrı ayrı açıklanmıştır.³²⁹ Burada zekât âmilleri ve faaliyet giderlerinin yüzdelerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. İslâm hukuku açısından zekât organizasyonu için pay alınıp alınamayacağı, pay alınacaksa toplanan miktarın en fazla ne kadarının bu harcamalara ayrılacağı hususu değerlendirilmeye muhtaçtır.

2001 yılı Zekât Kanunundaki öşürle ilgili hükümler şöyledir:

1) Tarım ürünleri; ekin, meyve, sebze ve orman ürünlerini kapsamaktadır. Elde edilen bütün mahsuller öşre tabidir.

³²⁸ Sudan Zakat Law, <https://bit.ly/3z7E5B4> ;<https://bit.ly/3KEtWi3> (Erişim 28.05.2024)

³²⁹ Selçuk-Görmüş, *Zekâtın Kurumsallaşması*, 75.

2) Tarım ürünlerinin nisabı 5 vesk olup 653 kg'dır. Ölçekle ölçülemeyen ürünlerde ise ölçekle ölçülebilen ürünlerden orta değerde olan esas alınarak nisabı hesaplanır.

3) Mahsul, olgunlaşıp hasat edildiği zaman öşürünün hesaplanması gerekir.

4) Mahsul doğal sulama yollarıyla sulanıyorsa 1/10, yapay sulama yollarıyla sulanıyorsa 1/20 öşür alınır.

5) Mahsulün nisabını tamamlamada aynı cinsten olanlar birleştirilebilir. Aynı yıl içerisinde elde edilen mahsul, ekim yeri ve zamanı farklı olsa da birbiriyle birleştirilebilir.

6) Mahsul olgunlaştıktan sonra satan ve hibe eden kişiden öşür alınır. Mahsul olgunlaşmadan önce; satış, hibe veya ölüm yoluyla ürün bir başkasına intikal ederse bu kişiler mahsulü üreten gibi sayılarak öşrü alınır.

7) Üreticinin, tarımda kullanılan hayvanların, yoldan geçenlerin ve sahibinin yedirdiği kişilerin yediği ürünler, nisab hesaplanırken dikkate alınmaz. Tarım ürünlerinde kalite farkı olduğunda zekât orta değerde olandan alınmalıdır.

8) Orman ürünlerinin öşrü, ağaçlar kesilmek için uygun zamana gelip kesildiği zaman alınır. Fakat bu ürün, odun kömürü haline geldiyse ticari ürün kapsamında değerlendirilir.³³⁰

Sudan, zekât kanununun öşürle ilgili hükümleri değerlendirildiğinde tek bir mezhebe bağlı kalınmadığı hükümler konusunda eklektik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca öşürle ilgili hemen hemen her konuya temas edilerek karışıklığa sebebiyet verebilecek nedenlerin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Sudan, uzun yıllar iç savaş yaşamış 2011 yılında Güney Sudan'ın ayrılmasıyla da en büyük gelir kaynağı olan petrolün çok büyük bir oranını kaybetmiştir. Bu nedenle ülke ekonomisini düzeltmek amacıyla tarım sektörünü iyileştirmek, ihracatı

³³⁰ Sudan Zakat Law, <https://bit.ly/3z7E5B4> ;<https://bit.ly/3KEtWi3> (Erişim, 28.05.2024)

artırmak amacıyla stratejiler belirlemiştir. Ülkede dünyadaki toplam üretimin %75-80'ine tekabül eden Arap zamlı tarım alanında en büyük geliri sağlarken, pamuk, yer fıstığı, buğday, şeker kamışı, mango, papaya, muz, tatlı patates, susam tohumu gibi tarım ürünleri yetiştirildiği bilinmektedir. Fakat su teminin yeterli derecede sağlanamaması, elektrik enerjisi eksikliği ve elverişsiz yollar tarım alanlarından faydalanılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Yine de ülkede zekât potansiyeli en yüksek alan tarım alanıdır.³³¹ Her geçen gün artan ve etkinliği artırılmaya çalışılan zekât kurumu, ihtiyaç sahiplerini gözetmeye çalışsa da ülkede ciddi derecede yoksulluk problemi yaşanmaktadır.

B. Ürdün

II. Dünya Savaşı sonrası Ürdün halkı ve meclisinin baskısı üzerine İngiltere'nin dış ilişkilerde, bazı ekonomik ve askeri konularda kendini garanti altına alarak Ürdün'e bağımsızlık vermesi üzerine 1946 yılından ilk bağımsız anayasası yürürlüğe girmiştir.³³² Bu tarihten sonra fakir ve yetimlerin korunması, mültecilere yardım edilmesi amacıyla vergi ve zekâtla ilgili çeşitli düzenlemeler olsa da³³³ 11 Ocak 1978 yılında basit ve kısa içeriğe sahip bir zekât kanunu çıkarılmıştır.³³⁴

Vakıflar Bakanlığı'nın denetimine bağlı olarak kurulan zekât kurumu, kendi adına borçlanma, taraflarla sözleşme yapma yetkisine sahip ekonomik ve idari işler bakımından bağımsız bir yapıya sahiptir.³³⁵ Bu zekât kurumunun idari işlerinden sorumlu olan İdare Konseyi aralarında iki yıllık süreyle değişime tabi olan dini alanda bilgin beş üyenin de bulunduğu bakan, bakan yardımcısı, büyük müftü, mali işlerden sorumlu temsilci, toplumsal işlerden sorumlu temsilciden oluşan bir teşkilat yapısına sahiptir.

Gönüllülük esasına göre toplanan zekâtlar toplumda yoksul, yetim, engelli gibi zekât hak sahiplerine ulaştırılmaktadır. Zekât kurumu toplanan gelirlerin %10'luk

³³¹ Yesuf, *Sudan'da İslâm İktisadı ve Finansının Güncel Durumu*, 6-20.

³³² Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, 306.

³³³ Selçuk -Görmüş, *Zekâtın Kurumsallaşması*, 84.

³³⁴ Nazir, *The Zakat Law*, 200.

³³⁵ Nazir, *The Zakat Law*, 200; Selçuk -Görmüş, *Zekâtın Kurumsallaşması*, 84.

kısmını aşmayacak şekilde idari harcamalarını karşılayabilme hakkına sahiptir.³³⁶ Toplanan yıllık zekât gelirlerinin %10'luk kısmı ihtiyaç sahibi kişilerin hizmet alması için sağlık kuruluşu yapmak amacıyla değerlendirilmektedir. Zekât vermeye teşvik etmek amacıyla zekât verenler gelir vergisinin %25'lik kısmından muaf tutulmuş, 1982 yılında yapılan düzenlemeyle mükelleflerin ödediği zekât miktarı oranında gelir vergisinden düşürülerek katılımın artması hedeflenmiştir. Zekât fonunun gelirleri de devletin koyduğu bütün vergilerden muaf sayılarak sürecin desteklendiği görülmektedir. Ürdün'de zekât uygulaması bağımsız fonlara sahip kırk üç gönüllü zekât komitesinin katkısıyla ülke genelinde etkin bir şekilde çalışmalarını sürdürme gayretindedir.³³⁷ İslâmî kurallara uygun bir şekilde zekât toplama uygulamasını devlet tarafından yöneterek toplumdaki dezavantajlı bireylerin ekonomik anlamda iyileşmesi ve ekonomik olarak yükselen bir toplum inşa edilmesi amacının gözetildiği görülmektedir. Zekât gelirlerinin belli bir kısmıyla ihtiyaç sahiplerinin kullanması için de olsa sağlık kuruluşlarının yapılması zekâtın temlik şartı açısından değerlendirilmesi gereken bir uygulamadır.

Ürdün Dâiratü'l İftâ'nın öşürle ilgili görüşlerini sitesindeki fetvalar üzerinden ele almaya çalışacağız. Zeytinin zekâtıyla ilgili soruya 2012'de verilen ayrıntılı cevap incelendiğinde farklı mezheplerin zeytinin zekâtıyla ilgili görüşlerine yer verildiği görülmektedir. İmam Mâlik, Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin eski kavline göre zeytinden öşür alınması gerektiği, sulaması masrafsızsa 1/10, sulamasında masraf varsa 1/20 oranında verilmesi belirtilmiştir. Nisab konusunda Necmeddin el-Kürdî ve Nuh el-Kûdah (öl. 2010) referans gösterilerek beş veskin 611 kg olduğu kabul edilmiştir.³³⁸ Ayrıca buğdayla ilgili bir sorunun cevabında beş veskin 900 litreye denk olduğu ifade edilmiştir.³³⁹ Nisab konusunda ise zeytinyağı değil zeytin esas alınmalıdır. Meyvesi olgunlaşmadan önce ağaçların satışı câiz görülmeyip, meyve olgunlaştıktan sonra ağacın satılması durumunda zekât miktarının satış fiyatından

³³⁶ Cici, "Günümüzde İslâm Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaşması Çabaları", 243.

³³⁷ Selçuk-Görmüş, *Zekâtın Kurumsallaşması*, 85.

³³⁸ Dâiratül-İftâ, Akhâmü zekâtü'z-zeytûn, <https://bit.ly/3XhJOyx> (Erişim 01.06.2024).

³³⁹ Dâiratül-İftâ, Nisâbü'l-gamh, <https://bit.ly/45otKNp> (Erişim 01.06.2024)

düşülmesi veya satın alan kişiyi zekât konusunda bilgilendirilmesi anlaşmazlığın yaşanmaması açısından uygun bir davranış olarak görülmüştür.

Bal ve safran konusunda İmam Şafî'nin görüşü verilerek öşür gerekmeyeceği beyan edilmiştir. Fakat kişi bu ürünlerin satımını yapıyorsa ticari ürünler kapsamında değerlendirilerek elde edilen paranın nisaba ulaşması halinde üzerinden bir yıl geçtikten sonra zekâtının verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Safran'ın öşrü konusunda Ebû Hanîfe'nin de görüşü verilerek ihtiyatlı davranmak isteyen kişinin buna göre hareket edebileceğini söylemeleri dikkat çekmektedir. Buğday, pirinç, mercimek, arpa gibi gıda maddeleri ve meyvelerden de kuru üzüm ve hurma için öşür gerektiği paylaşılmıştır.³⁴⁰ Öşre tabi ürünler konusunda İmam Şafî'nin görüşünün benimsendiği görülmektedir.

Öşrün ödemesinin fakihlerin çoğunluğuna göre kıymetiyle para olarak yapılmasının câiz olmadığı aynî olarak yapılması gerektiği ifade edilerek Hanefîlerin kıymetiyle yapılmasına cevaz verdiği nakledilmiş³⁴¹ fakat herhangi bir tercihte bulunulmamıştır.

Öşür hesaplamalarında toprağın sürülmesi ve hazırlanması, tohum, gübre için yapılan masraflar düşürülmez. Şâri' öşür konusunda masrafları dikkate alarak hükmü ona göre düzenlemiştir. Bu yüzden sulama dışındaki masrafları üreticinin kendi karşılaması gerektiği ifade edilmiştir.³⁴² Bu görüşü temellendirmek için Hanefî ve Şafî mezhebinin görüşlerine müracaat edilmiş daha ayrıntılı bilgi için Mevsûatü'l-Fikhiyye'ye yönlendirilme yapılmıştır. Ayrıca bu tür masrafların düşürülmesi için herhangi bir delil bulunmadığı ifade edilmiştir. Masrafların düşürülmesiyle ilgili soruda bu masrafların bankadan para alınarak yapıldığı ifade edilmesine rağmen masrafların borç ile yapılması konusunda da bir ayırım yapılmadığı görülmektedir.

³⁴⁰Dâiratü'l-İftâ, "Hükmü zekâti'z-za'feran", <https://bit.ly/4bXoWRC> ;
Dâiratü'l-İftâ, "Leysefi'l-asel zekâtün", <https://bit.ly/3ySRKMK> (Erişim 01.06.2024).

³⁴¹Dâiratü'l-İftâ, "ez-zurû'u'lletî tecibü fiha'z-zekât", <https://bit.ly/3XmqPmd>
(Erişim 02.06.2024).

³⁴²Dâiratü'l-İftâ, "Hasmu Mesârifi'z-ziraâti mine'z-zekât" <https://bit.ly/45pGJi0>
(Erişim 02.06.2024).

Ürdün'deki öşür ile ilgili görüşler incelendiğinde fetvalarda farklı mezheplerin görüşlerine yer verilmesine rağmen çoğunlukla Şâfiî mezhebine göre karar verilmiştir. Sınırlı sayıda ürün öşre tabi tutulmuştur. Ülkede tarım alanları sınırlı olmakla birlikte özellikle Ürdün Vadisinde meyve sebze üretimi yapıldığı bilinmektedir. Turunçgil, domates, salatalık, çilek, zeytin, kiraz, kayısı, erik başlıca tarım ürünleridir. Salatalık, domates, kiraz, erik şeftali gibi ürünlerin ihraç edildiği de bilinmektedir.³⁴³ Ülkede hububat ve baklagillere nispeten bu ürünlerin daha çok üretildiği düşünüldüğünde gelir getiren bu ürünlerin öşür kapsamında değerlendirilmemesi dikkat çekicidir.

C. Kuveyt

Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetindeki Kuveyt, 1899 yılında İngiliz himayesine girmiş, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan iç ve dış siyasi karışıklıklar ve milliyetçilik hareketlerinin yoğunlaşması sonucunda bu himaye, İngilizler tarafından 19 Haziran 1961'de sona erdirilerek tam bağımsız devlet statüsü kazanmıştır.³⁴⁴

16 Ocak 1982 tarihli 5 nolu kanunla Kuveyt'te Beytü'z-zekât adı verilen Zekât Fonu Kanunu kabul edilmesiyle zekâtın devlet tarafından gönüllülük esasına dayanarak toplanması kararlaştırılmıştır. Belirli bir büyüklüğe ulaşan şirketler ise zekât vermekle yükümlüdür.³⁴⁵ Dini İşler ve Evkaf Bakanlığının denetimi altında bulunan Beytü'z-zekât, bağımsız bütçeye ve ayrı yasal statüye sahiptir. İdare konseyi ise zekâtla ilgili faaliyetlerin yürütülmesindeki çalışma süreçlerini belirleyip birey, şirket ve diğer mali kurumlardan zekâtı toplayarak hak sahiplerine dağıtım planı ve organizasyonu gibi pratik işleri takip eden aralarında Kuveyt vatandaşlarından da altı kişinin bulunduğu on üyeden oluşan bir konseydir.³⁴⁶

Zekât, Kur'ân'da açıkça beyan edilen sekiz sınıfa dağıtılmaktadır. Eşinden ayrılmış kadınlar, yoksul dullar, herhangi bir geliri bulunmayan hastalar, yaşlı kadın ve erkekler, ihtiyaç sahibi öğrenciler, işsizler, mahkûm aileleri ve kendilerine bakacak

³⁴³ Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, *Yurtdışında Tarım Sektörlerine Yönelik Yatırım Olanakları Ürdün-Tanzanya* (Ocak, 2014), 2, 8.

³⁴⁴ Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, 107,108.

³⁴⁵ Osman Hüseyin Abdullah, *ez-Zekât ed-Damânü'l-ictimâ'ıyyü'l-İslâmî* (Kahire: Dâru'l-vefâ,1989), 213; Nazir, Khalid, *The Zakat Law*, 209.

³⁴⁶ Nazir, *The Zakat Law*, 209, 210.

vasisi olmayan aileler zekât hak sahibi kapsamına dâhildir. Bunların dışında zekât kurumu, sivil toplum örgütlerini desteklemek, dini eğitim için mescit ve kurumlar yapmak, toplumun zekât konusunda bilinçlenmesi için İslâmî yayınlar yayınlamak, rehabilitasyonları için hak eden kişilere faizsiz kredi sağlamak yoluyla faaliyet alanlarını genişletmektedir.³⁴⁷

Kuveyt, kendi bölgesindeki diğer Müslüman ülkeler için güzel bir kurumsallaşma örneğidir. Zengin ekonomik kaynaklara sahip olan Kuveyt özellikle Bangladeş, Pakistan ve yoksul Afrika ülkelerinde projeler başlatarak birçok ihtiyaç sahibine ulaşmaya çalışmaktadır.³⁴⁸

Kuveyt ekonomisi büyük oranda petrole dayanan ekonomik çeşitliliği çok az olan bir ülkedir. Ülke topraklarının %8,6 gibi az bir oranın tarım alanı olduğu bilinmektedir. Çöl ikliminin hâkim olması ve toprak verimliliğinin düşük olması nedeniyle tarım ürünlerinde dışa bağımlıdır.³⁴⁹

Beytü'z-zekâtın öşürle ilgili görüşleri şöyledir:

1) Araziyi kullanma ve nemalandırma amacıyla ziraatı yapıp elde edilen her türlü ürün öşre tabidir. Bu konuda Hanefî Mezhebinin yerden çıkan her mahsulden öşür alınması görüşü tercih edilmiştir.

2) Öşrün nisabı beş vesktir. Bir vesk, 60 sâ', 5 tam 1/3 Bağdat rıtlıdır. Bu da buğday vb. ürünlerde 612 kg'dır.³⁵⁰ Ölçekle ölçülemeyen ürünlerin nisabında hububatın ortalama olanı dikkate alınarak hesaplama yapılır. Hububat ve meyvenin kurutma sonrasındaki ağırlıkları dikkate alınır.

³⁴⁷ Nazir, *The Zakat Law*, 210-211. Zekâtın tenmiyesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Bülent Dadaş, "Zekâtın Tenmiyesinin Fikhî İmkânı", *Diyanet İlmî Dergi* 53/1 (Ocak-Şubat-Mart 2017), 72-98; Mustafa Bülent Dadaş, "Eski ve Yeni Tartışmalar Işığında Zekâtta Temlik Meselesi", *Zekât Kongresi*, ed. Cafer Tayyar Doymaz (Ankara: DİB Yayınları, 2023), 289-304.

³⁴⁸ Nazir, *The Zakat Law*, 211, 212.

³⁴⁹ İpek Yolu Kalkınma Ajansı, *Ortadoğu Durum Raporu* (Ocak, 2011), 43.

³⁵⁰ Beytü'z-zekât'ın fetvalar kitabında hurmayla ilgili bir soruya cevap verilirken ortalama ağırlıkta olan hurmanın nisabının 522,2 kg olduğu cevabı verilmiştir. Aynı cinsin farklı türleri bir kabul edilir. bkz. Beytü'z-zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâva 'z-zekât ve 's-sadakât ve 'n-nuzûr ve 'l-keffârât*, 112.

3) Öşürde ürünün üzerinden bir yıl geçme şartı bulunmaz. Mahsulün elde edilmesi dikkate alınır. Bir yıl içinde birden fazla mahsul elde edilmesi durumunda her hasatta öşür alınır.

4) Tarım ürünlerinin zekât miktarı sulamadaki emeğe göre şekillenip; emeksiz sulanıyorsa %10, sulamada emek varsa %5, sulamada her iki yöntem de kullanılıyorsa % 7,5 oranında öşür verilmesi gerekir.

5) Ekin veya meyvelerden aynı cinste olanlar birbirleriyle birleştirilebilirken farklı cinste olanlar birleştirilemez. Bir cinsin farklı türleri de birleştirilebilir.

6) Mahsulde kalite farkı varsa orta halli ve iyi olanı tercih edilip, orta hallinin aşağısında olan kötü ürün tercih edilmez.

7) Bir kişinin birden fazla arazisinden elde edilen mahsulü birbirleriyle birleştirilebilir.

8) Öşürde mahsulün kendisinden verilmesi esas olmakla birlikte verilmesi gereken miktarın kıymeti nakdî olarak verilebilir.

9) Meyvelerin zekâtında güvenilir bir görevli aracılığıyla hars yapılabilir. Hars yapan kişi, ürünün üçte birini veya dörtte birini mahsul sahibinin faydalanması için bırakarak hesap yapar.

10) Kiralanan veya ödünç verilen arazide, kiracı ve ödünç alan kişi mahsulün öşrünü vermesi gerekir.

11) Masrafların düşürülmesi konusunda Uluslararası İslâm Fıkıh akademisinin kararı esas alınmıştır. Buna göre; mahsulle doğrudan ilgili olmayan toprağın ıslahı, araziye su kanallarının açılması ve toprağın nakli gibi arazi içim yapılan harcamalar mahsulden düşülmez. Mahsulle doğrudan ilgisi olan tohum, gübre ve zirai mücadele amacıyla kullanılan ilaçlar, zirai afetler için yapılan harcamalar üreticinin kendi imkânlarıyla karşılanıyorsa bu masraflar öşür hesaplanmasında düşürülmezken, borçlanılarak yapılması halinde bu masraflar düşürülür.

12) Aynı yıl içinde elde edilen ekin ve meyvelerin aynı cins olanları birbiriyle birleştirilebilir. Hadrâvât tek bir cins olarak kabul edilir.

13) Baldan öşür alınır. Balda nisab 10 farak, 16 Bağdat rıtlıdır. Bu da günümüz ölçüsüyle 75 kg'dır. Balın öşrünü nakdî olarak vermek câizdir.³⁵¹

Beytü'z-zekât'ın öşürle ilgili görüşleri incelendiğinde tek bir mezhebe bağlı kalınmadığı görülmektedir. Görüşlerde Karadâvî'nin etkisi hissedilmektedir. Ölçekle ölçülmeyen ürünlerin nisab hesaplamasında ortalama olan ürünün tercih edilmesi buna örnek verilebilir. Kendilerine yöneltilen bir soruda buğday vb. ürünlerde nisabın 612 kg olduğu genel görüşüne rağmen hurmanın nisabı olarak 522,2 kg cevabı verilmesi farklı ürünlerde nisabın farklılaşabileceği görüşünde olduklarına bir göstergedir. Fakat farklı ürünlere farklı nisab belirlemeyle ilgili bir çalışmalarının olduğu bilinmemektedir. Böyle bir girişimde bulunulmamasında ülkedeki tarım ürünü çeşitliliğinin az olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

D. Mısır

1922 yılında bağımsızlığını ilan eden Mısır'da zekâtın zorunlu olarak toplanmasını gerektiren bir kanun hazırlanmamıştır. Fakat zekâtın devlet tarafından toplanması için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Emek verilerek hazırlanan bu çalışmalar uzun bir süre taslak olarak kalmıştır. Kurumsallaşma sürecinin ilk adımı olarak 1948 yılında başkanlığını Muhammed Ebû Zehre'nin yürüttüğü bir zekât komisyonu kurulmuş zekâtla ilgili bir kanun tasarısı hazırlanmış fakat yasalaşamamıştır. 1971 yılında Benku Nâsır el-İçtimâî isimli bir banka açılarak zekâtın gönüllük esasına göre toplanıp hak sahiplerine ulaştırılması için taslak hazırlansa da yine yasalaşamamıştır. Hatta bu çalışmalar için Benku İslâmiyye ve Benku Faysal İslâmiyye adında iki banka daha açılmıştır.³⁵² 1984 yılında ise Beytü

³⁵¹ Beytü'z-zekât el-Kuveytiyye, *Ahkâm ve Fetâvâ'z-zekât ve's-sadâkât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*, 104-107; Heyet/Zakat House, *Zakat Rules*, çev.Hind Mohammed al-Ojairy (Kuveyt, 2001), 62-64.

³⁵² Abdullah, *ez-Zekât ed-Damânü'l-ictimâ'iyü'l-İslâmî*, 199-201.

mâli'z-zekât adında bir birimin kurulması teklifini içeren zekâtla ilgili kanun taslağı hazırlanarak Mali ve Ekonomik İşler Komisyonu tarafından mecliste sunulmuştur.

1971 yılında Benku Nasır el-İçtimâî'ye zekâtla ilgili faaliyetleri yürütme yetkisi verilmiştir. Toplumdaki ihtiyaç sahiplerini gözetme, küçük girişimlere mali destek sağlama, yetim ve yaşlılar için kalacak yer temin etme, fakir öğrencileri destekleme hedefiyle çalışmalar yapmış ve ülke genelinde şubeler açılmıştır.³⁵³

2014 yılında kabul edilen zekât kanunu ile tüzel kişiliğe sahip merkezi Kahire'de bulunan el-Ezher şeyhinin denetimine bağlı Beytü'z-zekât ve's-sadakât ismiyle mali ve idari bağımsız bir sandık kurulmuştur. Yine gönüllük esasıyla toplanan bireysel ve şirket zekâtlarının yanı sıra sadaka, infak gibi bağışları kabul eden bu fonun gelirleri vergiden muaf tutulmuştur.³⁵⁴ Siyasi çalkantıların da etkilediği kurumsallaşma sürecinin uzun sürede gerçekleşmesi zekât faaliyetlerinin sistemli ve etkin bir şekilde yürütülmesini etkilemiştir.

Beytü'z-zekât ve's-sadakât sitesinde öşürle ilgili kısa ve genel bilgiler verildiği için farklı bir bilgi varsa belirterek ülkede itimat edilen Mısır Dâru'l-İftâ'nın fetvaları üzerinden öşürle ilgili görüşler ele alınacaktır.

Öşre tabi ürünler konusunda ihtiyaç sahiplerinin yararı açısından ve zekâtın hikmetine daha uygun olduğu için Ebû Hanîfe'nin araziyi nemalandırmak kastıyla elde edilen bütün ürünlerden öşür alınması gerektiği görüşünü tercih etmişlerdir. Hatta mangonun öşrüyle ilgili fetvada zekâtın hikmeti açısından kâr meselesine dikkat çekilmiş günümüzde kârı etkileyen faktörlerin sadece mahsulün türüyle sınırlı kalmadığı ürünün ihracat konusu olması, yetiştirilme süreci ve pazarda edindiği yerle bağlantılı olduğu bu yüzden mangodan öşür alınması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Fakat üreticinin imkânlarının kısıtlı olması, tarımsal gider ve borçlar nedeniyle zekât vermeye gücü yetemeyecek şartlarda olması veya zorlanması halinde toplumun genel

³⁵³ Cici, "Günümüzde İslâm Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaşması Çabaları", 236,237; Melih Turan, *İslâm İktisat Siyaseti Açısından Zekâtın Kurumsallaşması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslâm Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 76.

³⁵⁴ Selçuk -Görmüş, *Zekâtın Kurumsallaşması*, 79; Zekât faaliyetlerinin yürütüldüğü site için bkz. <https://baitzakat.org.eg/> (Erişim 02.06.2024).

görüşü olan belli ürünlerden öşür vermeyi bireyin tercih edebileceği belirtilmiştir.³⁵⁵ Nitekim Beytü'z-zekât ve's-sadakât sitesinde gıda maddesi özelliği olan buğday, fasulye, arpa, pirinç vb. ve yenip depolanabilen mısır, bezelye, nohut vb. tarım ürününün öşre tabi olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁶

Mahsul beş veske ulaştığında öşre tabi olur. Bu da günümüz ölçüsüyle 612 kg'dır. Doğal yollardan sulanan emek harcanmayan üründe %10, sulamasında emek bulunan üründen %5 oranında öşür verilmelidir. Beytü'z-zekâtta hem emek hem emeksiz sulama varsa %7,5 öşür verileceği eklenmiştir.³⁵⁷ Esas olan öşrü aynî olarak vermek olmakla birlikte mahsulün öşrü nakdî olarak verilmesi de uygun görülmüştür.³⁵⁸ Ölçüyle ölçülemeyen ürünlerin öşrü konusunda bir ayırım yapılmadığı görülmektedir.

Nisabı hesaplamada tohum, gübre, işçi ücreti gibi ürünle ilgili masrafların mahsulden düşülmemesi temel prensip olarak benimsenmiş, bu masraflar mahsule eşit veya mahsulden fazla olması halinde masrafların düşürülebileceğine dair olan görüşlere uyulması câiz görülmüştür.³⁵⁹ Daha sonra 2023 yılında konuyla ilgili başka bir soruya müftü Şevki İbrâhim Allâm'ın bu genel görüşten farklı cevap verdiği görülmüştür. O, ürünle ilgili masrafların ürünün üçte birini aşmayacak şekilde düşürülebileceğini ifade etmiştir. Eğer tarımsal üretimle ilgili bir borç varsa bu da düşürülmelidir. Tarımsal üretimle ilgili olmayan bir borç varsa mahsulün tamamına karşılık gelmesi durumunda öşür verilmeyeceğini, borç mahsulün bir kısmına karşılık geliyorsa borç miktarınca düşürülüp kalan miktardan nisab aranmaksızın öşür verilmesi gerektiği görüşünü paylaşmıştır.³⁶⁰ Allâm, bu görüşünü İbn Ömer'den gelen

³⁵⁵Dâru'l-iftâ el-Mısriyye "Zekâtü'z-zurû' ve's-simâr ve sûratü ihrâcîhâ", <https://bit.ly/3VkJvF> ;Dâru'l-İftâ, Hükümü zekâtü fakiheti'l-mancû, <https://bit.ly/4cfewMQ> (Erişim 02.06.2024).

³⁵⁶ Beytü'z-zekât ve's-sadakât, "Ta'rîfü'z-zekât ve menziletihâ ve meşru'iyetihâ", <https://baitzakat.org.eg/rules/> (Erişim 02.06.2024).

³⁵⁷ Beytü'z-zekât ve's-sadakât, "Ta'rîfü'z-zekât ve menziletihâ ve meşru'iyetihâ", <https://baitzakat.org.eg/rules/> (Erişim 02.06.2024).

³⁵⁸Dâru'l-İftâ el-Mısriyye,"Hükümü zekâtü fakiheti'l-mancû", <https://bit.ly/4cfewMQ> (Erişim 02.06.2024).

³⁵⁹Dâru'l-İftâ el-Mısriyye,"Hasmu tekâlifü'z-zurû'inde hesâbi'z-zekât", <https://bit.ly/3KMZJx3> (Erişim 02.06.2024).

³⁶⁰Dâru'l-İftâ el-Mısriyye, "Meden meşrûiyetü hasmü tekâlifü'l-intâciz-zirâi' mine'z-zekâti inde ihrâcîhâ" <https://bit.ly/3zaxvty> (Erişim 02.06.2024).

borçların düşürülmesi ile ilgili rivayete ve hasat tahminindeki üçte biri veya dörtte birini üreticiye bırakma ile ilgili rivayete atıf yaparak temellendirmiştir. Fakat hars yöntemindeki rivayetteki üreticiye bırakılan pay göz önüne alınarak masrafların üçte birini aşmayacak şekilde düşürülmesi sonucuna varılması geçerli bir temellendirme olarak görünmemektedir.

Görüşler incelendiğinde çoğunlukla Şâfiî mezhebinin görüşleri tercih edilmekle birlikte zekâtın genel amaçlarına daha uygun olduğu düşünüldüğü halinde farklı görüşler de tercih edilmiştir. Özellikle mükellefi zorlayacak meselelerde kolaylaştırma yoluna gidilerek farklı görüşlerin tercih edilmesine cevaz verildiği görülmektedir.

Mısır, tarım arazileri açısından kısıtlı imkânlarla sahip olmakla birlikte tarıma elverişli toprak elde edebilmek için yatırımlar yapan bir ülkedir. Buğday, arpa, şeker kamışı, soğan, pirinç, pamuk gibi tarım ürünleri elde edilmektedir.³⁶¹

E. Türkiye

Türkiye’de zekât kurumsal bir faaliyet yoluyla değil devlet tarafından tanınmış sivil toplum kuruluşları ve bireylerin hak sahiplerine kendilerinin ulaştırması yoluyla yapılmaktadır. Ülkemizin hukuki yapısı gereği zekât ile ilgili kanun, yasa veya hukuki bir adım günümüze kadar gündeme gelmemiş olmakla beraber yakın bir dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kurulan Zekât İşleri Daire Başkanlığı’na daha sonra ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Her ne kadar hukuki olarak zekâtla ilgili bir adım atılmamış olsa da Türkiye’nin tarihi seyrini incelediğimizde zekâtın kurumsallaşması ile ilgili görüş beyan eden ve çalışma yapan birçok kişi/kurum olmuştur. Hemen hemen her zekât çalışmasında yer alan Salih Tuğ, 1973 yılında yayınladığı zekâtın müesseseseleşmesiyle ilgili makalesinde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, bağımsız bir bütçeye sahip beytül-mâl esaslarını takip eden, zekâtın merkezi bir teşkilat haline getirilmesini ve ülke

³⁶¹ Suna Doğaner, “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/554.

genelinde faaliyet göstererek zekâtın gayesini yerine getirecek bir yapı kurulmasını teklif etmektedir.³⁶²

1984 yılında İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) tarafından toplumun zekât pratiğindeki ihtiyacı karşılamak amacıyla zekât hükümlerini sade bir dille ayrıntılı bir şekilde inceleyen *İbadet ve Müessese Olarak Zekât* ismiyle daha çok zekâtın fikhî boyutunu ortaya koyan çalışma yapılmıştır.³⁶³ Aynı kurum 1987 yılında zekâtın sosyal düzende pratik bir yansımaları tespit etmek amacıyla zekâta tabi her mal üzerinden ayrı ayrı Türkiye'nin zekât potansiyelini belirlemeye yönelik verileri ortaya koyan bir çalışma yapmıştır.³⁶⁴ Bu iki çalışma o dönemin Türkiye'si için önemli ve önder bir konuma sahiptir. 2016 yılında yine İSAV uluslararası araştırmacılarında yer aldığı zekât uygulamalarıyla ilgili ayrıntılı tebliğlerin yer aldığı *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları* isimli kapsamlı bir çalıştay düzenlemiştir.³⁶⁵ Hem Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hem de vakıflar aracılığıyla zekâta ilgili birçok çalıştay, kongre ve sempozyum düzenlenmiştir. Bu da zekâtın akademik anlamda müzakere edilerek gündemde tutulduğu, toplum nezdinde daha etkili bir şekilde uygulanması ve farkındalığın artması için istişarelerin yapıldığını göstermektedir.

2021 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde Zekât Hizmetleri Daire Başkanlığı kurulmuş, 2023 yılında yürürlüğe giren görev ve çalışma yönergesiyle görev alanı belirlenmiştir. Bu yönergeye göre zekât, fidye, fitre gibi mali ibadetler ve kurban ibadetinin İslâmî usullere uygun yerine getirilmesi için çalışmalar yapma, yazılı ve görsel materyaller hazırlayarak toplumda bu ibadetleri yerine getirme bilinci oluşturma, bu ibadetlerin etkin yürütülebilmesi için iş birliği ve projeler yapma görevleri Zekât Hizmetleri Daire Başkanlığına tevdi edilmiştir. Ayrıca bu daire helal gıda, Ramazan ayında sunulacak hizmetler ve dini bayramların kutlanmasına yönelik işleri yürütme ve koordinasyonunu sağlamaya da

³⁶² Salih Tuğ, "Zekâtın Yeniden Merkezileşmesi", *İslâm Medeniyeti Dergisi* 3/28 (1973), 32,33.

³⁶³ Ali Özek vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekât* (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987), 1-250.

³⁶⁴ Ali Özek vd., *Türkiye'de Zekât Potansiyeli* (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1984), 1-131.

³⁶⁵ İsmail Kurt, S.Ali Tüz, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat 2017), 19-1078.

görevlidir.³⁶⁶ Bu dairenin kurulması ülkemizde yapılacak zekât faaliyetleri açısından önemli bir adımdır. Fakat görev tanımındaki “Zekât, fitre, fidyeye ve benzeri mali ibadetlerin İslâm Dininin usul ve esaslarına uygun olarak yerine getirilmesi için gerekli çalışmaları yapmak” ifadesi çok genel bir ifade olup ülkemizdeki zekât toplayan kuruluşları organize etme ya da denetleyebilme gibi kurumsal bir yetki alanına sahip olmadığını göstermektedir. Fakat bu daire, zekâtın kurumsallaşması adına atılan adımın başlangıcı olması yönüyle önemlidir.

Bir tarım ülkesi olan Türkiye öşürün konusu bakımından geniş yelpazeye sahip ürünlerin yetiştiği bir yerdir. Tahıl, sebze, meyve, baharat alanlarında; tekstil, eczacılık ve parfümeride kullanılan ham madde alanlarında çok çeşitli üretim potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin öşür potansiyelinin buğday üzerinden değerlendirildiği bir araştırmada 2022 yılında 19.500.000 ton buğday elde edildiği sadece sulama masrafı dikkate alınarak yaklaşık 1.000.000 ton öşür gerekeceği ifade edilmiştir. Ülkemizde kişi başı tüketilen yıllık buğdayın 169 kg olduğu dikkate alındığında öşür gerektiği şekilde verilmesi halinde 6 milyon ihtiyaç sahibinin yıllık buğday ihtiyacının giderildiği görülmektedir.³⁶⁷ Masraflar ve nisabla ilgili tartışmaların bu hesaplamada değişiklik oluşturması muhtemel olmakla birlikte hemen hemen bu değerinde sadece tek bir üründe öşürün hak sahiplerine ulaştırılmasının bile büyük bir ihtiyacı karşıladığı anlaşılmaktadır. Fındıkla ilgili yapılan bir araştırmada ise 2021 yılında Ordu'da üretilen fındığın tespit edilen öşür potansiyeli olan 25 milyon dolar, Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin o yıl ki mali bütçesinin %25'ine denktir.³⁶⁸ Bu veriler, ülkemizde sürdürülebilir ve etkili bir zekât faaliyeti gerçekleştirildiğinde zekât hak sahiplerinin büyük çoğunluğunun ihtiyaçlarının karşılanarak sosyal yardım bütçe yükünün de azalabileceğine işaret etmektedir.

Ülkemizde öşür pratiği ile ilgili araştırma verilerini incelediğimizde ise öşür konusunda bilinç ve bilgi eksikliği olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesiyle

³⁶⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Zekât Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri”, <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/sayfa/515> (Erişim 05.06.2024).

³⁶⁷ İlyas Yıldırım, “ Tarım Ürünleri (Öşür) Bağlamında Zekâtın Etkinliği”, Zekât Kongresi, ed. Cafer Tayyar Doymaz (Ankara: TDV Yayınları, 2023), 320.

³⁶⁸ Mervan Selçuk, *Tarımsal Üretimin Zekâtı ve Türkiye'nin Öşür Potansiyeli: Fındık Tarımı Örneği*, (İKAM, İslâmi finans Raporu 7, 2022), 12.

ilgili çalışmasında bir araştırmacı, bölgede öşür denilince sadece buğdayın anlaşıldığı halkın büyük bir kısmının Şâfiî mezhebine mensup olmasına rağmen nisab aramaksızın üreticilerin öşür verdiklerini ifade etmektedir. Öşrü verirken sulama türü veya masrafların dikkate alınmayıp 1/10 oranı üzerinden verildiği paylaşılmaktadır.³⁶⁹ Çay ve fındık üretiminin yoğun olduğu Rize ve çevresi için yapılan bir araştırmada ise halkın bir kısmının öşür vermediği bir kısmının da nisab aramaksızın belli bir orana dikkat etmeksizin hasat sonrası ürünün sadakası olarak bir miktar verdiğini paylaşmaktadır.³⁷⁰ Bu konuda daha ayrıntılı veriler için saha araştırma çalışmaları yapılmasının bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Fakat tarımsal üretimin yoğun olduğu öşür potansiyelinin yüksek olduğu ülkemizde üreticinin öşür bilinç ve bilgisinde eksiklikler olduğu aşikârdır.

Zekât faaliyetlerinin tek bir merkezden organize etmenin gerekliliği kadar zekâtla ilgili bilgilendirme noktasında da güvenilir bir merkezin çalışmalar yapmasının gerekliliği dikkat çekmektedir. Bu noktada Din İşleri Yüksek Kurulu'nun verdiği kararlar doğrultusunda müftü, vaiz, imam, Kur'ân kursu öğreticileri gibi diyanet personelinin sahadaki etkinliği toplumun bilinçlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca ülkemizde zekâtın dikkate şayan bir kısmının STK'lar aracılığıyla îfâ edildiği düşünüldüğünde bu kurumlarla işbirliği halinde bir organizasyonun amaca daha iyi hizmet edeceği düşünülmektedir.

Ülkemizde güvenilir bir merci olan Din İşleri Yüksek Kurulunun öşürle ilgili kararlarını incelemenin konumuz açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Kurul kararlarında, Bakara Suresi 267 ve En'âm Suresi 41 âyetleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'den gelen hadisler gereğince öşrün farz olduğu belirtilmiştir. Öşre tabi ürünlerde Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilerek topraktan çıkan her ürüne öşrün gerektiği ifade edilmiştir. Kendiliğinden yetişen kamış, ot gibi ürünler kazanç elde etmek amacıyla üretici tarafından yetiştirilmediği sürece öşür gerekmemektedir. Nisab

³⁶⁹ Medeni Şavlı, “Şâfiî Mezhebinin Zirai Ürünlerin Zekâtı Hakkındaki Görüşünün Yeniden Değerlendirilmesi ve Doğu Anadolu Bölgesindeki Uygulaması”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* (Haziran, 2021), 116; a.mlf, *Zirai Ürünlerin Zekâtı*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 77.

³⁷⁰ Abdulkadir Kışmır, *İslâm Hukukunda Öşür ve Delilleri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 97.

konusunda cumhurun görüşü esas alınarak buğday, arpa, mısır gibi saklanabilir ürünlerde, ürünün beş veske ulaşması halinde öşür gerekeceği, beş veskin günümüz ölçüsüne göre 653-1000 kg arasında değiştiği görüşü belirtilmiştir. Nisabın geniş bir aralık ifade etmesi nedeniyle nisab konusunda buğday için 653 kg örneği verilmiştir.³⁷¹ Diğer tarım ürünlerinin de buna göre değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ölçekle ölçülemeyen tarım ürünlerinde ise ihtiyaç sahiplerinin yararına ve nasların ruhuna uygunluğu gerekçesiyle Ebû Yûsuf'un ölçekle ölçülebilen ürünlerden değeri en düşük olanın beş veskinin kıymetine göre hesap edilmesi görüşü tercih edilmiştir.³⁷²

Öşrün nispeti konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'den gelen hadis esas alınarak sulamanın masrafsız olduğu mahsulde 1/10, sulamanın masraf yapılarak gerçekleştirildiği mahsulde 1/20 oranında öşür verilmesi gerekir. Günümüz şartlarında mazot, gübre, tarım ilaçları gibi birçok tarımsal ihtiyaç sebebiyle masrafların arttığı ve bu masrafların dikkate alınmasının daha uygun olduğu ifade edilmiştir. Buna göre sulama ve ilave masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan mahsul nisab miktarına ulaşması halinde 1/10, bu masraflar çıkarılmadan öşür verilmek istenirse 1/20 oranının verilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.³⁷³ Bu masraflar kişinin kendi mal varlığı ile yapılmasıyla borç alınarak yapılması gibi ayırım yapılmadığı görülmektedir.

Kurula göre, bir mahsul hasat edildikten sonra telef olursa mahsulün öşrü verilmesi gerekir. Mahsul hasat edilmeden ürün henüz tarladayken telef olması durumunda öşür gerekmez.³⁷⁴ Bu karara göre, mahsule öşrün farz olma vakti konusunda İmam Muhammed'in görüşünün tercih edildiği görülmektedir. Telef olmada taksirli-taksirsiz ayırımı yapılmamıştır. DİYK'in sitesinde 2023 yılında konuyla ilgili bir soruya verilen cevapta ise ürün hasat edildikten sonra elde olmayan çalınma, kaybolma, gasp gibi durumlarda öşür düşerken, üreticiden kaynaklı bir taksirle mahsul telef olursa öşür vermesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁷⁵

³⁷¹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243-244.

³⁷² Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 243.

³⁷³ Heyet, *Zekâtla İlgili Sıkça Sorulan Sorular*, 24.

³⁷⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 244.

³⁷⁵ DİYK, "Telef Olan Ürünün Öşrü Verilmesi Gerekir Mi?", <https://bit.ly/3WbzOWD> (Erişim 06.07.2024).

Kurul, tarlanın kiralanması konusunu toplumdaki uygulamaya da dikkat çekerek iki şekilde incelenmiş, tarla sahibinin belli bir ücret karşılığında kiralaması durumunda tarlayı ekip mahsul elde eden kişinin masrafları çıkardıktan sonra ürünün nisaba ulaşması halinde 1/10 oranında öşrünü vermesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu konuda İmâmeyn'in de içinde bulunduğu cumhurun görüşü esas alınmıştır. Yarıcılık adıyla bilinen diğer uygulamaya göre ise tarla sahibi ve çiftçinin paylarına düşen ürün nisab miktarına ulaşması durumunda ayrı ayrı öşür vermesi gerekir. Tarlanın sahibi tarafından ödünç verilmesi durumunda ise öşür ödünç alan kişiye aittir.³⁷⁶

Kurulun kararları incelendiğinde ağırlıklı olarak Hanefi mezhebi içerisindeki görüşleri esas aldığı ve genellikle Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinin tercih edildiği söylenebilir. Klasik fıkıh eserlerinde sulama dışındaki masrafların düşürülmemesi yönündeki genel görüş tercih edilmeyip günümüz şartları değerlendirilerek üreticinin maslahatını gözeten bir karar verildiği görülmektedir.

Ülkemizde zekât ile ilgili uygulamalara örnek olması ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun görüşünü esas alması nedeniyle TDV'nin öşür ile ilgili kıstaslarının ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. TDV'nin zekât hesaplama programında zirai ürünlerin ayrıca hesaplandığı görülmektedir. Bu ayrıma incelediğimiz diğer ülkelerin zekât hesaplama programlarında rastlayamadık. Zirai ürünlerin zekâtı hesaplanırken sadece buğday hesaplaması yapıldığı diğer ürünler için zirai ürün hesaplamasıyla ilgili çalışmalar yapıldığı için fetva hattı veya mail yoluyla iletişime geçilmesi gerektiği notu düşülmüştür. Bu yüzden öşürle ilgili kriterler buğday üzerinden incelenecektir. Buğdayın nisabı 653 kg kabul edilmekte ve birim fiyatı esas alınarak hesap yapılmaktadır. Hesaplama sulama, gübreleme, ilaçlama ve mazot gibi ekstra masraflar net tutardan düşürülüp, kalan tutardan 1/10 oranında öşrü verilmektedir. Masraflar düşürüldükten sonraki tutarın nisab miktarının altında olmasının dikkate alınmadığı görülmektedir.³⁷⁷

Öşürle ilgili çalışmaların yapılması öşür alınması gereken ürünlerin niteliği, nisabın belirlenmesi, düşürülmesi gereken masraflar ve öşür hesaplamalarında dikkate

³⁷⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 245.

³⁷⁷ TDV, Zekât Hesaplama, <https://zekathesapla.tdv.org/> (Erişim 21.06.2024).

alınacak diğer kıstasların netleştirilmesi açısından çok önemlidir. Bu konuda tek bir uygulamanın esas alınması hem mükellefler hem de din hizmetlerinde görev alan kişiler açısından kolaylık sağlayacaktır.

SONUÇ

1) Zekât, İslâm'ın temel esaslarından biri olup bireyin toplum içinde gözetilme yollarından en önemlisidir. Mükellef açısından malın temizlenmesi, bereketlenmesi, ibadet olması hasebiyle Allah'a yakınlaşmasına vesile olma anlamı taşıırken, zekât hak sahipleri açısından yalnız olmadığının hissettirilmesi ve ihtiyacının giderilmesine vesiledir. Tarım ürünlerinin zekâtını ifade eden öşür ise Kur'ân, sünnet ve icmâ ile sabit olan farz bir ibadettir. Öşür ile ilgili hükümler Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlü ve fiilî uygulamalarıyla günümüze kadar ulaşmıştır.

2) Öşür konusu ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde Hanefî mezhebi içerisinde birçok meselede Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüş ayrılıklarının bulunduğu görülmektedir. İhtilafın önemli sebebi rivayetlerin kabulü ve yorum farklılıkları olsa da öşrün vücûbiyet sebebinin farklı tespit edilmesi de görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Ebû Hanîfe öşürde mahsul veren araziye esas alırken, İmâmeyn öşürde mahsulü esas almaktadır.

3) Ebû Hanîfe kendisiyle arazinin nemalandığı bütün ürünleri öşre tabi tutarken İmâmeyn, hadrâvâtın zekâta tabi olmadığını ifade eden hadisi delil olarak öşrün vücûbiyetini dayanıklı olan ürünlerle sınırlandırmıştır. Günümüzde saklama koşullarının iyileştirilmesi, dayanıklılığı artıran ürünler kullanılması dayanıklı olma meselesinde farklılaşmaya neden olmuştur. Ayrıca ticari değeri yüksek olan yaş meyve ve sebze için öşrün gerekli görülmemesi günümüz şartları açısından zekâtın genel amacına uygun görülmemektedir. Bu yüzden öşre tabi ürünler konusunda Ebû Hanîfe'nin görüşü daha isabetli görülmüş ülkemiz başta olmak üzere Sudan, Kuveyt gibi ülkelerde bu görüş esas alınmıştır.

4) Ebû Hanîfe öşürde nisab şartı aramazken İmâmeyn, mahsul beş veske ulaşmadıkça öşre tabi olmayacağını kabul etmiştir. Öşürde nisab şartının aranmasının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından düşünüldüğünde maslahata uygun olan görüş olduğu düşünülmektedir. Fakat azın bile paylaşılmasına ihtiyaç duyulan fakirliğin şiddetli olduğu bölgelerde nisap şartı aramaksızın öşrün verilmesi zekât hak sahipleri açısından daha uygun gözükmektedir.

5) Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bir deve yükünü ifade eden veskin rıtlı, dirhem gibi diğer ölçü birimlerindeki karşılığı meselesi ihtilaf konusu olmuş bu nedenle nisabı ifade eden beş veskin günümüz ölçü birimi olan kilogram karşılığı olarak âlimler, fetva kurulları, araştırmacılar tarafından farklı farklı rakamların paylaşılmasına neden olmuştur. Nisabın belirlenmesinde ölçekle ölçülen bütün ürünler için tek bir rakamın belirlenip ölçekle ölçülemeyen ürünlerde de ölçekle ölçülen ürünlerin hafif ağırlıkta olanını tercih etmek hem hak sahipleri hem de mükellefler açısından isabetli gözükmektedir. Şer'î dirhemın esas alınarak yapıldığı nisabın 876 kg olması yönündeki görüş tercih edilip nisabın hesaplanmasında günümüz şartlarında artan tarım masraflarının dikkate alınması İslâm'ın gözettiği amaçlara daha uygun olduğu düşünülmektedir. Fakat bu tarım masraflarının genel olarak ifade edildiği genel bir fetvadan ziyade hali hazırda bulunan bütün tarım ürünleri ve masrafları ayrıntılı bir şekilde incelenerek hangi masrafın düşürülebileceği hangisinin düşürülemeyeceğinin açıkça ifade edilmesi karışıklıkların önlenmesi yönünden elzemdir.

6) Günümüzün güncel meselelerinden olan topraksız tarım ürünlerinin öşre mi yoksa ticari ürünlerin zekâtına mı tabi olacağı meselesinde henüz yeterli araştırmanın bulunmadığı bir tartışma konusu olduğu görülmüştür. Bu yöntemin ilerleyen yıllarda daha da yaygınlaşacağı göz önüne alındığında bu konuda çalışmaların yapılması elzem gözükmektedir. Çünkü topraksız tarım ürünlerinin öşre veya ticari ürünlerin zekâtına tabi olduğu tercihi sonuçları ve doğabilecek problemler bakımından ciddi farklar oluşturmaktadır.

7) Tarım ürünlerinin zekâtıyla ilgili meselelerde ayrıntılı kararlara ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Ülkemizde itimat edilen DİYK kararlarının bu açıdan tekrar değerlendirilmesi özellikle üretici açısından net, anlaşılır ve uygulanabilir bir öşür uygulaması için gereklidir. Nitekim kurumun öşürle ilgili çalışma yürüttüğü de bilinmektedir. Ayrıca devletin tanıdığı zekât toplayan STK'lardan da DİYK'in kararları doğrultusunda hareket edenlerin var olduğu bilinmektedir. Bu noktada tek bir uygulamanın yaygınlaşması ve öşür bilincinin oluşması açısından bu konunun önemli olduğunu düşünüyoruz.

8) Zekât ibadetinin amaçlarına uygun bir şekilde yerine getirilmesi Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi itibariyle devlet organizasyonu vasıtasıyla yapılmış, bu sistem Hz. Osman döneminde bâtinî malların zekâtın mükellefe bırakılmasıyla beraber tarihi süreçte zayıflamıştır. Günümüz İslâm devletleri hem bireyler üzerindeki otorite açısından hem de toplumdaki ekonomik dengesizlikleri zekât yoluyla azaltma gayesiyle Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki gibi zekâtın organizesini devletin uhdesine alarak kurumsallaşma çabasına girmiştir. Bu alanda çalışmalar yapan Sudan, Kuveyt, Ürdün, Mısır'da zekâtın kurumsallaşması adına atılan hukuki adımlar incelendiğinde Sudan haricindeki ülkelerde zekâtın gönüllü olarak toplandığı görülmektedir. Kuveyt'te ise belli bir sermayenin üzerindeki şirketler için zekât zorunluluğu bulunmaktadır. Sudan'da, zekât zorunlu olmakla beraber ödenmemesi durumunda cezaî müeyyidesi bulunmaktadır. Sudan ve Kuveyt'te ödenen zekât nispetinde gelir muafiyeti uygulamasıyla mükelleflerin zekât vermeye teşvik edildiği görülmektedir. Zekâtın devlet eliyle toplanmasının gönüllülük esasıyla yapılması ibadete daha uygun ve verimliliği daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

9) İncelediğimiz ülkelerdeki öşürle ilgili hükümlere bakıldığında genel olarak bir mezhebin görüşleri tercih edilmekle beraber farklı mezheplerin görüşlerinin de tercih edildiği meseleler bulunmaktadır. Fakat bu ülkelerin hangi üründen ne kadar öşür verildiğine dair yıllık raporlama yaptığına rastlanmamıştır. Kurumsallaşmanın etkinliğinin artırılması için geri dönütün önemli olduğunu düşünmekteyiz. Yıllık toplanan zekât ve öşürün miktarı, bunlarla gerçekleştirilen faaliyetlerin ayrıntılı bir şekilde yayınlaması bu faaliyetlere teveccühün artmasını sağlayabilir.

10) Ülkemizde gönüllü sivil toplum kuruluşları, camiler, Kur'ân kursları, bireylerin kendi ulaştırması yoluyla gerçekleştirilen zekât faaliyeti henüz kurumsal bir yapıya sahip değildir. 2021 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Zekât Hizmetleri Birimi'nin açılması bu konuda önemli bir adımdır. Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla incelediğimiz ülkelerin zekât hesaplama programlarında zirai ürünlerin hesaplanması için ayrı bir seçenek bulunmadığı görülmüştür. Bu anlamda TDV'nin zekât hesaplama programında zirai ürünler seçeneğinin bulunmasının hem öşür bilinci

ve etkinliğinin artırılması açısından hem de öşürle ilgili fikhî meselelerde kıstas sunması açısından önemli olduğunu düşünöyoruz.

11) Son dönemlerde ölkemiz başta olmak üzere zekâtın kurumsallaşması ve dünyadaki zekât kurumlarıyla ilgili birçok çalışma yapıldığı bilinmektedir. Öşür uygulamalarıyla ilgili bağlantısı bakımından bu alanda yapılan çalışmalara müracaat edilmiştir. Bu bağlamda İSAM ve YÖKTEZ'den elde edilen verilere göre 16 tane tez, 23 tane makale tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan tez ve makale çalışmalarının son 5 yıl içinde arttığı görölmüştür.

12) Kurumsallaşma faaliyetlerini toplumun nabzını ölçerek sosyolojik gerçeklikleri göz ardı etmeden yumuşak geçişlerle gerçekleştirilmesi oluşturulacak kurumun etkinliği açısından önemlidir. İslâmî hassasiyetlerin gözetildiği, şeffaf, denetlenebilir, verilerin kayıt altına alınıp ilan edildiği bir yapı halkın güvenine vesile olacaktır. Günümüzde gücü inkâr edilemeyen sosyal medya ve reklamların etkin kullanılması da bu kurumların etkinliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Abdullah, Osman Hüseyin. *ez-Zekât: ed-Damânü'l-ictimâ'ıyyü'l-İslâmî*, Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1989.

Acar, Abdullah. “Zekât Ferdî Bir İbadet Midir?”. *Prof. Dr. Ali Özek'in Hatırasına Armağan*. ed. Bedreddin Çetiner. 387-417. İstanbul: İSAV, 2023.

Akyüz, Vecdi. *Zekât*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Aslan, Nasi. “Gaî Yorum Açısından Hz. Ömer'in Sevâd Arazisindeki Uygulamasına Yönelik Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu. 3 cilt. 239-252. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 11 cilt. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmıyye, 1424/2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Boynukalın, Mehmet. “Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)”. *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. ed. Necmettin Kızılkaya. 91-113. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîh-i Buhârî*, nşr. Muhammed Özdemir. 8 cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1399/1979.

Bûti, Muhammed Saîd Ramazan. *Davâbîtu'l-Maslaha fi's-şeri'ati'l-İslâmiyye* b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1385/1965.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi-türasi'l-arabî, 1405/1985.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullah İnâye vd. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010.

Cezirî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz. *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhu*. çev. Mehmet Keskin. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1993.

Cici, Recep. “Günümüzde İslâm Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaşması Çabaları”. *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*. ed. Bedreddin Çetiner. 228-262. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Cin, Halil. “Arazi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/342-346. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çeker, Orhan. *İlm-i Hâli'm*. Ankara: MG V Yayınları, 2022.

Çelik, Hüseyin. “Fey ve Ganimet Âyetleri Çerçevesinde Sevâd Arazisi”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2010), 75-100.

Dadaş, Mustafa Bülent. “Zekâtın Tenmiyesinin Fıkhî İmkânı”. *Diyanet İlmî Dergi* 53/1 (Ocak-Şubat-Mart 2017), 63-102.

Dadaş, Mustafa Bülent. “Eski ve Yeni Tartışmalar Işığında Zekâta Temlik Meselesi”. *Zekât Kongresi*. ed. Cafer Tayyar Doymaz. 275-307. Ankara: DİB Yayınları, 2023.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenu'd-Dârekutnî*. 5 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2004.

Dâiratül-İftâ. Akhâmü zekâtü'z-zeytûn. Erişim 01.06.2024. <https://bit.ly/3XhJOyx>

Dâiratül-İftâ. Nisâbü'l-gamh. Erişim 01.06.2024. <https://bit.ly/45otKNp>

Dâiratü'l-İftâ. “Hükmü zekâti'z-za'ferân”. Erişim 01.06.2024. <https://bit.ly/4bXoWRC>

Dâiratü'l-İftâ. “Leysefi'l-asel zekâtün”. Erişim 01.06.2024. <https://bit.ly/3ySRKMK>

Dâiratü'l-İftâ. “ez-zurû'u'lletî tecibü fiha'z-zekât”. Erişim 01.06.2024. <https://bit.ly/3XmqPmd>

Dâiratü'l-İftâ. “Hasmu Mesârifi'z-ziraâti mine'z-zekât”. Erişim 02.06.2024. <https://bit.ly/45pGJi0>

Dâru'l-iftâ el-Mısriyye. “Zekâtü'z-zurû' ve's-simâr ve sûratü ihrâcihâ”. Erişim 02.06.2024. <https://bit.ly/3VKAjvF>

Dâru'l-İftâ el-Mısriyye. Hükmü zekâtü fâkiheti'l-mancû. Erişim 02.06.2024. <https://bit.ly/4cfewMQ>

Beytü'z-zekât ve's-sadakât. “Ta'rîfü'z-zekât ve menziletihâ ve eşru'iyetihâ”. Erişim 02.06.2024. <https://baitzakat.org.eg/rules/>

Dâru'l-İftâ el-Mısriyye, “Hasmu tekâlifü'z-zurû'inde hesâbi'z-zekât”, Erişim 02.06.2024. <https://bit.ly/3KMZJx3>

Dâru'l-İftâ el-Mısriyye. “Meden meşrûyyetü hasmü tekâlifü'l-intâciz-zirâi' mine'z-zekâti inde ihrâcihâ”. Erişim 02.06.2024. <https://bit.ly/3zaxvty>

Demircan, Adnan. “Dört Halife Döneminde Zekât Uygulamaları”. *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. ed.Necmettin Kızılkaya. 115-162. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Demirci, Mustafa. *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*. İstanbul: Kitabevi, 2003.

Demirci, Mustafa. “Sevâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 36/576-578. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Demirhan, Yahya. *H. Peygamber Döneminde Zekât Toplamada İzlenen Yol*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006.

Diyanet İşleri Başkanlığı. “Zekât Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri”. Erişim 05.06.2024. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/515>

Din İşleri Yüksek Kurulu. “Öşür” Erişim 10.05.2024. <https://bit.ly/3VMVeHV>

Din İşleri Yüksek Kurulu. “Günümüz Şartlarına Göre Öşür Oranları ve Yapılan Masrafların Zirai Mahsulden Düşürülmesi”. Erişim 18.05.2024. <https://bit.ly/3Rp6zg8>

DİYYK. “Telef Olan Ürünün Öşrü Verilmesi Gerekir Mi?”. Erişim 06.07.2024. <https://bit.ly/3WbzOWD>

Doğaner, Suna. “Mısır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/ 553-555. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Duman, Soner. “Zekât Ahkâmının Teşri Süreci”. *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. ed. Necmettin Kızılkaya. 19-24. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 7 cilt. b.y. : Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009.

Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm. *Kitâbu’l-emvâl*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Ebû Yusuf, Ya’kûb b. İbrahim b. Habîb Sa’d el-Kûfî. *Kitabü’l-harâç*, çev. Ali Özek. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.

Ebû Zehre, Muhammed. *Fetâvâ*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2006.

Ebû Zehre, Muhammed- Şekerci, Osman. *Uygulamalı Zekât Hukuku*. b.y.: Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş., 1978.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Erdoğan, Suat. “Zekâtın Devlet Eliyle Toplanması Fikhîliği”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* sy:28 (2016), 417-434.

Erkal, Mehmet. "Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür". *İslâm hukuku Araştırmaları Dergisi* (2007), 9-36.

Erkal, Mehmet. *Zekât Bilgi ve Uygulama*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.

Erkal, Mehmet. "Öşür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/97-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Erkal, Mehmet. "Nisab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Esen, Bilal. "Günümüzde Tarım Ürünlerinin Zekât (Öşür) Nisabının Kilogramın Bakımından Tek Bir Rakam Olarak Belirlenmesinin İmkânı". *Diyanet İlmî Dergi* 60/1 (2024), 203-244.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. *Yurtdışında Tarım Sektörlerine Yönelik Yatırım Olanakları Ürdün-Tanzanya*. Ocak, 2014.

<https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/yayinlar/%C3%9CRD%C3%9CN%20TANZANYA.docx>

Hâlisî, Abdülmuhsin. *Ahkâmü'l-Arâzî*. Bağdad: Matbaatü'l-Ezher, 1388/1968.

Hayrettin Karaman, "Zirai Mahsullerin Zekâtı", Erişim 18.05.2024.
<https://bit.ly/3W07mXs>

Heyet/ Beytü'z-zekât el-Kuveytiyye. *Ahkâm ve Fetava'z-Zekât ve's-sadakât ve'n-nuzûr ve'l-keffârât*. Kuveyt: Mektebetü's-şuûni's-şer'îyye, 2019.

Heyet/ Din İşleri Yüksek Kurulu. *Fetvâlar*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.

Heyet/*Kararât ve Tavsiyâtu Mecme'i'l-fikhi'l-İslâmî ed-düvelî*. Munazzametü'l-teâvüni'l-İslâmî, 2020.

Heyet/Zakat House. *Zakat Rules*. çev.Hind Mohammed al-Ojairy. Kuveyt: y.y., 2001.

Heyet/DİYK. *Zekâtla İlgili Sıkça Sorulan Sorular*. Ankara: DİB Yayınları, 2017.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtar 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1340/1922.

İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meafirî. *Ahkâmü'l Kur'ân*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbn Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî. *Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye*, nşr. Şemsüddîn Ahmed Kadızâde. 10 cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*, thk. Tâhâ ez-Zeynî, Mahmûd Abdülvehhâb Fâyid, Abdülkâdir Atâ. 10 cilt. b.y.: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. 2 cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.

İbn Mâze, Burhanüddin Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, thk. Abdülkerim Sâmi el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-Râik* şerhu Kenzü'd-dekâik. 8 cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, ts.

İbn Rüşd el-Cedd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtûbî el-Endülüsi. *el-Beyân ve't-tahsîl*. thk. Muhammed Huccî vd. 18 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtûbî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 cilt. Kahire: Daru'l-Hadîs, 1425/2004.

İpek Yolu Kalkınma Ajansı. *Orta Doğu Durum Raporu*. b.y. 2011. <https://www.ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/orta-dogu-durum-raporu.pdf>

Kacır, Temel. “Öşre Tabi Ürünlerin Nisabı”. *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IX: Öşür Hesaplamalarıyla İlgili Güncel Meseleler*. ed. Fatih Kurt. 107-144. Ankara: DİB Yayınları, 2022.

Kallek, Cengiz. “Zekâtın Müesseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi”. *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnette Zekât*. ed. Bedrettin Çetiner. 195-213. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Kallek, Cengiz. “Haraç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/71-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kallek, Cengiz. “Müd”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 31/455-457. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kaplan, İlyas. “Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilafları ve İhtilaf Sebepleri”. *Tasavvur-Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 620-648.

Karadâvî, Yûsuf. *Fıkhu'z-zekât*. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1393/1973.

Karaman, Hayreddin. *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*. 2 cilt. İstanbul: Nesil Yayınları, 1987.

Karaman, Hayreddin. “Toprak Mülkiyeti ve Öşür”, *Diyanet Dergisi* 17/2 (Mart-Nisan 1976), 80-88.

Kâsânî, Alâüddîn Ebu Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi' u's-sanâi' fi tertibi'sherâi'*. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.

Kavak, Özgür. "Klasik Fıkıh Literatüründe Zekât-Devlet İlişkisi". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. ed. Necmettin Kızılkaya. 65-89. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Kayapınar, Hüseyin. "Müzâraa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/234-236. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Khalid, Nazir. *Zakat Law*. Islamabad: Ammar Publications, 2002.

Kılıç, Ünal. "Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. ed. Necmettin Kızılkaya. 45-64. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Kızıldeniz, Tefide. "Dikey Tarım Uygulamaları". *Değişen Bir Dünyada Sürdürülebilir Tarım Yöntemleri*. ed. Mehmet Fırat Baran vd. 383-396. Ankara: İKSAD, 2021.

Kişmir, Abdülkadir. *İslâm Hukukunda Öşür ve Delilleri*, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Köse, Murtaza. "Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Siyaseti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Erzurum, 2010), 75-98.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Haneî* b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Kureşî, Yahya b. Âdem b. Süleyman, Kitâbu'l-Harâc, Kahire: El-Matbaatü's-Selefiyye, 1347/1928.

Kurt, İsmail-Tüz, S.Ali. *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. ed. Necmettin Kızılkaya. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî- İbrâhîm Atfîş. 20 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l- Mısriyye, 1384/1964.

Kutluay, Abdulmelik. "Günümüz Ölçü Birimlerine Göre Tarım Ürünlerinin Zekât Nisabının Tespiti" *Darulfunun İlahiyat* 33/1 (2022), 209-245.

Kutluay, Abdulmelik. *Zekât Ahkâmı Açısından Borcun Nisaba Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, '*Umdetü'r-ri'âye alâ' Şerhi'l-Vikâye*, thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Müdevvene*. 4 cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.

Merğînânî, Ebü'l-Hasen Bürhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi türâsi'l-Arabî, ts.

Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937.

Miras, Kamil. *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 8 cilt. İstanbul: DİB Yayınları, 2018.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyai türâsi'l-Arabî, 1374/1955.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şiblî. 12 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzü'd-Dekâik*, thk. Sâid Bekdaş. b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432/2011.

Olgun, Ömer Faruk – Kumaş, Ali. “Modern Dönemde Devlet Eliyle Gerçekleştirilen Zekât Yönetimine Fıkhi Bir Bakış: Malezya Örneği”. *Diyanet İlmî Dergi* 60/1 (2024),167-202.

Öz, Veysel. “İslâmın İlk Dönemlerinde Zekât Müessesesi”. *Ortaçağ Araştırmaları, Dergisi* 5/2 (Aralık, 2022), 241-253.

Özdemir, İbrahim. “Zirai Masrafların Zekât Matrahından Düşürülmesi”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 25/2 (2014), 55-73.

Özdemir, İbrahim. “Öşür Hesaplamalarında Masrafların ve Borçların Düşürülmesi/ Çıkarılması. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı*. ed. Fatih Kurt 225-248. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Özek, Ali vd. *Türkiye'de Zekât Potansiyeli*. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987.

Özek, Ali vd. *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1984.

Özkan, Cevdet Fehmi. “Artan Nüfus İhtiyaçları ve Toprak Sorunlarına Alternatif Çözüm: Topraksız Tarım”. Erişim 23.06.2024. <https://bit.ly/3L5RSLb>

Paçacı, İbrahim. *Günümüz Ekonomik Şartlarına Göre Zekâta Tâbi Mallar (Nisap ve Zekât Oranları)*. Ankara: Ayrıntı Basın Yayın, 2015.

Selçuk, Mervan. *Tarımsal Üretim Zekâtı ve Türkiye'nin Öşür Potansiyeli: Fındık Tarımı Örneği*. İKAM, İslâmî Finans Raporu 7, 2022.

<https://ikam.org.tr/tarimsal-uretimin-zekati-ve-turkiyenin-osur-potansiyeli-findik-tarimi-ornegi>

Selçuk, Mervan – Görmüş Şakir. *Zekâtın Kurumsallaşması Dünya Uygulamaları ve Türkiye için Model Önerisi*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*, 31 cilt. Mısır: Matbaatü's-saâde, ts.

Sudan Zakat Law. Erişim 28.05.2024. <https://bit.ly/3z7E5B4>
; <https://bit.ly/3KEtWi3>

Sudan Zakat Chamber. “Zekâtü Cenûb-i Darfr Tadligu Serâha Ekser min 30 Nezîlâ”. Erişim 09.06.2024. <https://bit.ly/3xf2HaC>

Sudan Zakat Chamber. “el-Emîr'il-âm li-dîvaniz-zekât yezûru'l-firkâtis-sâniyyeti...”.
Erişim 09.06.2024. <https://bit.ly/45oT06j>

Şafak, Ali. *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler)*. İstanbul: Doyuran Matbaası, 1977.

Şavlı, Medeni. “Şâfiî Mezhebinin Ziraî Ürünlerin Zekâtı Hakkındaki Görüşünün Yeniden Değerlendirilmesi ve Doğu Anadolu Bölgesindeki Uygulaması”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* (Haziran, 2021), 97-119.

Şavlı, Medeni. *İslâm Hukukunda Ziraî Ürünlerin Zekâtı*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Şensoy, Necdet. “Çağdaş Bir Güvenlik Kurumu Olarak Zekât: Malezya Zekât Sandığı Örneği”. *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*. ed. Bedreddin Çetiner. 85-106. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad. *El-Asl (İbâdât)*. thk. Ebû'l-Vefâ Afganî, 4 cilt. b.y: Dâiratü'l-meârifî'l-Osmnâniyye, 1922.

Şimşek, Murat. “Öşre Tabi Ürünlerle İlgili Güncel Problemler”. *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IX: Öşür Hesaplamalarıyla İlgili Güncel Meseleler*. ed. Fatih Kurt. 21-37. Ankara: DİB Yayınları, 2022.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Tefsîru't-Taberî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 cilt. Mısır: Dâru'l-Hicr, 1422/2001.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *et-Telvîh ale't-Tavdîh li-metni'l-Tenkîh fi usûli'l-fikh*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1377/1957.

TDV, Zekât Hesaplama, Erişim 21.06.2024. <https://zekathesapla.tdv.org/>

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1412/1992.

Tuğ, Salih. *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. asırlar)*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.

Tuğ, Salih. “Zekâtın Yeniden Merkezileşmesi” *İslâm Medeniyeti Dergisi* 3/28 (1973), 30-33.

Turan, Melih. *İslâm İktisat Siyaseti Açısından Zekâtın Kurumsallaşması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslâm Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yalçın, İsmail. “Malezya Kamusal Zekât Uygulaması Üzerine” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 2 (Aralık, 2016), 235-270.

Yavuz, Ayşe. “Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahâbiler”, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Yavuz, Yunus Vehbi. *İslâm'da Zekât Müessesesi*. İstanbul: Feyiz Yayınları, 1972.

Yeniçeri, Celal. *İslâm'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984.

Yesuf, Abdurrahman Jamel. *Sudan'da İslâm İktisadı ve Finansının Güncel Durumu*. İKAM: Ülke Raporları 2, 2017.

https://ikam.org.tr/images/yayin/02_arastirma_raporu_4_TR.pdf

Yıldırım, İlyas. “Hanefî Geleneğin İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye Muhalefetini Yorumlayışı: Öşür Merkezli Bir Okuma”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* sy: 34 (2019), 51-84.

Yıldırım, İlyas. “ Tarım Ürünleri(Öşür) Bağlamında Zekâtın Etkinliği” *Zekât Kongresi*. ed. Cafer Tayyar Doymaz. 311-325. İstanbul, 2022.

Zekât Chamber/Dîvânü'z-zekât, Erişim 28.05.2024. <https://bit.ly/3yUJ8oq>

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzü'd-dekâik ve hâşiyetü's-Şiblî*, thk. Şehâbettin eş-Şiblî. 6 cilt. Kahire: Mektebetü'l-kübra, 1314/1895.